

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI



OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE HAYVAN
HAKLARI: HİMAYE-İ HAYVANAT CEMİYETİ

TARİH YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESMA NUR GÖKEN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. NURAY ÖZDEMİR TİRYAKİ

BOLU, TEMMUZ 2025

KABUL VE ONAY SAYFASI

Esmâ Nur GÖKEN tarafından “**OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E TÜRKİYE’DE HAYVAN HAKLARI: HİMAYE-İ HAYVANAT CEMİYETİ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı / Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 21/07/2025

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Prof. Dr. Nuray ÖZDEMİR TİRYAK
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Fahri KILIÇ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Duygu YILMAZ
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu ve Şablonuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir

Aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Teze ilişkin Turnitin adlı programında enstitü müdürlüğünce belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan benzerlik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %30'u geçmemektedir.

.....

ESMA NUR GÖKEN

ÖZET

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E TÜRKİYE'DE HAYVAN HAKLARI:
HİMAYE-İ HAYVANAT CEMİYETİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ESMA NUR GÖKEN
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI
(TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. NURAY ÖZDEMİR TIRYAKI)
BOLU, TEMMUZ-2025
IX + 82 SAYFA**

Türk kültüründe köpek, sadakatıyla öne çıkan ve çadır önlerinde koruyucu olarak beslenen bir canlı olurken; kedi hem sevimliliği hem de haşere kontrolü sayesinde ev ortamında özel bir yer edinmiştir. Osmanlı döneminde hayvanlara duyulan merhamet duygusu, bireysel vicdanı aşarak vakıflar, merhamet ve gönüllülük anlayışıyla kurumsal bir çerçeveye bürünmüştür. Cami avlularındaki su kapları, sokaklara bırakılan yiyecekler ve hayvanlara yönelik barınma imkânları bu anlayışın yansımalarıdır. Ancak 19. yüzyılın sonlarından itibaren modernleşme ve Batılılaşma politikalarının etkisiyle sokak hayvanları, şehir düzeni açısından bir tehdit olarak görülmeye başlanmış; bu da ciddi değişimlere yol açmıştır. Özellikle Hayırsız Ada olayı, Osmanlı toplumunun vicdanında derin bir iz bırakmış; çok sayıda köpeğin sürgün edilip yaşamını yitirmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Bu olayın ardından, 1912 yılında Robert Koleji mensuplarının öncülüğünde “*İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti*” kurulmuş; bu cemiyet Osmanlı’da hayvan haklarını korumaya yönelik ilk kurumsal hareket olmuştur. Ancak savaş koşulları nedeniyle etkinliği kısa sürmüş ve 1914’te faaliyetlerine son vermiştir. Cumhuriyet döneminde ise bu anlayış yeniden yapılandırılarak 1924 yılında “*Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti*” kurulmuş, hayvan hakları kurumsal bir zemine taşınmıştır. Bu tez, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e kadar geçen süreçte Türkiye’de hayvanlara yönelik toplumsal, hukuki ve kurumsal yaklaşımlardaki değişimi incelemektedir. Himaye-i Hayvanat ve Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyetlerinin kuruluşları ve faaliyetleri üzerinden, hayvan haklarının zamanla nasıl kamusal bir meseleye dönüştüğü ele alınmıştır. Çalışmada arşivler, süreli yayınlar, seyahatnameler ve hatıralar gibi birincil kaynaklar kullanılmış; toplumun hayvanlara bakışı, hukuk düzenlemeleri ve modernleşmenin etkileri birlikte değerlendirilmiştir. Böylece, geleneksel merhamet anlayışından kurumsallığa geçiş süreci ve bunun toplum üzerindeki etkileri ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Köpek, Kedi, Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti, Türkiye Hayvanları Koruma Vakfı

ABSTRACT

ANIMAL RIGHTS IN TURKEY FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO THE REPUBLIC: ANIMAL PROTECTION SOCIETY

MASTER'S THESIS

ESMA NUR GÖKEN

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE EDUCATION – DEPARTMENT OF
HISTORY

(THESIS ADVISOR: PROF. DR. NURAY ÖZDEMİR TIRYAKI)

BOLU, JULY 2025

IX+ 82 PAGES

In Turkish culture, the dog has traditionally been valued for its loyalty, often kept at the entrances of tents as a guardian, while the cat has held a special place in domestic life due both to its affectionate nature and its role in pest control. During the Ottoman period, compassion toward animals extended beyond individual conscience, taking on an institutional form through charitable foundations, philanthropy, and a culture of voluntary aid. Water basins in mosque courtyards, food left on the streets, and the provision of shelters for animals were tangible reflections of this approach. However, from the late nineteenth century onwards, under the influence of modernization and Westernization policies, stray animals increasingly came to be perceived as a threat to urban order, leading to significant changes. One of the most striking examples of this shift was the Hayırsız Island incident, which left a deep mark on the conscience of Ottoman society. In this episode, large numbers of dogs were exiled to the island, where they perished, provoking widespread public reaction. Following this event, in 1912, members of Robert College led the establishment of the *Istanbul Society for the Protection of Animals*, marking the first institutional initiative in the Ottoman Empire aimed at safeguarding animal rights. However, due to wartime conditions, its activities were short-lived and came to an end in 1914. In the Republican era, this vision was restructured, and in 1924, the *Society for the Protection of Animals of Turkey* was founded, placing animal rights on an institutional footing. This thesis examines the transformation of social, legal, and institutional approaches toward animals in Turkey from the Ottoman period to the Republican era. By focusing on the establishment and activities of the *Himaye-i Hayvanat* and the *Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti*, it explores how animal rights gradually evolved into a matter of public concern. Drawing on primary sources such as archival records, periodicals, travelogues, and memoirs, the study evaluates societal attitudes toward animals, legal regulations, and the impact of modernization in a comprehensive manner. In doing so, it reveals the transition from a traditional ethos of compassion to institutionalized protection, and the implications of this shift for society.

Keywords: Dog, Cat, Society for the Protection of Animals, Society for the Protection of Animals of Turkey, Animal Protection Foundation of Turkey

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLO LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
TEŞEKKÜR	ix
1. GİRİŞ	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM:	8
OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ VE HAYVAN HAKLARI	8
1.1. Modernleşme Öncesi Dönemde Osmanlı Devleti'nde Hayvan Hakları	8
1.2. II. Mahmud döneminde Hayvan Hakları (1808-1839)	12
1.3. Tanzimat Döneminde Hayvan Hakları	17
1.4. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Hayvan Hakları	23
1.5. İttihat ve Terakki Döneminde Hayvan Hakları	27
3. İKİNCİ BÖLÜM:	35
İSTANBUL HİMAYE-İ HAYVANAT CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ	35
2.1. İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin Kurulması	35
2.2. Savaş Yıllarında Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin Faaliyetleri	41
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	44
CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HAYVAN HAKLARI VE TÜRKİYE HAYVANLARI KORUMA CEMİYETİ	44
3.1. İzmir İktisat Kongresi ve Hayvan Hakları	44
3.2. Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin Kuruluşu	46
3.3. Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin Faaliyetleri	48
3.4. Belediye ve Cemiyet'in Ortak Çalışmalarının Basına Yansımaları	53
3.5. Atatürk ve Hayvan Sevgisi	60
5. SONUÇ ve ÖNERİLER	65
6. KAYNAKÇA	68
7. EKLER	74

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin İdare Meclisi, Üyeleri ve Aza-yı Fahriye Üyeleri (1912).....	38
Tablo 2. Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti Yönetim Kurulu (1924)	46



KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Bal. Har.	: Balkan Harbi
BKZ	: bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CA.	: Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Çev.	: Çeviren
DH.	: Dahiliye
Dr.	: Doktor
Ed.	: Editör
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
Prof.	: Profesör
s.	: sayfa
t.	: tarih
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
W. Hall	: Leonard Wood Hall
W. Manning	: Alice Wasburn Manning
ZC.	: Zabıta Cerideleri
M.Ö	: Milat'tan önce

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans öğrenim sürecim boyunca bilgi birikimi, akademik rehberliği ile bana yol gösteren, karşılaştığım her güçlükte sabırla ve tüm samimiyetiyle destek olan değerli danışman hocam Sayın Prof. Dr. Nuray Özdemir Tiryaki'ye en değerli teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Tez yazım sürecinde karşılaştığım akademik ve teknik sorunlarda yardımlarını esirgemeyen, her koşulda imdadıma yetişen, ellerinden gelen hiçbir konuda benden yardımlarını esirgemeyen yüksek lisans arkadaşlarım Sayın Oğulcan Kaçar ve Filiz Türkmen'e tüm yardımları için teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, akademik sürecin zorlu dönemlerinde sıkılmadan, bunalmadan moral aşılayan, manevi olarak desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, sonsuz güvenlerini hissettiğim diğer tüm kıymetli dostlarıma da bu süreci daha kolay atlatmamama yardımcı oldukları için her birine ayrı ayrı şükranlarımı sunarım.

Son olarak; her koşulda yanımda olan, destekleri ve sevgileriyle bana güç veren canım annem, babam ve biricik kardeşim Enes'e en güzel ve en özel teşekkürlerimi sunuyorum. Sizlerin desteğine layık olabilmek adına, elimden gelenin her zaman en iyisini yapmak için çabalamaya devam edeceğim.

Ve... Sevgili kediler ile köpekler, sizler için daha fazlasını yapabilmeyi tüm kalbimle isterdim.

1. GİRİŞ

İlk çağlardan itibaren kara omurgalıların toplamının %99'unu hayvanlar, yalnızca %1'ini ise insanlar oluşturmuştur. Ancak insan türünün gelişimi, teknolojik ilerlemeler ve artan tüketim eğilimleri bu dengeyi giderek değiştirmiş; özellikle insan yararına evcilleştirilen hayvanların sayısında büyük bir artış gözlemlenmiştir. Vahşi türlerin yerini, insan ihtiyaçlarına hizmet eden hayvanlar almaya başlamış; bu da insanın doğayla olan ilişkisinde bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Modern çağda insanın hayvana bakışı, büyük ölçüde tüketim ve faydacılık eksenine kaymıştır. Hayvan tarihinin yazımı da ilk kez iktisat tarihi çerçevesinde, ekonomik faaliyetlerin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bilim tarihinin gelişim süreci içinde hayvanlar, deneysel çalışmaların ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir (Dölek Sever, 2024: s.244). Özellikle Roma ve Yunan dönemlerinde doğaya hükmetmeyi amaç edinen insan, hayvanlar üzerinde sistematik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Aristoteles ve Kant gibi Avrupalı düşünürler, hayvanların insanlara hizmet amacıyla yaratıldığını savunmuş; Avrupa tıbbının temelleri canlı hayvanlar üzerinde yapılan deneylere dayanmıştır. Yunanlılardan Roma'ya uzanan bu çizgide, filozof Galen'in domuz, maymun ve köpekler üzerinde yaptığı deneyler, tıp bilimine yüzyıllar boyunca yön vermiştir (Aşkın-Yerlikaya, 2004: s.40).

İnsanın doğaya ve çevresindeki varlıklara bakışı, kültürel, dini ve fiziksel koşulların etkisiyle tarih boyunca değişim göstermiştir. Bu değişimden en fazla etkilenen canlılardan biri de sokak hayvanları olmuştur. Oysa insan-hayvan ilişkisi, tarihsel süreçte daima iç içe olmuş; köpek ise bu ilişkinin en kadim sembollerinden biri hâline gelmiştir. M.Ö. 12.000'lere tarihlenen ve Almanya'daki Bonn-Oberkassel bölgesinde bir insanla birlikte gömülen köpek iskeleti, yalnızca evcilleştirme olgusunu değil, aynı zamanda insanlar arasında derin bir bağın varlığını da göstermektedir (Duymuş Florioti, 2014: s.50-51). Mezopotamya'dan Antik Mısır'a kadar pek çok medeniyette köpek, avcılık ve bekçilik gibi işlevlerde kullanılmış, resim ve kabartmalarda sıkça tasvir edilmiştir (Kuzucu, 2022: s.19). Bu köklü ilişki farklı coğrafyalarda çeşitli anlamlar kazanırken, Orta Asya'da yaşayan Türk topluluklarında da önemli bir yer edinmiş; özellikle Uygurların duvar

Çizimlerinde köpek, evcilleştirilmiş bir yardımcı olarak betimlenmiştir (Kuzucu, 2022: s.29). Sümerlerin Tanrıçası Gula'nın sembolü köpek olduğu görülürken, Hititler tedavi amacıyla köpeğin tükürüğü ve dışkısından faydalanmıştır (Duymuş Florioti, 2014: s.54). şamanist inanca sahip Türk boylarında köpek, kötü ruhları uzaklaştıran kutsal bir varlık olarak kabul edilmiş; davullara ve giysilere köpek figürleri işlenmiştir (Ögel, 2010: s.191-193). Geleneksel tıpta da köpeklerden yararlanılmış; çocukların diş çıkarma veya öksürük gibi rahatsızlıklarında köpeklerle ilişkili uygulamalara başvurulmuştur (Kuzucu, 2022: s.125-126).

Köpek, Türk toplulukları için yalnızca kutsal değil, gündelik yaşamın da bir parçası olmuş; taşımacılık gibi pratik alanlarda kullanılmış, hatta bazı beylerin isimlerinde dahi yer bulmuştur. Türkiye Selçuklu vezirlerinden Sadeddin Köpek'in adı, bu hayvanın sadakatini yansıtan bir anlam taşırken (Kesik, 2008: s.392), İğor Destanı'nda geçen "*kobyak*" ya da Kıpçak prenslerinden birinin adı olan "*Kobyak*" da benzer şekilde köpeklerle ilişkilendirilmiştir (Caferoğlu, 1962: s.9-10). Türk destanlarında köpeğin soylu atası kurt ile olan bağı ne çıkarılmış, Kaşgarlı Mahmud'un eserinde "*barak*" ifadesiyle yer alan köpek, kimi zaman "*it*" kimi zaman "*barak*" olarak adlandırılmıştır (Ögel, 2010: s.191). Avcılık ve süvari teknikleriyle gelişen yaşam tarzında, tazı cinsi köpekler özellikle tercih edilmiş; bu hayvanlarla kurulan iş birliği, sadece bir avcılık yöntemi değil, bir yaşam tarzının parçası hâline gelmiştir (Cansız, 2021: s.188). Köpeğin kültürel temsiliyetini sürdüren unsurlardan biri de Göktürklerden itibaren kullanılan On İki Hayvanlı Türk Takvimi'dir; burada "*it yılı*", hastalık, savaş ve kaosla ilişkilendirilmiştir (Duymuş Florioti, 2014: s.49). Köpeğin kökenine dair görüşler kesinlik kazanmamış; kimi Avrupalı seyyahlar Türkmenistan'ı işaret etse de bu iddiaları destekleyecek güçlü kanıtlar sunulamamıştır. Farklı anlatımlardan yola çıkarak, köpeklerin İstanbul'daki tarihsel yolculuğunun tek bir kaynaktan değil, farklı dönemlerde yaşanan olaylar sonucunda şekillendiğini göstermektedir. Tchihatchef seyahatnamesinde, zamanla farklı türlerin karıştığını ve bu durumun bazı köpeklerin fiziksel özelliklerinde değişimlere neden olduğunu belirtmiştir. Grnşlerinin değişmesi ve şehir yaşamına uyum sağlamaları, İstanbul'un tarih boyunca köpekleri dışlamayan, aksine onları şehrin bir parçası olarak kabul eden yapısını da gözler önüne sermektedir. Tüm bu veriler, köpeklerin İstanbul'daki varlığının rastlantısal değil, şehrin kültürel ve sosyal yapısının ayrılmaz bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır (Kuzucu, 2022: s.27). Bununla birlikte White,

İstanbul'daki köpeklerin kahverengi, kırmızı ve gri tonlarında olduğunu belirtmiş; siyah köpeklerin azlığı ise İslami geleneklerle ilişkilendirilmiştir. İslamiyet öncesi Türk kültüründe de saygı gören köpek, İslam'ın kabulüyle büyük bir değişime uğramamış; yalnızca ev ortamında beslenmesi hoş karşılanmamıştır (Kuzucu, 2022: s.33). Kur'an'da köpeğe dair aşağılayıcı bir ifade yer almazken, A'râf Suresi¹ 176. ayette kötü insanlara mecaz olarak benzetilmiş; buna karşın Kehf Suresi'nde² Ashab-ı Kehf'in köpeği Kıtmir, cennetle müjdelendirilmiştir. Hz. Muhammed'in hayvanlara gösterdiği merhamet, bu anlayışın temelini oluşturmuş; eğitilmiş köpeklerin avladığı hayvanların helal sayılması³ da bu yaklaşımı desteklemiştir (Yazır, 2006: s.203-204). Osmanlı Devleti'ndeki hayvan tanımı⁴ da bu dini ve kültürel yaklaşımlar çerçevesinde şekillenmiştir. Hayvanlar, Allah'ın yarattığı ve insana emanet edilen canlılar olarak görülmüş; onlara merhamet göstermek bir vicdan meselesi olmanın ötesinde, dini bir sorumluluk olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, yalnızca insanlara faydalı olan hayvanlar değil, zararsız sokak hayvanları dahi toplum nezdinde korunmuş ve gözetilmiştir. Bu yaklaşım, dönemin Batı dünyasında yaygın olan biyolojik ya da hukuki mülkiyet temelli hayvan tanımından oldukça farklıdır.

Kedi ise, köpek kadar eski bir geçmişe sahip olup, Antik Mısır'da kutsal kabul edilmiş; öldüklerinde mumyalanarak defnedilmiştir. İslam dünyasında kedilere yönelik sevgi dolu tutum, Hz. Muhammed dönemiyle birlikte belirginleşmiş; rivayetlere göre, uykudaki bir kediye rahatsız etmemek için Hz. Muhammed giysisini kesmiş⁵, bir sefer sırasında yavru kedilerini emziren bir anne kediyle

¹ “Dileseydik elbette onu bu ayetler sayesinde yükseltirdik. Fakat o dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte ayetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.” (Kur'an-ı Kerim, Araf Suresi, 7/176.)

² Kehf suresi 110 ayettir ve ayetlerde yazanlara göre; bir arkadaş grubu tek dinli inançlarından putperestlik dinine zorla geçirilmesi istenilir. Bu arkadaş grubu ise köpekleri ile kaçmaya karar verir. Eshab-ı Kehf adında Asya, Avrupa ve Afrika'da birçok mağara vardır. Türkiye'de Selçuk, Tarsus ve Afşin ilçelerinde Eshab-ı Kehf mağaraları bulunmaktadır. Mersin'de bulunan Eshab-ı Kehf Mağarasına giren kişiler, Allah tarafından üç yüz yıl uyutulur. Onların yanında bulunan köpeğe ise cennet müjdelendirilmiştir. Yine 21. Ayetinde ise oraya dikilecek bir mescitten bahsedilmektedir. Bu mescidi ilerleyen zamanda Osmanlı padişahı Abdülaziz diktirmiştir. (1873) (Kur'an-ı Kerim, Kehf suresi 18/18-21.)

³ “Sana kendilerine neyin helal kılındığını soruyorlar de ki size temiz olanlar helal kılındı Allah'ın size öğrettiği üzere alıştırıp yetiştirerek öğrettiğiniz avcı hayvanların sizin için tuttuklarını yiyeceğinizi ve üzerine Allah'ın adını anın Allah'tan sakının doğrusu Allah hesabı çabuk görür.” (Kur'an-ı Kerim, El-Maide suresi 5/4.)

⁴ “Görmediler mi ki, biz onlar için kudretimizi eseri olan hayvanlar yarattık da onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar.” (Kur'an-ı Kerim, Yasin Suresi 36/75.)

⁵ Sahiplendiği kediye adını izzet ve ikram olunan anlamına gelen “Müezza” adını vermiştir. Hz. Muhammed kedisi Müezza'nın içtiği suyu abdest suyu olarak kullandığı rivayet edilmiştir.

karşılaşınca güzergâhını değiştirmiştir (Kuzucu, 2022: s.39). Sahabelerin kuş ve kedi beslemesi de bu anlayışın toplumsal boyutunu yansıtmıştır (Bardakoğlu, 2002: s.251). Osmanlı’da ise kedi sevgisi bireysel bir tercih değil, kültürel bir miras hâline gelmiştir. Farrére, Türk kedilerinin insanlardan kaçmamasını bu geleneğe bağlamış; özellikle Ankara ve Van kedileri, saray çevresinde büyük ilgi görmüştür (Farrére, 2020: s.22). Bu kediler hem zararlı hayvanlarla mücadelede etkili olmuş hem de zarafet sembolü olarak değerlendirilmiştir (Obuz, 2022: s.135; BOA. Y. PRK. UM. nr. 8/27).

Osmanlı toplumundaki hayvan sevgisi, yalnızca bireyler düzeyinde değil, kurumsal düzeyde de kendini göstermiş; hayvanlara yönelik vakıflar kurulmuş, sokak hayvanlarının düzenli beslenmesi sağlanmıştır. Örneğin; Kanuni Sultan Süleyman bir gün has bahçede dolanırken taze ayva ağaçlarının karıncalar tarafından sarıldığına şahit olmuştur. Bu yüzden Şeyhülislamdan onların katledilmesi için “*Dırahta ger ziyanitse karınca, Günahı var mıdır? onı kırınca?*” demiştir. Şeyhülislam ise “*Yarın Hakkun huzuruna varıca, Süleyman’dan alır hakkın karınca.*” şeklinde cevap vermiştir (Eliacık, 2016: s.1766). XVI. yüzyılda İstanbul’u ziyaret eden Alman vaiz Schweigger, ikinci namazı sonrası cami önlerinde toplanan köpek ve kedilere ciğer ve et dağıtıldığını belirtmiş; Gallenga, her cuma günü Beyazıt Camii önünde hayvanların topluca beslendiğini yazmıştır (Obuz, 2022: s.137; Kuzucu, 2022: s.67). O dönemde İstanbul’da kuşları satın alıp özgür bırakanların ve yakalanan balıkları sevap kazanmak için geri salanların olduğu da bilinmektedir. Bu betimlemeler, İstanbul’un yalnızca insanların değil, hayvanların da yaşam alanı haline geldiğini ve şehrin sosyolojik yapısında önemli bir yer tuttuklarını gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde, Alman din adamı Stephen Gerlach⁶ da hayvanların beslenmesini bazı kimselerin “*kutsal bir vazife*” olarak gördüğünü ve bunu bir ibadet gibi kabul ettiklerini belirtmiştir (Menekşe, 2018: s.63227). Yine İtalyan seyyah Amicis⁷ dediğine göre; Osmanlı halkının, yolda yatan hayvanları ezmek için kenara çekildiğini, bu duyarlılığın Avrupa’daki yaklaşımdan farklı olduğunu, zira Avrupa’da hayvanların genellikle bir tehdit olarak algılandığını dile getirmiştir (Kuzucu, 2022: s.132).

⁶ Stephan Gerlach, Alman Din Bilimci ve Kilise görevlisi olarak 1573-1576 yıllarında “*Türkiye Günlüğü*” adında yaşadıklarını anlatmış olduğu eserin çevirisi Turkis Noyan tarafından yapılmıştır.

⁷ Edmondo De Amicis, İtalyan 1870’te İstanbul’u gezmiş ve burada yaşadıklarını gezi ve anı kitabı şeklinde 1877 yılında çıkarmıştır. Kitap “*İstanbul*” ve çev. Sevinç Tezcan Yanar, Yıl 2009.

Osmanlı şehir yapısı, doğa ve canlılarla iç içe yaşam sunarken, çevresel koşullar da hayvanların toplumla olan ilişkisini şekillendirmiştir. Ancak Tanzimat'tan sonra Batılılaşma ve kentleşme süreciyle birlikte bu dengede önemli bir değişim yaşanmış; hayvanlara bakışta da olumsuz bir dönüşüm gözlenmiştir. Osmanlı'daki hayvan haklarının tarihsel gelişimi, yalnızca dini ve kültürel değil; çevresel, sosyal ve ekonomik faktörlerin etkisiyle biçimlenmiştir. Zaman zaman, bu duyarlılık ekonomik kaygılarla da çatışma içine girmiştir. Özellikle şehir hayatında sokak hayvanlarının sayısındaki artış, temizlik, sağlık ve güvenlik gibi gerekçelerle sorun olarak değerlendirilmiş; bu da kamu düzeni ile hayvan hakları arasında bir denge arayışını doğurmuştur. Esnafın mallarına zarar veren ya da halkı rahatsız eden köpekler, yerel yönetimlerin müdahalesine neden olmuş; bu müdahaleler ise halkın bir kesimi tarafından merhametsizlikle eleştirilmiştir. Hayvanların toplanması, sürülmesi ya da itlaf edilmesi gibi uygulamalar, vicdani ve ekonomik sorumluluklar arasında bir gerilim yaratmıştır. Böylece Osmanlı'daki hayvan haklarının yalnızca dini ya da kültürel değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik bir mesele olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu süreçte halk ile aydın kesim arasında yaşanan fikir ayrılıkları, hayvanlara yönelik bakışın da sınıfsal ve düşünsel bir çatışma alanına dönüştüğünü göstermektedir.

Osmanlı'da sokak hayvanlarının toplum içindeki yeri, vakıflar aracılığıyla hayvanların korunmasına yönelik yapılan çalışmalar ve halkın bu konudaki tutumu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Fakat çalışmanın zaman ve coğrafya bakımından doğal bir sınırı bulunmaktadır. Sokak hayvanları sorunu Tanzimat'la birlikte devlet gündemini meşgul etmeye başlamıştır. Bu bağlamda öne çıkan ilk kurumsal yapı İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti olmuştur. Cemiyet, 1912 yılında Alice Washburn Manning'in öncülüğünde İstanbul'da kurulan ve Osmanlı'da hayvan hakları alanında atılan ilk kurumsal ve dikkat çekici adımlardan biri olarak kabul edilir. Modern anlamda ilk hayvan koruma vakfı niteliği taşıyan bu girişim, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği salgınlar ve siyasi çalkantılar nedeniyle kısa süre içinde faaliyetlerini sonlandırmak zorunda kalmıştır. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte toplumsal yaşamın birçok alanında olduğu gibi, hayvanlara yönelik yaklaşımlar da yeniden şekillenmiştir. Bu dönüşümün önemli basamaklarından biri, 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nin sonuçlanmasıyla birlikte hayvanlara dair kararların alınması ve bu kararların devlet politikası hâline getirilmesidir. Bu anlayış doğrultusunda, 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın

doğrudan desteğiyle Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti kurulmuş ve hayvan hakları mücadelesi yeniden kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Cemiyet yalnızca sokak hayvanlarını korumakla sınırlı kalmamış; yük hayvanlarının maruz kaldığı kötü muameleleri önlemekten canlı hayvan deneylerinin denetlenmesine, halk sağlığı ve eğitim çalışmalarına kadar geniş bir alanda faaliyet göstermiştir. 1950 yılında “*Kamu Yararına Çalışan Kurum*” statüsü kazanarak modern Türkiye’de hayvan hakları alanında kalıcı ve güçlü bir iz bırakmıştır (Gündoğdu, 2003: 114–116; Melikoğlu, 2009: 37–40). Cemiyet’in kurulduğu yer ve en çok bilginin İstanbul şehrine ait olmasından kaynaklı, Cemiyet’in yaptıkları bu şehir merkez alınarak çalışılmıştır. Himaye-i Hayvanat Cemiyeti hem uygulamaları hem de yayımladıkları bildirilerle kamuoyunda hayvan haklarını korunmasına çalışmaları incelenmiştir.

Bu tez çalışması, ana referans kaynaklar arasında 1912 ve 1929 yıllarına ait Cemiyet nizamnamelerinin öne çıktığı, ayrıca Osmanlı arşiv belgeleri, seyahatnameler, süreli yayınlar, dergiler, fetvalar ve araştırma eserleri gibi yazılı kaynaklarının kapsamlı biçimde değerlendirildiği bir araştırmadır. Çalışma hem hukuki düzenlemeleri hem de toplumsal algıyı bütüncül bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Konuya ilişkin mevcut literatürde, Cihangir Gündoğdu’nun Himaye-i Hayvanat Cemiyetini ele aldığı makalesi,⁸ Hayırsız ada sürgünü üzerinden süreci ayrıntılı biçimde inceleyerek Cemiyet’in amacını ortaya koymaktadır. Ekrem Işık’ın “*Dört Ayaklı Belediye*” başlıklı sergi kataloğu ise, alandaki fotoğraflı sanatsal bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. Metin Hülagü’nün⁹ “*İttihatçı İdare ve İstanbul Sokak Köpekleri*”, “*Türk Kültüründe Osmanlı Sokak Köpekleri*” ve “*İstanbul Sokak Köpekleri ve Osmanlı Padişahları*” adlı eserleri, halkın köpeğe verdiği değer, hayvan sevgisi ve padişahların köpeklere ilgisini aktarmaktadır. Remzi Çavuş’un “*II. Abdülhamid Dönemi’nde Daülkelp (Köpek Hastalığı–Kuduz) Tedavihanesi*” başlıklı makalesi, XIX. yüzyılda artan sağlık kaygıları ve kuduzun yayılmasıyla birlikte hayvanlara bakıştaki değişimleri değerlendirmektedir. Kemalettin Kuzucu’nun “*İstanbul’un Sokak Köpekleri*” adlı kitabı, Osmanlı döneminde hayvan hakları ve uygulamalarına dair geniş bir çerçeveye

⁸ Cihangir Gündoğdu, “İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, Doksan Yıl Önce İstanbullu Hayırseverler” *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.116, s.10-17.

⁹ Metin Hülagü’nün yazdığı kitaplardan “İttihatçı İdare ve İstanbul Sokak Köpekleri” bu tezde kullanılmıştır.

sunmaktadır.¹⁰ Cemil Topuzlu'nun kendi hatıralarına dayanan çalışması, dönemin atmosferini doğrudan yansıtmaları açısından tezin ilerleyişine ışık tutmuştur.¹¹ Cumhuriyet dönemi açısından ise, Ömer Obuz'un "*Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye*" adlı eseri önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Ayrıca Taner Timur'un *Sürüden Ayrılanlar*, Claude Farrère'in *Türklerin Manevi Gücü*, İrwin Cemil Schick'in "*İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlafları: Bir Mekân Üzerinden Çekişme Vakası*", M. Mert Sunar'ın "*Hayvanlar*", Diren Çakılcı'nın "*Sultan II. Abdülhamid'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-ı Hümayun Teşkilatı*", Metin Menekşe'nin "*Batılı Seyyahlar Gözünden Osmanlı İstanbul'unda Köpekler*" ve Demet Cansız'ın "*II. Meşrutiyet Döneminde Hayvan Hakları*" başlıklı çalışmaları da bu araştırmada yararlanılan eserler arasında yer almaktadır.

Bu bağlamda, çalışmada Himaye-i Hayvanat Cemiyetinin kuruluşu ve faaliyetleri üzerinden Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de hayvan hakları meselesi incelenmiştir. Özellikle hayvanların toplum içindeki yeri, halkın hayvanlarla kurduğu ilişki ve zamanla bu yaklaşımlarda meydana gelen değişim detaylı biçimde ele alınmıştır. Modernleşmenin etkisiyle yaşanan dönüşüm, hayvan hakları alanında kurumsallaşmayı beraberinde getirmiş; bu çerçevede ilk sistematik örgütlenme olan İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti ortaya çıkması ile sokak hayvanlarına yönelik algının tarihsel süreçte nasıl şekillendiği, dini, hukuki ve toplumsal unsurların bu süreci nasıl etkilediği ortaya konularak literatüre katkı sunulmuştur.

¹⁰ Kemalettin Kuzucu, *İstanbul'un Sokak Köpekleri (Muhafazakarlık ve Modernlik bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)*, Kapı yayınları, İstanbul 2022,

¹¹ Cemil, Topuzlu, *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.

2.BİRİNCİ BÖLÜM:

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME HAREKETLERİ VE HAYVAN HAKLARI

1.1. Modernleşme Öncesi Dönemde Osmanlı Devleti'nde Hayvan Hakları

Türkler, hangi dönem olursa olsun hayvanlara karşı merhamet ve vicdani değerleri gözeterek bir yaklaşım sergilemiştir. İlk ehlileştirilen hayvan at olup Türk kültür hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun yanında Rönesans itibarıyla Avrupa'da hayvan “*aşağılık*” olarak görünürken Osmanlı Devleti'nde töre ve dini gerekçelerden dolayı böcek dahi öldürmekten çekinilmiştir (Cansız, 2021: s.189). Osmanlı Devleti'nde halkın, evlerinin kapılarına ya da duvar kenarlarına yalaklar kurup yemek attığı, ekmek ve su bıraktığı bilinmektedir (Kuzucu, 2022: s.63). Ancak şu bir gerçektir ki Tanzimat Dönemi öncesi, sokak hayvanlarıyla ilgili neredeyse bilgi yoktur. Fakat bilinene göre Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Avrupalı seyyahların seyahatnamelerinde bahsettikleri anılar aracılığıyla sokak hayvanları hakkında bilgi edinilebilmektedir. Şehirle bütünleştirilmiş bu hayvanlar hakkında en temel kaynak bu dönemde yazılan seyahatnameler gösterilebilir (Kuzucu, 2022: s.47). Osmanlı kaynaklarında köpek, sadakatin simgesi olarak vurgulanmıştır. Şehirlerdeki sokak hayvanları da dönemin, yönetiminin onlara davranışlarına bağlı olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin tüm şehirlerinde, özellikle köpeklerin oldukça yaygın olduğu yazılmıştır. Sebebine baktığımızda kışla ve medrese benzeri kurumların hayvanlara sakatat gibi yiyecekler vermesi, bunu alışkanlık haline getiren hayvanların düzenli olarak o kesimlere uğraması başta gelmektedir. Bu durum özellikle başkent İstanbul'da çok yaygındır (Kuzucu, 2022: s.62). Nüfusu her zaman kalabalık olan İstanbul şehrinin hayvanları da aynı çeşitlilikte şekillenmiştir. Bu yüzden İstanbul bir Bizans şehri iken “*kedili şehir*”, Osmanlı şehri iken “*köpekli şehir*” şeklinde anılmıştır (Aşçı, 2009: s.18). Buradan anlaşıldığına göre İstanbul'da dahil tüm Anadolu, sokak hayvanlarına hep ev sahipliği yapmıştır. Örneğin İstanbul'un ziyaretçileri tarafından köpeklere, İstanbul'un insanlarından daha kalabalık ikinci halkı şeklinde hitap edilmiştir. Hatta Cox, “*sonbahar yaprakları kadar fazla*” deyimini hayvanlardan bahsederken kullanmıştır (Kuzucu, 2022: s.322). Osmanlı şehirlerini ziyaret eden bir başka önemli isim olan İngiliz yazar

MacLean Osmanlı Devleti'ndeki hayvanlara bakışı; bilinen ve işe yarayanlar, tehlikeli hayvanlar ve efsanevi türler olarak üç grupta değerlendirmiştir (Obuz, 2022: s.24).

Osmanlı'da hayvanlara gösterilen ilgi, yalnızca estetik ve güç gösterisi ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda hayvanların korunmasına yönelik bir kültür anlayışının da şekillenmesini sağlamıştır. Yararlı hayvanlar sınıfında et, süt ve deri gibi ürünlerden faydalanılabilen küçükbaş ve büyükbaş hayvanların yanı sıra deneylerde kullanılan kedi, fare, kuş ve tavşan gibi türler yer alırken, tehlikeli sınıfa, ihtişamlı yıllarda çeşitli ülkelerden getirilen akrepler ve ev yılanı gibi türler dahil edilmiştir (Obuz, 2022: s.26). Erken Osmanlı döneminde vaşaklar, filler, aslanlar, geyikler, çoban köpekleri ve zürafalar gibi vahşi hayvanların varlığı, diplomatik ilişkilerde Sultan'ın kudretini göstermek amacıyla hediye edilmesi ve sergilenmesiyle dikkat çekmiştir (Obuz, 2022: s.28).

Seyahatnamelerde sıklıkla Türklerin hayırseverliğinin hayvanları bile kapsadığı dile getirilmiştir. Yük hayvanlarına fazla eşya takılmaması, kötü muamele edilmemesi, sokak hayvanlarına yapılan zulmün uğursuzluk getireceğine inandıkları için kötü davranmaktan kaçınmaları bunlara örnek verilebilir. Evlerdeki yemeklerde kedi, kuş ve köpeğin hakkı her zaman gözetilir ve mezar taşlarının yanlarına yapılan oyuklardan yağmur suyu içen hayvanların hayır getireceğine inanılmıştır (Kuzucu, 2022: s.66). 1665 yılında Fransa'dan gelen seyyah Jean de Thenot, bu konu hakkında *“Zenginler öldüklerinde miraslarından bir kısmını köpeklerle yemek olarak vermeleri için kasaplara verdiklerinden”* bahsetmiştir. Osmanlı topraklarında, şefkat ve inançlı insanlar sayesinde sokak hayvanlarıyla birlikte yüzyıllar boyunca sevgi dolu bir şekilde yaşanabilmiştir (Aşçı, 2018: s.13). Beslenmenin karşılığı olarak her köpek bulunduğu semt, mahalle neredeyse orayı korur oraya giren yabancı kim varsa onların girmesini engellemeyi kendine görev olarak benimsemiştir. Ayrıca dini gereklerden dolayı sevmeyenler bile saygı duyup onlara zarar vermekten kaçınmıştır (Schick, 2010: s.26-28).

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren vezir, devlet adamları gibi önemli şahsiyetlerin konaklarının giriş kısımlarında sağ ve solda olmak üzere iki yalak bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan birine artık olan yemek, diğerine ise su konulmasına dikkat edilmiştir. Bu davranışla Allah tarafından konağın korunacağına inanılmıştır (Kuzucu, 2022: s.67). Ancak sokak hayvanları, zaman zaman Osmanlı topraklarında da zor durumda kalmıştır. Sokak hayvanlarına karşı

bu girişimler XIX. Yüzyıl'dan önce başlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamı Lütfi Paşa'nın, II. Şam Valiliği sırasında sokaktaki tüm köpeklerin toplanıp imha edilmesine karar vermiş ve bine yakın köpek öldürülmüştür (Schick, 2010: s.24). Öldürülebilecek köpeklerin zararlı ve zararsız şekilde ayrılması konusunu ilk ele alan kişi ise Saçaklızade¹² olarak bilinmektedir. Hatta dönem Şeyhülislâmı Ebusuud Efendi'nin fetvalarında çokça saldırgan, kuduz köpek anlamlarına gelen “*kelb-i akur*” terimine rastlanmıştır. Örnek vermek gerekirse; “*kelb-i harisi katilde daman lazımdır.*” şeklinde fetva vardır (Aykanat, 2024: s.52-53). Yine XVII. Yüzyıl'da Sultan I. Ahmet Dönemi sadrazamı Nasuh Paşa, İran sorunu ve celali isyanlarının olduğu bir dönemde İstanbul'da bulunan birçok köpekten veba tehlikesini öne sürerek kurtulmak istemiştir. Buna karşı çıkanlar ise isyan etmiştir. Bu yüzden hemen öncesinde köpeklerinin öldürülmesi konusunda Sultan I. Ahmet, dönemin Şeyhülislâmından fetva istemiş, fakat köpekler öldürülmeyince sürgününe karar verilmiştir. Üsküdar ve Kadıköy'e götürülmek üzere kayıklara bindirilen köpekler korkuyla atlayıp denizin içerisinde ölmüştür. Bununla başa çıkılmayacağını fark eden yönetim köpeklerin tekrar salınmalarına karar vermiştir (Aykanat, 2024: s.60). Elbette bunlar Batılaşma fikrinden doğmamış, dönem paşalarının kendi kararları doğrultusunda meydana gelmiştir (Menekşe, 2018: s.6324).

Osmanlı Devleti'nde bulunan hayvanların çeşitliliği ve çokluğundan kaynaklı Osmanlı sarayında hayvanların bakımıyla ilgilenen pek çok meslek grubu bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları şunlardır: “*şahincibaşı*”, “*çakırcibaşı*”, “*doğancibaşı*.” Osmanlı'da ayrıca vahşi hayvanların bakımına özel önem verilmiş, çeşitli ülkelerden hediye edilen hayvanların sergilendiği “*Arslanhane*” gibi merkezler oluşturulmuştur (Çakılcı, 2018: s.66). Evliya Çelebi, Osmanlı sarayında vahşi hayvanların bakıldığı özel bir bölümün olduğunu ve burada çeşitli hayvanların sergilendiğini aktarmaktadır (Sunar, 2015: s.205-206). Hatta III. Selim Döneminde cephanede çıkan yangında Ayasofya'da bulunan Arslanhane yanmış ve buradan kurtarılan hayvanlar Binbirdirek Sarnıcına nakli gerçekleştirilmiştir (BOA.

¹² “*Bismillahirrahmanirrahim. Ona hamd ve Resulüne salat olsun. Bu aşağılık ve fakir Saçaklızade adıyla maruf Mehemedü'l-Mar'aşi diyor: Bazı şehirlerin sokaklarında çok sayıda köpek bulunduğunu, bu köpeklerin av veyahut bekçilikte kullanılmadığını ve sahipleri olmadığını, kötü kokularının ve hırçınlıklarının insanları rahatsız ettiğini ama buna rağmen halkın onları öldürmekten çekindiğini, aksine onlara yiyecek verdiğini duyduğumda onları katletmenin mubah olduğuna dair bir Risale yazdım ki, insanlar onları öldürmekten çekinmesinler ve şehirlerini temizleyebilsinler. Vallahü'l Mennan.*” (Schick, a.g.m., s.30.)

HAT. nr. 119/4849). Osmanlı'da Yeniçeri ocağına bağlı olarak “saksoncular”,¹³ “zağarcılar” ve “tazıcılar”¹⁴ adıyla üç farklı ocak oluşturulmuş ve köpeklerin bakımına özel önem verilmiştir (Kuzucu, 2022: s.40-41). Zağar ve saksoncuların baktıkları hayvanları yakalamak üzere “Avcıbaşı” adında görevliler bulunmuştur. (Sunar, 2015: s.211). Ayrıca, deri ve ilaç sektörüne katkı sağlamak amacıyla köpek dışkıları deri imalathanelerinde en iyi tabaklama malzemesi olarak kullanılmıştır.¹⁵ Özellikle kadın eldivenlerinde kullanılmıştır (Kuzucu, 2022: s.21).

Tanzimat dönemine kadar köpeğin evde beslenmesi ne düşünülmüş ne de uygulanmış; modern çağda ise köpek, güvenlik, savunma ve savaş gibi alanlarda kimi zaman bir savunma aracı kimi zamanda da bir haber aracı gibi kullanılmış, her koşulda insanların yardımcısı görevini üstlenmiştir. Bu durumun silahın icadına kadar etkisini sürdürmüş, bundan sonra ise teknolojinin getirileri ön plana çıkmıştır. (Kuzucu, 2022: 123-124). Bununla birlikte yük hayvanlarına karşı özel bir hassasiyet bulunmaktadır. Sarayın hizmetindeki yük hayvanları o kadar değerli görülüyordu ki, bir belgede Ankara Akköprü’de yaşanan bir kaza sonucunda saraya ait yük ve binek hayvanlarının bir kısmının sarayda hizmet vermek üzere İstabl-ı Amire’ye verilmesi istenmiştir. Ancak sakat ya da yaşlılık nedeniyle iş göremeyen hayvanların, muhafazaya alınarak üremelerinin sağlanıp sarayın ihtiyacı için katır¹⁶ ve eşek yetiştirilmesi talep edilmiştir. Bu durum, yük ve binek hayvanlarının Osmanlı’da her zaman özel bir konumda olduğunu göstermektedir (BOA. A.MKT.MHM. nr. 318/22). Hayvanların sabah ile ikindi arası çalıştırılması, cuma günü ise tatilleri olması konusunda da kanunlar mevcuttur (Sunar, 2015: s.196). O kadar ki devlet bu konuda sıkı takip içinde olup Osmanlı’nın yıkılmasına kadar titizlikle üzerinde durmuştur (BOA. DH.MKT. nr. 2768/84). Örnek vermek gerekirse; müftülerin verdiği fetvaların birinde atının nalının düştüğünü bildiği halde nali yenilemeyip atını akşama kadar bozuk yollarda o halde gitmek zorunda bırakan birisine ceza olarak falaka uygun görülmüştür. Bunun başlıca sebebi,

¹³Saksoncular, Osmanlı Devleti’nde ayı avı için ve Samson adlı özel cins köpeklerin bakımları ve eğitimiyle ilgilenen kişilerdir. Kanuni Sultan Süleyman savaşlarda yanına eğitilmiş bu köpeklerden yaklaşık 2000 tane yanında götürdüğü söylenmektedir. Mastiff cinsi olan bu köpeklerin Almanya’dan geldiği düşünülmekte olup Yeniçerilerin 71. Cemaatine mensup kişilerdir.

¹⁴Zağarcılar ve tazıcılar (turnacılar) ise av köpeklerinin eğitimleri ile uğraşan kişilere verilen addır. Bunlardan zağarcılar Yeniçerilerin 64. Cemaatinden olup Turnacılar ise kuş avcıları olarak 68. Cemaatindendir. (Mert Sunak, “Hayvanlar”)

¹⁵“Tabakhaneye bok yetiştirmek” deyimini, buradan gelmektedir. Taze derinin sıcak hayvan dışkısı ile hızlıca yoğrulması gerektiğinden dolayı bu dönemde tabakhaneye hızlıca hayvan dışkıları ile koşan görevlilerle karşılaşılırdı.

¹⁶ Atgillerden olup erkek eşek ve dişi atın çiftleşmesi ile dünyaya gelen melez hayvan türü.

İslam'a göre Allah'ın insanları hayvanlara karşı işledikleri suçlardan da yargılanması gerektiğini düşündüklerindendir (Sunar, 2015: s.197).

Bu dönemde kara ve deniz yolundan ticaretin bulunması ve motorlu taşıtların icat edilmemesi hayvanların önemi daha fazla arttığı için yasaklar ve emirler bulunmaktadır. Benzer bir uygulamada kuşların böcekleri yemesi sonucu tarımda yardımcı oldukları düşünüldüğünden bazı kuşlara avlanma yasağı konulması ile avlanılacak kuşlara da üreme dönemleri dışında avlanma izni verilmiştir (BOA. DH.İ.UM. nr. 19/14-1). Tüm bunlara rağmen olağanüstü durum ve krizlerde hayvanlara karşı insanların tavrı hemen değişebilmiştir. XVII. yüzyılda Fransız elçi Jean De La Hay, *“Les Voyeges du Sieur du Loir”* adlı seyahatnamesinde *“Osmanlı topraklarında sokak hayvanları için en kötü zamanın salgın hastalıklar olduğu dönemlerdir. Çünkü başıboş köpek ve kediler sadece bu dönemlerde öldürülmeyi düşünülmüştür.”* şeklinde açıklamıştır. İbn Tulun ise bu söyleneni destekler söylemlerde bulunmuştur. Batılılaşma ve Avrupa'ya benzeme düşüncesi XIX. yüzyıldan itibaren hızla yayılmaya başlamıştır. Yaşanan bu değişim ile devletin pek ilgi alanına girmeyen sokak hayvanları önce Avrupalı seyyahların yazdıkları ve rahatsızlıkları doğrultusunda şikayetler şeklinde dikkat çekmeye başlamış daha sonra ise modernleşmenin ve yeni bir imaja bürünmenin endişesiyle sokak hayvanları istenmeyen bir unsur olmuştur (Sunar, 2015: s.219).

1.2. II. Mahmud döneminde Hayvan Hakları (1808-1839)

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma anlayışı, Avrupa'ya özgü kurumların benimsenmesi ve bunların hızla Osmanlı topraklarına yayılması olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti yönetiminde söz sahibi olan kimseler, ahlaki gelenekleri ve dini gerekler, sebebiyle yapılan ıslahatlar karşısında her zaman ihtiyatlı bir tutum sergilenmiştir. Dünya genelinde hayvanları korumaya yönelik açılan ilk dernekler tam bu yıllarda çıkmaktadır. Aslında Avrupa'da hayvan haklarına dair ilk yasal adım 1653 yılında İrlanda'da atlar ve eğlence amaçlı zulmü yasaklayan bir düzenlemeyle başlamıştır. Fakat bu durum gülünç bulunarak konunun üzeri kapatılmıştır (Aykanat, 2024: s.57).

Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma hareketlerinin en yoğun yaşandığı dönem olarak bilinen II. Mahmud Dönemi'nde de yapılan tüm değişiklikler köklü olup mevcut düzeni değiştirmek üzere yapılmıştır (Hanioglu, 1992: s.1). Birçok askeri, siyasi, toplumsal ıslahatların yapıldığı bilinmekte olup hayvanlar için de çeşitli çözüm arayışları içerisine girilmiştir. Bu dönemde sokak hayvanlarına karşı

gösterilen merhamet, Osmanlı toplumunun sosyal yapısını yansıtan önemli bir özellik haline gelmiştir. Gravina'nın anlatılarına göre; Sultan II. Mahmud, hayvan hakları konusunda bir adım önde olarak kanadı kırık kuşlar, sokağa terk edilen kediler ve taşıyamayacak kadar ağır yükler altında eziyet çeken hayvanlar için vakıfların kurulmasına öncülük etmiştir (Sunar, 2015: s.226). Bu vakıflar, hayvanların korunması için bir yapı oluşturmuş ve bu sayede sokaklarda gezip hayvanlara yemek taşıyan “*Mancacılık*” adlı meslek de doğmuştur (Aykanat, 2024: s.52). Bunlar zamanla İstanbul sokaklarında sokak hayvanlarının beslenmesini sağlayan önemli bir işlev üstlenmiştir (Schick, 2019: s.26-27).

Sultan II. Mahmud döneminde Sicilya Kralı'na muhafızıyla birlikte bir fil hediye edilmesi, hayvanların diplomatik ilişkilerde de kullanıldığını göstermektedir. Yine Sultan II. Mahmud'un reformlarının bir parçası olarak, hayvanların bakımı ve korunması için önemli adımlar atılmıştır. Bunun yanında, Osmanlı arşivlerinde savaş zamanlarında kullanılan hayvanların halktan kiralanıp satın alındığına dair kayıtlara rastlanmaktadır. Bu hayvanlar için “*Istabl-ı Amire*”, bu dönemde modernleşmeye uğramış ve yalnızca saray atlarının bakımını yapmanın dışına çıkarak daha sistemli hale getirilmiştir. Artık saray ve savaş atlarının yanı sıra halkın yük ve binek hayvanlarının bakımı burada yapılmış ve hayvanların sağlığına büyük bir titizlikle özen gösterilmiştir. Bu gelişmeler, hayvanların Osmanlı'da ne kadar değerli varlıklar olarak görüldüğünü ve toplumun onlara nasıl bir sevgi beslediğini gözler önüne sermektedir (Sunar, 2015: s.208).

İstanbul'da şehrin idari, adli ve belediye işlerini yönetmek amacıyla İstanbul Kadısı atanmış ve bu sistem yıllarca sürdürülmüştür. Kadının emriyle, sokaklardaki birikintilerin temizlenmesi için “*Tahir subaşı*” ya da “*Çöplük subaşı*” gibi görevliler atanmıştır. Bu görevliler tarafından toplanan birikintiler, “*Arayıcıyan*” esnafı tarafından kontrol edilip denize dökülmüştür. Resmi kayıtlarda yer almasa da Venedik Balyosu Bassano'nun dediklerine göre,¹⁷ bu temizlik işini “*Bokçubaşı*” adında bir kişi yürütmüştür.¹⁸ Ancak, bu kişilerin işlerini gerektiği gibi yapmamaları ve gevşemeleri sonucu, sokaklar kirlenmiş, kedi ve köpek leşlerinin de eklenmesiyle şehir kötü kokmaya başlamıştır. Bu durumu düzeltmek amacıyla, 11 Ağustos 1824'te kadıya, sokak ve semtlerin temizliği için derhal harekete geçilmesi

¹⁷ Osmanlı Devleti'nde Venedik elçisi, Geç dönem ressamı.

¹⁸ Görevi; şehirde oluşan hayvan dışkılarını vaktinde kaldırmak ölen hayvanların leşlerini şehir dışına taşımak ve gübre yığınlarının oluşmasının önüne geçmek için görevlendirilen kimsedir.

gerektiğine dair bir emir verilmiştir (Kuzucu, 2015: s.112-113). Fakat bu dönemde, İstanbul sokaklarındaki köpeklerin, sokakları kirleten değil, aynı zamanda onları temizleyen varlıklar olarak değerlendirilmeye başlandığı görülmektedir. Bununla birlikte II. Mahmud Dönemi, VIII. Daire-i Reisliğine getirilen ve ölünceye kadar bu işi yapan Minas Efendi özellikle sokak köpeklerinin, sokakları kirletmesinden ziyadesiyle eleştiri¹⁹ almıştır (BOA. DH. MKT. nr. 1538/70). XIX. yüzyılın sonlarına doğru, sokak hayvanlarının sayısının rahatsız edici bir düzeye ulaşmasına rağmen, köpekler şehri önemli ölçüde temiz tutmaya devam etmiştir. Dökülen yemek atıklarını özenle yiyen, ölü hayvanları kuytu köşelere taşıyıp imha eden bu köpekler, adeta “*Dört Ayaklı Belediye*” işlevi görmüşlerdir. Seyyah Moltke, bu köpekleri “*Sokak Temizleme Komiseri*” olarak tanımlamıştır (Sunar, 2015: s.220).

Köpeklerin sadece temizlik değil, güvenlik konusunda da insanlara katkı sağladığı anlaşılmaktadır. İstanbul sokaklarında, köpekler mahallenin güvenliğini sağlamak için önemli bir rol üstlenmişlerdir. Yerel halkın güvenliğini sağlamak amacıyla mahallelerdeki köpekler, serseri kişilere karşı havlayarak ve ısırarak durdurmuş, mahalleyi korumuştur. Gece-gündüz çalışan bu köpekler, bir bakıma mahallede bulunan biri değnekçi biri gözcü bekçilere yardımcı olmuş ve şehri koruyan önemli bir güç haline gelmişlerdir. Sokak hayvanlarının şehre sağladığı katkılar, özellikle köpekler önemli bir yer tutmuş, İstanbul sokakları onlarsız düşünülemez hale gelmiştir (Çankaya, Ekiz, Şahin, 2024: s.831).

Sultan II. Mahmud döneminde hayvanlara verilen değer açıkça gözlemlenebilmekte olup sokak hayvanları da bu durumdan yararlanmıştır. Osmanlı toplumunda hayvanlara yönelik merhamet ve koruma anlayışı yaygınken, Batılı seyyahların bu konuya yaklaşımı çoğu zaman daha farklı olmuştur. Örneğin; II. Mahmud dönemi, İngiliz elçileri personellerinden biri cins köpeğinin doğurduğu yavrularının yarısına bakamayacağını düşünerek bir yeniçeriye verir ve onları boğaza atmasını ister. Ancak yeniçeri, bu isteğe şiddetle karşı çıkar ve elçiye öldürmeye kalkışır. Elçi sözünü geri alınca yeniçeri onu affeder, yavruları büyüyene kadar kendi bakıp ardından sokağa salar. Bu olay, Osmanlı halkının hayvanlara

¹⁹ VXIII. Daire-i Reisliği bugünkü Kanlıca bölgesinde yaşanan bu olayda Minas Efendi çok sinirlenmiş ve memurlara görevlerini doğru yapacağına dair ant içirmeye karar vermiştir. Bu durum karşısında da memurlardan şikayetler başlayınca dayanamayarak “*Sizler, memuriyetlerinizde doğruluk göstereceğinize yemin ediyorsunuz. Fırsat buldukça yine sızdırıyorsunuz. Yemininizin cezasına uğramamak için başınızda çuvallar dolusu ekmek dolaştırıp köpeklere yediriyorsunuz. Onlarda bir düzine sokaklara sıcıyorlar. Ben ne bok yiyeyim.*” (Kuzucu, a.g.e., s. 80.)

duyduğu merhametin ve Batılı bazı kişilerin bakış açısıyla arasındaki farkın çarpıcı bir örneğidir. (Kuzucu, 2022: s.76).

Ancak aynı dönemde, sokak hayvanları konusu bireysel bir mesele olmaktan çıkıp daha geniş çaplı bir tartışma haline gelmeye başlamıştır (Gündoğdu, 2003: s.116). Özellikle Batılıların İstanbul'daki sokak hayvanlarını bir engel olarak görmesi ve onlardan kurtulma yönünde fikirler ileri sürmesi, Osmanlı yönetimini bu konuda adımlar atmaya zorlamıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından Osmanlı toplumunda büyük değişimler yaşanırken, bu dönüşüm sokak hayvanlarına yönelik tutumları da etkilemiştir. Bu süreçte Batılı seyyahlar, Osmanlı'daki köpek nüfusuna dair çarpıcı yorumlarda bulunmuşlardır. Örneğin, Allom Walsh²⁰ İstanbul'daki köpeklerin idam edilen insanları yiyerek vahşileştirdiğini ve halkın bu durumu bir avantaja çevirerek yabancılara karşı kullandığını yazmıştır. Ona göre yerli halk, köpekleri adeta birer silah haline getirmiş ve tavşan avına çıkar gibi yabancılara bu hayvanların üzerine yönlendirmiştir. Bu durum özellikle Galata'da yaşayan gayrimüslim halk arasında rahatsızlığa yol açmış ve bir gece, bozuk sucuklarla köpeklerin büyük bir kısmını zehirleyerek itlaf etmişlerdir. Sultan II. Mahmud, bu olay karşısında sessiz kalmış, ancak Müslüman halkın tepkileri giderek artınca duruma müdahale etmek zorunda kalmıştır. Gelen şikâyetlerin çoğalması üzerine bir ferman yayınlamış ve köpeklerin tamamen yok edilmesinin önüne geçmek için onların öldürülmemesi gerektiğini belirten bir fetva yayımlamıştır (Kuzucu, 2022: s.180).

Halkın bu konudaki duyarlılığı, Osmanlı'daki sokak hayvanlarına karşı gösterilen geleneksel merhametin bir yansımasıdır. Bu durumun en somut örneklerinden biri, Galata'da yaşanmıştır. Bir İngiliz seyyahın, köpekler tarafından kovalanması sonucu panik halinde bir duvardan düşmesi, olayın İngiliz Büyükelçiliği'ne taşınmasına neden olmuştur. Bunun üzerine II. Mahmud, köpeklerin şehirden toplanarak sürgün edilmesine karar vermiştir. Başlangıçta bu duruma tepki göstermeyen halk, kısa süre sonra şehirde meydana gelen büyük yangınları köpeklerin sürgün edilmesiyle ilişkilendirerek bir uğursuzluk olarak görmüş ve ayaklanmıştır. Bunun sonucunda köpekler, götürüldükleri adadan geri getirilip yeniden şehre dağıtılmak zorunda kalmıştır. II. Mahmud, reformlarını hayata geçirirken sokak köpeklerinin tamamen ortadan kaldırılmasını da planlamış,

²⁰ 1804-1872 yılları arasında yaşamış İngiliz bir ressamdır. İngiltere, Fransa ve Osmanlı Devleti'nde bulunmuştur.

ancak bu süreçte Şeyhülislam'dan olumsuz bir fetva alınmıştır (Cansız, 2021: s.193). Tam bu sırada aşırı yangınlar meydana gelmiş ve bunun bir uğursuzluk getirdiğine inanılmıştır. Bu yüzden köpeklerin itlaf edilmesi fikri yerine, sürgün edilmeleri yönünde bir karar alınmıştır (Aşçı, 2009: s.15). Osmanlı Karantina Meclisi de köpeklerin hastalık taşıdığına dair raporlar hazırlayarak, onların şehir dışına çıkarılması gerektiğini belirten bir bildiriye yerel yöneticilere göndermiştir. Ancak bu tür uygulamalar ne kadar devam ederse etsin, Osmanlı halkının sokak hayvanlarına karşı olan koruyucu ve merhametli tutumu, her defasında bu hayvanların şehre geri dönmesini sağlamıştır (Aykanat, 2024: s.61). Buna karşın II. Mahmud, reformlarını gerçekleştirirken halkın desteğini kaybetmemeye özen göstermiş, onların tepkilerini göz ardı etmeden hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden Yeniçeri Ocağı'nı kaldırabilecek kadar güçlü bir irade sergileyebilmişken, köpek sürgününü geri çekmek zorunda kalmıştır. Müslüman halk, bu durumu ilahi bir ceza olarak yorumlamış ve II. Mahmud döneminde gerçekleşen Mısır ordusunun Anadolu işgalini köpeklerin sürgününün bir bedeli olarak görmüştür. Elbette bu olayın çok daha gerçekçi ve politik sebepleri vardır. Ancak halk, yapılanlara olan tepkisini göstermek adına bu sembolik anlatıyı benimsemiştir. Osmanlı tarihinde sokak hayvanlarına yönelik uygulamalar, toplumun değişen dinamikleri ve yönetim anlayışıyla doğrudan bağlantılı olmuş, ancak halkın duyarlılığı çoğu zaman bu tür politikaların gidişatını belirleyen önemli bir etken olarak varlığını sürdürmüştür (Kuzucu, 2022: s.321,348).

Nitekim Avrupa'dan ithal edilen şehircilik anlayışı ve yeni kent planlama yöntemleriyle birlikte, insanların gündelik yaşamında hayvanlarla olan temas giderek azalmış, sokaklar yeniden düzenlenmiş, hayvanlar kamusal alanlardan dışlanmıştır. Bu değişim sadece fiziksel bir dönüşüm değil, aynı zamanda zihinsel bir kopuştur. Osmanlı toplumunun geleneksel değerleriyle şekillenen hayvan sevgisi ve koruma anlayışı, yerini giderek faydacı ve mesafeli bir yaklaşıma bırakmıştır. Osmanlı döneminde hayvanlara yönelik yaklaşım, yalnızca işlevsel değil, aynı zamanda kültürel ve inanç temelli bir boyut taşımaktadır. İslam dininde hayvanlara eziyetin büyük günahlardan sayılması ve merhametin öne çıkarılması, bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle hayvanlar, çoğu zaman korunup gözetilen, hatta toplumun sessiz bireyleri olarak kabul edilen varlıklar olmuşlardır (Çankaya, Ekiz, Şahin, 2024: s.828; Sunar, 2015: s.192).

1.3. Tanzimat Döneminde Hayvan Hakları

Tarih boyunca büyük şehirlerde yaşayan hayvanlar, kent yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuş, bazen sevilmiş bazen de dışlanmışlardır (Hülagü, 2021: s.19). İstanbul gibi tarihî ve kültürel zenginliğiyle öne çıkan bir şehirde, sokak hayvanları her daim göz önünde olmuş, bu canlılara karşı duyulan ilgi ise özellikle yabancı seyyahların ve şehirde uzun süre görev yapan diplomatların dikkatinden kaçmamıştır. Gözlemler, İstanbul'da özellikle kadınların hayvanlara karşı daha şefkatli ve ilgili davrandıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı toplumunun hayvanlara yaklaşımındaki geleneksel merhamet anlayışının toplumsal cinsiyet boyutunu da gözler önüne serer niteliktedir. Sokak hayvanları yalnızca varlıklarıyla değil, aynı zamanda bulundukları mahallelerde üstlendikleri işlevlerle de toplumsal yaşamın önemli bir unsurunu oluşturmuşlardır (Cansız, 2021: s.195).

Osmanlı Devleti'nde 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla eğitimden hukuka, askeri ve kültürel yaşama kadar pek çok alanda köklü dönüşümler yaşanmış; bu Batılılaşma süreci toplumun hemen her katmanını etkilemiştir (Hülagü, 2021: s.50). Dolayısıyla, hayvanlara bakış açısı da bu değişimden nasibini almıştır. Tanzimat öncesi dönemde halk ve sokak hayvanları arasında karşılıklı bir ilişki söz konusuysa, reform destekçilerinin şehir planlaması ve medeniyet anlayışı bu birlikteliği zayıflatmaya başlamıştır. Avrupalı şehircilik modeline hayran olan aydınlar, bu modern yapıya uyum sağlamak amacıyla sokaklarda başıboş dolaşan hayvanları birer tehdit unsuru olarak görmeye başlamışlardır. Sokaklar düzene girmeli, hayvanlar kontrol altına alınmalı şeklinde bir anlayış mevcuttur. Bu nedenle, özellikle büyük şehirlerde sokak hayvanlarına karşı dışlayıcı politikaların ilk örnekleri bu dönemde görülmeye başlanmıştır (Schick, 2010: s.30).

Bununla birlikte, Tanzimat Dönemi padişahlarının bireysel anlamda hayvanlara karşı ilgisinin ve sevgisinin sürdüğü de bilinmektedir. Sultan Abdülmecid'in kuşlara olan özel ilgisi, bunun en dikkat çekici örneklerinden biridir. Özellikle bülbüllere karşı duyduğu hayranlık, saray çevresinde dahi bilinen bir durumdur. Sultan, bu narin kuşlara zarar verdiği düşünülen kedilere karşı zaman zaman mücadele vermiş, hatta bazı rivayetlerde belirtildiğine göre, saray kuşlarını öldüren kedileri yakalayanlara ödül olarak beş kuruş verdiği dahi aktarılmaktadır. Bu tür uygulamalar, hayvanlar arası değer yargılarının bile saray düzeyinde ne denli kişisel tercihlere göre şekillendiğini göstermesi açısından ilginçtir. Sultan

Abdülaziz döneminde ise hayvanlara olan ilgi daha çeşitlenmiş, özellikle kuşların yanı sıra vahşi hayvanlara yönelik merak artmıştır. Saray çevresinde kuşluklar inşa edilmiş; “*Yıldız Bahçesi*” ve “*Yıldız Kasrı*” gibi alanlar, kuşlar için özel olarak düzenlenmiştir (Çakılcı, 2018: s.58). Vahşi hayvanlara olan ilgisiyle bilinen Sultan Abdülaziz, bu hayvanlar için özel barınaklar ve kafesler yaptırmış; hayvanat bahçesi benzeri düzenlemelerle saray yaşamına farklı bir boyut kazandırmıştır. Sultan Abdülmecid döneminde işlevini yitiren Arslanhane, Abdülaziz’in ilgisiyle Gülhane’de yeniden inşa ettirilmiş; Çırağan Sarayı’nın dış bahçesine de hem bir Arslanhane hem de Kuşluk²¹ yaptırılmıştır. Topkapı ve Beylerbeyi saraylarında da benzer düzenlemelere gidilmiştir (Çakılcı, 2018: s.60). Vahşi hayvan koleksiyonları yalnızca aslanlarla sınırlı kalmamış; geyik, zürafa gibi hayvanlar da özellikle padişahın talimatıyla bu koleksiyonlara eklenmiştir (BOA. HR.SFR.3 nr.130/72). Sultan Abdülaziz’in “*Beşir*” adını verdiği yaşlı bir aslana karşı duyduğu sevgi ise bu ilginin ne kadar derin ve kişisel olduğunu gösterir niteliktedir. Saray koridorlarında bu aslanla birlikte gezdiği, onunla oyunlar oynadığı anlatılmaktadır. (Sunar, 2015: s.210). Aslında Sultan Abdülaziz dönemi, sokak hayvanlarına dair yaklaşımlarda belirgin bir dönüşümün yaşandığı bir zaman dilimidir. Dönemin kaynaklarında, köpeklerin özellikle İstanbul sokaklarında zehirlenerek itlaf edildiği yönünde ciddi iddialar yer almaktadır (Cansız, 2021: s.193). Bu iddialar çerçevesinde, Sultan Abdülaziz’in talimatıyla bir köpek hastanesi kurulduğu, fakat bu yapının tedavi amaçlı olmaktan çok, köpeklerin sistemli biçimde zehirlenerek ortadan kaldırılması için kullanıldığı ileri sürülmüştür (Aykanat, 2024: s.67).

Dönemin ruhunu anlamak açısından, itlaf uygulamasının yalnızca yönetim iradesiyle değil, aynı zamanda Avrupa’da eğitim alarak Osmanlı’ya dönen aydın sınıfın da destekleriyle hayata geçirildiği görülmektedir. Avrupa’daki şehircilik anlayışından etkilenmiş bu aydınlar, sokak hayvanlarının kontrolsüz çoğalmasının yalnızca şehir estetiğini bozmadığını, aynı zamanda kuduz, kolera ve veba gibi hastalıkların yayılmasına doğrudan zemin hazırladığını düşünerek bu uygulamaları haklı görmüşlerdir. Toplumsal yaşamda sokak hayvanlarının yalnızca bir çevre unsuru değil, aynı zamanda mahalle kültürünün, gündelik hayatın bir parçası olduğu göz önüne alındığında, bu uygulamalar hayli sert ve radikal olmuştur. Zira

²¹ “*Arslanhane*” ve “*Kuşluk*” terimleri her türlü hayvanın beslendiği genel bir ifadedir. Bunların yanında ceylanhane, geyikhane gibi terimlerde kullanılmıştır. Özellikle II. Abdülhamid zamanından itibaren ise arşivde bu gibi yerlerden “*Kuşluk-ı Hümayun*” şeklinde bahsedilmiştir.

sokak hayvanları, Osmanlı şehir dokusunda temizlikten bekçiliğe, sosyal bağların güçlendirilmesinden dini gerekliliklere kadar çeşitli anlamlar taşımaktadır (Gündoğdu, 2003: s.116). Ne var ki, devlet kademesindeki bazı isimler bu hayvanları bir yük, hatta “*hijyen sorunu*” olarak görmeye başlamış ve bu bakış açısıyla çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olarak, gazeteci ve düşünür İbrahim Şinasi gösterilebilir. Şinasi, 5 Mayıs 1864 tarihli yazısında İstanbul’un temizlenmesi ve güzelleştirilmesi gerektiğini savunurken, özellikle köpeklerin şehir dışına sürülmesini önermiştir. Öldürülmeleri durumunda kamuoyunun tepkisini çekmenin muhtemel olduğunu öngören Şinasi, bunun yerine sürgün yönteminin benimsenmesini tavsiye etmiştir. Gereçlerini “*Temizlik imandandır.*” hadisiyle temellendiren Şinasi, İstanbul’un dış görünüşünün Batılı gözlerde Osmanlı hakkında hüküm kurmada önemli bir araç olduğunu vurgulamış, “*Dışın görünüşü, için aynasıdır.*” ifadesiyle bu düşüncesini desteklemiştir. Ancak Şinasi’nin düşünceleri toplumda tam anlamıyla karşılık bulmamış, kamuoyu ikiye bölünmüştür. Bir kesim onun fikirlerini doğru ve gerekli bulurken, diğer kesim geleneksel hayvan sevgisine dayanarak bu yaklaşımı eleştirmiştir²² (Cansız, 2021: s.195).

Nitekim kısa bir süre sonra, özellikle 1865 yılında kolera ve kuduz salgınlarında yaşanan artış, sokak hayvanlarının yeniden günah keçisi ilan edilmesine sebep olmuş ve itlaf süreci hız kazanmıştır. Bu dönemde Sultan Abdülaziz de gelen şikayetlere duyarsız kalmayarak, sokaklarda ölü bulunan hayvanların gömülmesini ve üzerlerinin katranla kaplanmasını emretmiştir. Bu tür önlemlerle birlikte, şehirdeki sağlık ve hijyen koşullarının iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Aynı yıl içinde gerçekleşen büyük “*Hoca Paşa Yangını*”, kentin birçok noktasını etkileyerek kolera mikrobunun yayılımını azaltmış ve bu olay, şehircilik alanında yeni bir başlangıç yapılmasına vesile olmuştur. Yangının ardından “*Islahat-ı Turuk Komisyonu*” tarafından başlatılan kentsel dönüşüm çalışmaları, sadece fiziki yapılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal düzenin ve yaşam biçimlerinin yeniden şekillenmesini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte yaşanan bir diğer önemli gelişme ise edebi ve siyasi çevrelerdeki tartışmalardır. Namık Kemal’de kent estetiğini destekleyen biri olarak, yangının

²² İbrahim Şinasi “*İstanbul’un Sokaklarının Tenvir ve Tathiri Hakkındadır*” başlıklı makalesinde köpek itlaflarını desteklediğini bunların, temizlik, sağlık ve şehrin planlı şekilde düzenlenmesi, ayrıca asrileşmesi-batılılaşma için gerekli olduğunu iddia etmiştir.

ardından dönemin Sadaret Müsteşarı Ebubekir Mümtaz Efendi'nin yangının sebebini sokak hayvanlarına verilen yiyeceğin azaltılmasına bağlayan açıklamasını sert bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre bu tür açıklamalar, asıl sorunların üzerini örtmeye yöneliktir (Kuzucu, 2022: s.196,198).

Modernleşme sürecine giren Osmanlı toplumunda, sokak hayvanlarına yönelik bakışta net bir karşıtlık yaşanmış; bir yanda geleneksel korumacı yaklaşımı savunan muhafazakârlar, diğer yanda ise Batılılaşma eksenli yeni şehircilik anlayışını benimseyen aydın kesim yer almıştır. Bu ikili yaklaşımı daha iyi anlamak adına, dönemin siyasetçileri arasında geçen bir diyalog da oldukça dikkat çekicidir. 1848 İhtilali²³ sonrasında Bükreş Komiserliği'ne atanan Fuat Paşa ve Halim Paşa arasında geçen sohbet, yalnızca bir mizah unsuru değil, dönemin siyasi eleştirisini de barındırmaktadır. Fuat Paşa'nın "*İstanbul'da neler oluyor?*" sorusuna karşılık, Halim Paşa'nın "*Ne olacak köpekler çatlıyor!*" şeklindeki cevabı, yüzeyde kaba bir ifade gibi görünse de aslında Tanzimat reformlarının uygulanma biçimine yönelik dolaylı bir eleştiridir. Fuat Paşa'nın sorusunu basit bir şikâyet gibi algılaması, Halim Paşa'nın ise bu cevabın arkasında reformların halkın yararına değil, yalnızca görüntü kurtarma amacıyla yapıldığını vurgulaması, Tanzimat sürecine duyulan güvensizliği açıkça ortaya koymaktadır. Halim Paşa'nın sözleri, padişah ve devlet erkanının halka verdikleri sözleri tutmadığını, şimdi ise bunun kefareti olarak köpek doyurduklarını ve bu yüzden hayvanların çatladığını söylemesi, reformların samimiysizliğini hicveden güçlü bir metafor halini almıştır. Bütün bu gelişmelerin ışığında, Tanzimat ile birlikte yalnızca hukuk ve eğitim değil, şehircilik ve kamusal temizlik algısı da dönüşüme uğramış, bu dönüşümün en doğrudan yansımalarından biri ise sokak hayvanlarının yaşam alanlarına ve varlıklarına yönelik tutumlarda gözlemlenmiştir (Kuzucu, 2022: s.80).

Belediye teşkilatlarının gelişmesi, sokak temizliğine daha fazla önem verilmesini sağlasa da hayvanların rehabilitasyonu ve refahı konusundaki yaklaşım genellikle baskıcı ve dışlayıcı olmuştur. Bu bağlamda dönemin önemli gazetecilerinden Basiretçi Ali Efendi'nin²⁴ eleştirileri, hayvansever çevrelerin yalnız bırakıldığını, sokak hayvanlarının korunması için verilen mücadelenin çeşitli engellemelerle karşılaştığını gözler önüne sermektedir (Gündoğdu, 2003: s.115).

²³ Avrupa monarşilerine karşı çıkan ayaklanmadır. 1848 ihtilali ile Avusturya İmparatorluğu sarsılmış, Almanya ve İtalya Devletlerinin temelleri atılmıştır.

²⁴ 1870-1908 yılları arasında yaşamış olan Osmanlı Devleti'nin tanınmış gazetecilerindendir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen, bazı Batılı seyyahlar İstanbul'un sokak köpekleriyle ilgili şaşırtıcı şekilde olumlu gözlemler aktarmışlardır. Örneğin, Gratoski isimli bir seyyah, İstanbul'daki sokak köpeklerinin yardımıyla şehrin, hijyen açısından İtalya'dan daha temiz olduğunu ifade etmiştir. Bu tür gözlemler, modernleşme adı altında yapılan uygulamaların evrensel olarak doğru veya ilerici sayılmasının sorgulanmasına da zemin hazırlamaktadır (Kuzucu, 2022: s.115).

Bunların yaşandığı dönemde artık Avrupa'da hayvanları korumak için çeşitli vakıflar ve yasalar mevcuttur. Hayvanları korumaya yönelik açılan ilk dernek, özellikle soyluların çalışmalarıyla 1824'te İngiltere'de "*The Society for the Prevention of Cruelty to Animals*" adıyla kurulmuş ve konu ilk kez kurumsal düzeye taşınmıştır (Gürler-Melikoğlu-Osmanağaoğlu, 2011: s.902). Soyluların bizzat çalışmalarıyla kurulan derneklerin yanı sıra 1863'te Floransa'da hayvan deneylerine karşı ilk protesto gerçekleşmiş; 1875'te İngiltere'de ve 1883'te Amerika'da yapılan deneylerde hayvan kullanımına tamamen karşı olan ilk topluluklar ortaya çıkmıştır (Yaşar- Yerlikaya, 2024: s.41). Bu sayede hayvanların yasal hakları hızla oluşmaya başlamıştır.

Fakat yukarıda da bahsedildiği üzere, Tanzimat Dönemi olarak adlandırdığımız ve Sultan II. Mahmud, Abdülmecid ile Sultan Abdülaziz'in hükümdarlık yıllarını kapsayan süreçte, hayvanlara yönelik ilginin tamamen ortadan kalkmadığı, hatta bazı alanlarda koruyucu reflekslerin sürdüğü gözlemlenmektedir. Ancak bu dönemde sokak hayvanlarına yönelik algının giderek değişmeye başladığı da inkâr edilemez bir gerçektir. Bu değişimde en büyük pay, modernleşme hamleleriyle birlikte Osmanlı toplumunun Batılı yaşam tarzı ve şehircilik anlayışıyla tanışması olmuştur. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve ardından gelen ıslahatlar, yalnızca siyasi ve hukuki değil, gündelik hayat pratiklerinde de derin dönüşümlere yol açmıştır. Batılılaşma fikrinin sistematik biçimde devlet politikası hâline getirildiği bu dönemden itibaren sokak hayvanları, özellikle de köpekler, modern şehircilik projelerinin önünde bir engel olarak algılanmaya başlanmıştır. Avrupalı kentlerde hayvanların kontrol altında tutulduğu, başıboşluğun bir ilkelik belirtisi olarak görüldüğü düşüncesi, Osmanlı aydınları üzerinde ciddi etkiler yaratmış, bu anlayış halkla paylaşılan sokakların bir an önce düzenlenmesi gerektiği yönündeki kanaatlerin güçlenmesine neden olmuştur. Nitekim sokak köpeklerinin varlığı, yalnızca bir hijyen meselesi olarak değil, aynı zamanda Osmanlı'nın medeniyet düzeyinin sorgulanmasına yol açan semboller hâline gelmiştir. Bu dönüşümle

birlikte sokak hayvanları, dönemin basın ve yayın organlarında sık sık yer bulmaya başlamış; karikatürlere, mizahi metinlere, hatta doğrudan edebî eleştirilere konu edilmiştir. Bu noktada dönemin basın yayın faaliyetlerinin hem halkın tepkilerini hem de aydın kesimin fikirlerini yansıtan bir mecra hâline geldiği unutulmamalıdır. Sokak köpekleri, modernleşmenin önünde bir sorun olarak tanımlandıkça, basındaki görünürlükleri de o ölçüde artmıştır. Bu bağlamda Ekrem Işın'ın da ifade ettiği üzere, XIX. yüzyıla gelindiğinde halkın artık sokağa daha fazla çıktığı, özel alan ile kamusal alan arasında yeni bir sınırın inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Işın'ın tespitine göre, daha önce sokağa kapalı bir yaşam süren halk, yüzyılın ilerleyen dönemlerinde kamusal yaşamla daha fazla iç içe geçmiş, bu da insanlarla birlikte sokakları paylaşan hayvanlarla olan mesafeyi daraltmış ve sonuç olarak şehir insanı ile sokak köpekleri aynı alanı paylaşmakta zorlanmaya başlamıştır (Schick, 2019: s.25).

Bu durum, yalnızca fiziksel bir sıkışıklık değil, aynı zamanda zihinsel bir çatışma olarak da kendini göstermiştir. İstanbul'un ilk mizah dergilerinden biri olan Diyojen, bu yeni durumun yarattığı rahatsızlığı açıkça yansıtan yayınlar yapmıştır. Dergide, İstanbul sokaklarında köpeklerin fazlalığından yakınılmış, bu durumun insanların rahatça yürüyebilmesini engellediği ifade edilmiştir. Dergi, bu sorunun çözümünün yalnızca idari önlemlerle değil, aynı zamanda halkın eğitimiyle mümkün olabileceğini savunmuştur. Dikkat çekici olan ise, bu söylemin zamanla sertleşmesi ve Diyojen'in iddialarını iki kez yineleyerek meseleyi kamuoyunun gündeminde tutmaya çalışmasıdır. Ancak söz konusu derginin eleştirel çizgisi yalnızca tek taraflı kalmamış, sokak köpeklerinin ağzından yazılmış iki bölümlük bir karşı yazı ile hem mizahın hem de eleştirel düşüncenin başka bir yüzü ortaya konmuştur. Bu tür metinlerde köpekler adeta birer konuşan özne gibi betimlenmiş, kendi varlıklarını savunmuş ve insanların kendilerine yüklediği anlamlara karşı ironik bir dille yanıt vermişlerdir. Bu yazılar, dönemin entelektüel ikliminde hayvanların yalnızca nesneleştirilmediğini, zaman zaman özneleştirilerek toplumsal eleştiriye malzeme hâline getirildiğini de göstermektedir. Durum aynı zamanda dönemin toplumsal çatışmalarının ne denli çok katmanlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bir yanda modernleşme sürecine entegre olmaya çalışan aydınlar, diğer yanda mahalle kültürünü, geleneksel yaşam biçimini ve hayvanlara yönelik şefkati savunan halk tabakaları bulunmaktadır. Sokak köpeklerinin gündelik hayatta taşıdığı sembolik yük, bu tartışmaların hem kaynağı hem de bir sonucu

olmuştur. Hayvanlar üzerinden yürütülen bu tartışmalar, aslında çok daha büyük bir sorunun, yani Osmanlı toplumunun Avrupa'ya ayak uydurup uyduramayacağı meselesinin bir uzantısıdır. Tüm bu örnekler, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde hayvanlara yönelik yaklaşımın hem değişen hem de süreklilik gösteren yönlerini ortaya koymaktadır. Bir yandan Batılılaşma ideali doğrultusunda sokak hayvanları dışlanırken, diğer yandan padişahların kişisel ilgileri doğrultusunda hayvanlar saray yaşamının bir parçası olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu ikili yapı, Tanzimat sonrası Osmanlı toplumunun hayvanlarla kurduğu ilişkinin ne denli çok katmanlı ve çelişkili olduğunu anlamak açısından oldukça önemlidir (Sunar, 2015: s.210).

Sonuç olarak, Tanzimat Dönemi yalnızca hukuki ve kurumsal değişimlerin yaşandığı bir evre değil, aynı zamanda sokakların, mekânların ve sokaklarda birlikte var olan canlıların algısının da köklü biçimde dönüştüğü bir sürece işaret etmektedir. Sokak hayvanlarına yönelik bu dönüşüm, şehir estetiğinden toplumsal hijyene, halk sağlığından kültürel temsil biçimlerine kadar pek çok katmanda şekillenmiş ve dönemin çelişkili modernleşme hamlelerini gözler önüne sermiştir. Dönemin basınında yer alan karikatürler, mizahi metinler ve köpeklerin konuşan figürler hâline getirildiği yazılar, yalnızca bir mizah anlayışını değil, aynı zamanda derin bir sosyo-kültürel krizi de kanıtlar niteliktedir (Kuzucu, 2022: s.142).

1.4. Sultan II. Abdülhamid Döneminde Hayvan Hakları

II. Abdülhamid Dönemi, Osmanlı'nın modernleşme sürecinde önemli kırılmaların yaşandığı, ancak aynı zamanda geleneksel değerlerin de saray düzeyinde güçlü biçimde sürdürüldüğü bir zaman dilimini temsil eder. Bu dönemin ayırt edici yönlerinden biri, padişahın hayvanlara olan özel ilgisidir. Sultan II. Abdülhamid'in yalnızca saray çevresinde değil, sokak hayvanlarına yönelik de güçlü bir sevgi beslediği, dönemin tanıklıkları ve kaynaklarıyla açıkça belgelenmiştir. Bu ilgi, onun şahsi karakteriyle sınırlı kalmamış; saray teşkilatlanmasına ve şehir düzeyindeki uygulamalara da yansımıştır. Sultan, Sultan Abdülaziz döneminde tesis edilen ve hayvanlara yönelik bakım hizmetlerini yürüten “*Aslanhane*” ve “*Kuşluk-ı Hümayun*” gibi kurumları Yıldız Sarayı'na taşımış, burada hayvanlar için ayrılan alanları büyüterek bir çeşit koruma merkezi hâline getirmiştir. Bu alan zamanla yalnızca barınak değil, bakım ve gözetim işlevleri de gören bir yapıya bürünmüş ve “*Yıldız Saray-ı Hümayunu*” çatısı altında şekillenmiştir. Sarayda görevli memurların bir bölümü doğrudan hayvanların bakımından sorumlu tutulmuş, “*Hazine-i Hassa*” bünyesinde hayvanlara yönelik

yeni birimler kurulmuştur. Bu organizasyonel yapı, yalnızca saray çevresindeki canlıları değil, genel anlamda Osmanlı'nın hayvanlara yönelik bakış açısında sürdürülebilirlik sağlamayı amaçlamıştır (Çakılcı, 2018: s.68).

Sultan II. Abdülhamid'in bu yaklaşımı, onun özel hayatında da kendini göstermiştir. Kızı Şadiye Sultan'ın anılarında yer verdiği üzere, Sultan'ın "*Dadı Kalfa*" adında bir papağanı, "*Pamuk*" ve "*Ağa Efendi*" adlı kedileri, "*Chérie*" isimli bir köpeği ve "*Ferhan*" adlı bir atı bulunduğu bilinmektedir. Bu hayvanlarla birebir ilgilenen Sultan, özellikle Chérie adlı köpeğine büyük bir düşkünlük göstermiştir (Osmanoğlu, 1961: s.38-39). Öyle ki, Chérie, bir yangını haber vererek Yıldız Sarayı'nın önemli bir kısmını kül olmaktan kurtarmış, bu yönüyle saray tarihinde sembolik bir kahramana dönüşmüştür. Nitekim 15 Haziran 1901 gecesi, Chérie'nin şiddetli havlamasıyla uyanan Sultan, Lale Köşkü'nde çıkan yangını erken fark etmiş ve kısa sürede yapılan müdahaleyle yangın büyümeden söndürülmüştür (Kuzucu, 2022: s.121). Bu akıllı köpeğin sahiplenmesi ise şu şekildedir. "*Hamidiye Camii*" çıkışında haftalar boyunca Sultan'ı bekleyen bir sokak köpeği bir süre sonra onun dikkatini çekmiş, saraya alınarak özel olarak bakımı yapılmıştır. Ancak Sultan'ın hayvanlara olan bu şefkatli yaklaşımına karşın, dönemin aydın çevrelerinde sokak hayvanlarına yönelik anlayış belirgin biçimde değişmeye başlamıştır. Modern şehircilik anlayışı ve hijyen odaklı yaşam biçimi, sokak köpeklerini gereksiz hatta tehlikeli unsurlar olarak tanımlamaya başlamış, bu durum şehirlerdeki hayvanlara yönelik tasfiye çabalarını gündeme getirmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru yalnızca İstanbul'da yaklaşık altmış bin sokak köpeğinin yaşadığı tahmin edilmektedir (Çavuş, 2017: s.48). Buna rağmen, bu köpeklerin yalnızca sokakların sahipsiz canlıları olmadığını, aksine sosyal hayatın parçası olarak kabul edildiklerini gösteren birçok örnek vardır. Yangınların sıkça görüldüğü bu dönemde, sokak köpekleri mahalleleri uyaran, yangınlara ilk tepki veren canlılar olarak görülmüş; bir tür doğal bekçi rolünü üstlenmişlerdir. Padişahın hayvanlara gösterdiği özenin bir diğer kanıtı ise, yabancı elçiliklerin baskılarına rağmen hayvanlara yönelik koruyucu tavrını sürdürmesidir. Özellikle Rusya Büyükelçiliği başta olmak üzere bazı yabancı temsilciler, Boğaziçi'ndeki yazlık sarayları çevresindeki köpeklerin itlaf edilmesini talep etmiş, bu talep sert diplomatik baskılarla desteklenmiştir. Hatta, taleplerinin karşılanmaması durumunda köpekleri avlatacakları yönünde tehditler savrulmuştur. Ancak II. Abdülhamid, bu baskılara rağmen hayvanlara yönelik tutumunu değiştirmemiş, bu tavrıyla yalnızca bireysel

bir duyarlılığı değil, aynı zamanda Osmanlı'nın geleneksel hayvan sevgisini temsil eden bir duruşu sergilemiştir (Sunar, 2015: s.221-223).

Toplumun farklı kesimlerinde de hayvanlara yönelik olumlu yaklaşımlar süregelmiştir. 1894 yılında Fatih Camii'nde vaaz veren Erzurumlu Mehmed ile Yoğurtçu Hacı Emin Efendi arasında geçen ve köpeklerin beslenmesi konusundaki tartışma, bu durumun kamusal bir mesele hâline geldiğini gösterir niteliktedir. Olay Babıali'ye kadar taşınmış, ancak Sultan II. Abdülhamid'in hayvanlara olan hassasiyeti dolayısıyla meseleyi Şeyhülislama havale etmeye bile gerek görülmemiştir. Doktoru Mavrayeni'nin sokak köpekleri hakkında *“akıllı, uysal ve kendilerine has zekâya sahip”* ifadeleri, dönemin aydınları arasında da bu canlılara karşı olumlu bakışların hâlen mevcut olduğunu gösterir (Kuzucu, 2022: s.158). Alman kökenli mühtedi²⁵ Murad Efendi, bu köpekleri *“sabırlı, çileye katlanan ve kısmetine razı”* Doğu çocuklarına benzetmiş; seyyah Knox²⁶ ise Türklerin dini nedenlerle köpeklerle mesafeli olduklarını, fakat onların bakımına önem verdiklerini belirtmiştir (Kuzucu, 2022: s.160,163). Yine bu dönemde İstanbul'a dair gözlemler aktaran yazar ve seyyahlar, hayvanlara karşı halk arasında gelişen şefkat duygusunu vurgulamışlardır. Rainer Maria Rilke,²⁷ fakir mahallelerde hayvanlara daha iyi bakıldığını yazarken; 1873'ten beri İstanbul'da yaşayan seyyah Pear, çocukların ekmeklerini köpeklerle paylaştıklarını ve adaletsizlik yaptıklarında yalnızca uyarıldıklarını, asla zarar görmediklerini aktarmıştır. Ne var ki, hijyen koşullarının yetersizliği, bu olumlu yaklaşımın halk sağlığı açısından sorunlu yönlerini de gün yüzüne çıkarmıştır. Özellikle kuduz ve veba gibi bulaşıcı hastalıkların yayılması, bu noktada ciddi bir endişe kaynağı olmuştur. Alman gözlemci Heber'in de belirttiği gibi, İstanbul sokakları zamanla hayvan dışkılarıyla dolmuş; halk kokulara alışmış olsa da hastalıklar yayılmaya devam etmiştir.

Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, hayvanların kontrol altına alınması yönünde somut adımlar atmıştır. II. Abdülhamid döneminde *“Dâülkelp*

²⁵Önceden başka dine mensup ya da herhangi bir dinden olmayan kimsenin daha sonra İslamiyet'i benimsemesine denir terimdir.

²⁶ 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden Amerikan muhabir gözlemci olup asıl adı Thomas Wallece Knox'tur. 1896 yılında Amerika'da vefat etmiştir.

²⁷ Çek Cumhuriyeti'nde doğmuştur. Piyanist, “Avrupa Sarayı'ndan Yıldız'a Hoş Bir Sada” adlı kitabında Osmanlı'da yaşadıklarından bahsetmiştir. Eserin çevirisi Deniz Banoğlu tarafından yapılmıştır.

Tedavihanesi”²⁸ kurulmuş, bu kurum aracılığıyla hastalıklı hayvanların tespiti ve tedavisi amaçlanmıştır (Cansız, 2021: s.194). Her ne kadar kuduzun yalnızca köpeklerden bulaşan bir hastalık olmadığı bilinmekteyse de hastalık “*köpek hastalığı*” olarak ün kazanmış ve korkular büyük oranda bu canlılar üzerine yönelmiştir. Gazetelerde sıkça köpek ısırma haberleri yer almış, daha nadiren kedi ve kurt ısırma haberleri de gündeme getirilmiştir (Aykanat, 2024: s.53). Louis Pasteur’ün²⁹ 1884 yılında kuduz tedavisinde önemli bir başarıya imza atması üzerine, II. Abdülhamid bu gelişmeyi dikkatle takip etmiş, bir Osmanlı heyetini Paris’e göndererek Pasteur ile görüşmeler yapılmasını sağlamıştır (Çavuş, 2017: s.48). Bu temasların ardından 1887 yılında, Doğu’nun ilk, dünyanın ise üçüncü “*Kuduz Hastanesi*” İstanbul’da açılmıştır. Halkı bilinçlendirmek amacıyla çeşitli duyurular yapılmış, kuduzun ciddiyetine dair bilgilendirmeler yaygınlaştırılmıştır (Aykanat, 2024: s.58). Fakat hastalıklara karşı geliştirilen önlemler, zaman zaman siyasi kaygılarla da iç içe geçmiştir (BOA, DH. MKT. nr. 2375/51/0). 1889 yılında Almanya İmparatoru II. Wilhelm’in İstanbul’a yapacağı ziyaret öncesinde, sokak köpeklerinin toplanarak şehir dışına çıkarılması yönünde talepler yükselmiş, ancak halkın yoğun tepkisiyle bu uygulamadan vazgeçilmiştir (Çankaya, Ekiz, Şahin, 2024: s.830). Kuduzla mücadele uzun vadeli bir çabaya dönüşmüş, Selanik, Şam ve Erzurum gibi şehirlerde benzer hastaneler kurulmuştur. Ne var ki, bu çabalar maddi yetersizlikler ve kamuoyunun yeterince bilinçlendirilememesi nedeniyle istenen başarıyı tam olarak elde edememiştir (Çavuş, 2017: s.59).

1907 yılında İbarez, İstanbul’da “*Modern Belediye*” anlayışının gelişmeye başladığını ve Üsküdar ile Beyoğlu’nda belediyelerin kurulduğunu belirtmiştir. Eskiden şehir polisliği yapan köpekler, belediyelerin devreye girmesiyle bu görevlerini kaybetmeye başlamışlardır. Tabi çöp arabalarının dar sokaklara girememesi nedeniyle bazı mahallelerde köpekler, hala temizlik işlevini sürdürmüştür. Ancak Batılı seyyahlar, köpeklerin çöpleri temizlemekten çok çevreyi kirlettiğini düşünerek, modern şehir düzenine aykırı olduklarını savunmuşlardır. Nitekim Sultan Abdülhamid’in hükümdarlığının sonlarına doğru

²⁸ Kelime anlamı “*Köpek hastalığı*” olup Osmanlı Devleti’nde sadece kuduz hastalığı ile ilgilenen özel bir hastanedir. Remzi, Çavuş, “II. Abdülhamid Dönemi’nde Daülkelp (Köpek Hastalığı- Kuduz) Tedavihanesi”

²⁹ Pasteur’un 1885 yılında başarılı bir şekilde insana uygulamış olduğu kuduz aşısı Fransa’da ve dünyanın başka ülkelerinde kuduz tedavisiyle ilgili sağlık merkezlerinin kurulmasına zemin oluşturmuştur.

siyasi ortam oldukça hareketlenmeye başlamış, Sultanın yönetimi devam etse de İttihat ve Terakki Cemiyeti giderek güç kazanmaya devam etmiştir. Neticede 1909 yılında gerçekleşen 31 Mart Vakası, İstanbul’da on gün süren bir ayaklanmaya yol açmıştır. Selanik’ten gelen “*Hareket Ordusu*” ayaklanmayı bastırmış, bu olayların ardından Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilerek yerine Sultan Mehmet Reşad geçirilmiştir. Sultan Abdülhamid ise Selanik’e sürgüne gönderilmiştir. Yaşananların akabinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, muhalif partileri kapatarak yönetimi ele geçirmiştir (Melikoğlu, 2009: s.37).

1.5. İttihat ve Terakki Döneminde Hayvan Hakları

İttihat ve Terakki Cemiyetinin yönetime gelmesiyle, Osmanlı Devleti’nde sokak hayvanlarına dair daha belirgin bir değişim yaşanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nce II.Abdülhamit’in tahttan indirilmesi sürecinde Osmanlı topraklarında yaşanan iç karışıklıklar sırasında sokak hayvanları da büyük zarar görmüştür. Taksim Kışlası’ndaki çatışmalardan korunmak isteyen hayvanların inşaat kumlarına saklandığına dair bilgilere rastlanmıştır. İktidar değişimi sonrasında sokak hayvanları artık eskisi gibi serbestçe yaşayamaz hale gelmiş, her türlü olumsuz durumda ilk hedef olmuşlardır. Osmanlı Devleti, Avrupa standartlarına ulaşmak amacıyla ilk olarak sokak hayvanlarının varlığını ortadan kaldırmayı planlamışsa da kısa sürede halk tepkisi dolayısıyla geri geçilmek zorunda kalınmıştır (Hülagü, 2021: s.29). Dini sebepler öne sürülerek “*Allah’ın verdiği canı keyfi şekilde yok etmek günah sayılır.*” düşüncesi burada çok etkili olmuştur (Hülagü, 2021: s.38). Bunun yanında siyasi olarak bakıldığında da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin muhalifleri, “*Batılılaşmanın gelenekleri bozduğu*” iddiasıyla bu meseleye karşı çıkmıştır (Cansız, 2021: s.199).

Bu süreçte sokak hayvanlarının durumu hakkında çözüm arayışlarına başlanmıştır. Fransız asıllı Dr. Remlinger, hayvanların en acısız şekilde itlaf edilmesi için büyük ölçekli gaz odalarının kurulmasını önermiştir. Ayrıca ölen hayvanların ticari amaçlarla kullanılması fikri de ileri sürülmüştür. Ancak bu öneri hükümet tarafından mali yetersizlik ve vicdani kaygılar sebebiyle reddedilmiştir. Bunun yerine, basın aracılığıyla halkı manipüle için sokak hayvanlarının şehirde yarattığı rahatsızlıklara yönelik çeşitli kampanyalar başlatılmıştır (Hülagü, 2021: s.40). İttihatçı basın, İstanbul’un modernleşmesini engelleyen en büyük faktörlerden birinin sokak hayvanları olduğu yönünde haberler yapmıştır (Gündoğdu, 2003: s.14). Diğer yandan kuduz hastalığının hızla yayılması gerekçe

gösterilerek toplu itlaflara başlamasının gerektiği vurgulanmıştır (Melikoğlu, 2009: s.38). Fakat kaynaklara göre, yaşanan kuduz salgınının Avrupa’da görülenlerden çok daha düşük seviyelerde olmasına rağmen, konunun kaynağı olarak sokak hayvanları hedef gösterilmesi tuhaf karşılanmaktadır (Kuzucu, 2022: s.311).

Sokak hayvanlarına karşı başlatılan bu girişimler, sokak hayvanlarını şehrin karakteristik bir parçası olarak görenler ve şehrin kötü kokmasını ve modern görüntüden uzak kalma sebebi sayanlar arasında basın aracılığıyla çatışmaların meydana gelmesi kaçınılmaz son olmuştur. Osman Sırrı Bey bu durumu “*Pek mühim bir teşebbüsün titizlikle uygulanması*” şeklinde savunmuş ve “*İkdam*” ile “*La Turquie*” gazeteleri de bu görüşü desteklemiştir. Buna karşılık, “*Tercüman-ı Hakikat*” gazetesi, hayvanlara yapılanların vicdanen ve ahlaken yanlış olduğunu belirterek bu konuda sessiz kalmayı tercih etmiştir. “*Yeni Gazete*” ise sokak hayvanlarının toplanmasını kesinlikle yanlış bulmuş, onları “*sokakların saygın sakinleri*” olarak tanımlamıştır (Kuzucu, 2022: s.300-309).

Bu dönemde, sokak hayvanları konusunda en çok ses getiren isimlerden biri de Abdullah Cevdet olmuştur. Abdullah Cevdet, Batıcılık düşüncesini sokak hayvanları üzerinden işlemiş ve 24 Eylül 1909 tarihinde Mısır’da yayımlanan risalesinde, sokak hayvanlarının hem ülkenin dışarıdan nasıl görüldüğünü hem de manevi açıdan tüm mezheplerin farklı bakış açılarını yansıttığını vurgulamıştır. Cevdet, sokak hayvanlarının, şehirde kötü bir izlenim bıraktığını ve halkın bu durumu iyileştirme noktasında yaşadığı çekinceleri eleştirmiştir. Ayrıca, Avrupalıların koyunları öldürme yöntemini savunarak, sokak hayvanlarıyla ilgili yapılan uygulamaların tutarsızlığını ortaya koymuştur. (Sümer, 2021: s.5-8). Diğer taraftan, Ahmet Rasim Bey, şehri kötü bir şekilde betimleyen çizimlere karşı çıkmış, ancak bu konuda somut bir çözüm önerisi getirmemiştir. Ebuzziya Tevfik de uzun yıllar boyunca sokak hayvanlarına dair görüşlerini dile getirmiştir. Sokak köpeklerin sermaye getirisi olan canlılar olduğunu düşünmekte olup itlafların ardından derhal hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuş ve halkın tepkilerine aldırış etmemiştir. Bununla birlikte, halkın köpekler için gösterdiği dayanışmanın anlaşılabilir olmadığını dile getirmiştir. Nitekim hükümet kararlı bir şekilde hayvanların toplatılması için çalışmalar yapılması kararını almış, basın ise daha derin şekilde bölünmeler yaşamaya başlamıştır.

“*İsnaf Gazetesi*” köpeklerin öldürülmesinin felaket olacağını savunurken, “*Tanin*” gazetesinde, köpeklerin sadece toplanacağı, öldürülmeyecekleri ve düzenli

bir şekilde beslenip bakımlarının yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, ölen hayvanların endüstriyel alanda kullanılacağı da ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan bu tartışmalar sürerken, Batı'da hayvanlara yönelik duyarlılığın giderek arttığı görülmüştür. Örneğin, Kral Edward'ın kızlarından birinin kedileri için bir köşkü bulunmaktadır. Asil bir İngiliz kadını ise, kaplan yavrularına özel eğitim verilmesi için bir köşk inşa etmiştir. Londra'da ise özellikle köpek sergilerinde kadınlar, büyüttükleri köpeklere dört, beş bin lira değer biçmişlerdir. Kral VII. Edward'ın ölümünün ardından, cenaze töreninde İngiliz Kralı'nın köpeği Cesar için özel bir yer ayrılmıştır. Aynı dönemde, Osmanlı Devleti'nde ise sokak hayvanlarından kurtulmanın çeşitli yolları aranmıştır.

Sokak hayvanlarının toplanması ve sürgünde düzenli olarak bakılması süreci, Osmanlı Devleti'nde ciddi bir tartışma konusu olmuştur. Toplanma işlemi ilk olarak, 23 Ocak 1910'da Babıali'de bulunan sokak hayvanlarının toplanması ile başlamıştır. Cemiyet-i Umumiye Şehremaneti'nin aldığı kararlar doğrultusunda, Said Paşa'nın önderliğinde, 2 Nisan 1910'da Yedikule'deki hayvanların öldürülmeden toplanıp erkek ve dişi olarak ayrı bir şekilde tutulmasına karar verilmiş ve hayvanların beslenmesi için 14.000 frank kredi çekilmiştir. Toplamayı gerçekleştiren çingenelere ise her köpek başına 15 frank ödenme planlanmış, Ancak Topkapı'daki hendekler yalnızca 100.000 kapasiteli bir alana sahip olduğundan ve köpek sayısı hızla arttığı için sorun teşkil etmeye başlamıştır. Artan köpek nüfusu nedeniyle Dahiliye Nezareti, Bahriye Nezareti'nden 23 Mayıs 1910'da bir tezkere yazarak *“acilen köpeklerin taşınması için bir istimbol”*³⁰ talep etmiştir (Kuzucu, 2022: s.302-306). Başlangıçta köpeklerin Yedikule'de tutulduğu görülmektedir. Fakat burada köpeklerin hızla çoğalması ve çıkardıkları gürültü, zamanla sığınakları doldurmuş ve düzenli beslenemeyen hayvanlar birbirlerine zarar vermeye başlamıştır. Sonuç olarak, güçsüz köpeklerin, güçlüler tarafından katledilmesine sebep olunmuştur. Bunun üzerine, çevre halkı tarafından artan şikayetler nedeniyle yönetim devreye girmiş ve 28 Mayıs'ta tüm hayvanların hızla toplanıp nakli için şehremanetine³¹ emir verilmiştir (BOA, DH. MUİ. nr. 97, 2/8). O sırada İstanbul'da şehremini görevinde vekaleten bulunan Tefik Bey, Dahiliye Nazırı Talat Bey'in talimatıyla Sultan Mehmet Reşad tarafından 1 Haziran 1910'da eski Kudüs Mutasarrıfı Ali Suphi Bey'i şehremini olarak atamıştır (BOA, DH. MUİ. nr. 132/62).

³⁰ Filika büyüklüğünde, islimle işleyen küçük deniz teknesi.

³¹ Osmanlı Devleti'nde bugünkü Belediye işleri ile uğraşan teşkilattır.

Köpeklerin toplanması kararı, Tevfik Bey'in döneminde alınmış ve 5 Haziran'da tamamen temizlik sağlanmıştır. Bu durumu bildiren kişi ise Suphi Bey olmuştur (BOA, DH, MUI. nr. 92/2). 1910 yılı itibarıyla, hayvanların sürgün edilmesi kararı alınmış ve bunun için Marmara Adaları'ndan Sivri Ada seçilmiştir. Sivri Ada, İstanbul'a 15 kilometre uzaklıkta olup, bitki örtüsü ve yaşam açısından elverişsiz bir bölge olduğu bilinmektedir. Bu yüzden 1910'dan sonra ada "*Hayırsız Ada*" olarak anılmaya başlanmıştır. Ayrıca bölge, Bizans dönemi sırasında sürgün yerlerinden biri olarak kullanılmıştır. 1910'daki köpek sürgünü sonrası Yunan gazeteleri, bölgeyi "*Köpek Adası*" olarak da adlandırmaktadır. (Tuğlacı, 1992: s.436,437,438).

Sivri Ada'ya sürgün edilen köpeklerin durumu, kısa süre sonra, özellikle yiyecek ve su eksiklikleri nedeniyle içler acısı bir hale gelmiştir. Hayvanlar, açlık ve susuzluk yüzünden birbirlerine saldırmış, bazıları su ve ekmek bulamadan ölmüştür (Kuzucu, 2022: 318). Hayvanlar, sandalları gördüklerinde ekmek bulma umuduyla denize atlamış ve meydana gelen dalgalar sonucu sandallar sürekli devrilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bir deri bir kemik kalmış köpekler, çaresizce tekneye yanaşmaya çalışmış, fakat yardım almayı başaramamıştır. Bu görüntüler, halk arasında büyük bir üzüntüye yol açmış ve halk, bu durumu bir bela olarak görüp, sürgüne karşı çıkmıştır. Hatta zamanla, bazı köpeklerin adadan kurtarılmaya çalışıldığı bilinmektedir. Adada kalanlar ise bir süre sonra Fransız iş adamlarının ilgisini çekmiştir. Bir iş adamı, köpeklerin derileri, kemik tozu, gübre ve yağ gibi yan ürünlerini Marsilya'ya ihraç etmeyi planlamıştır. Bu ürünler ekonomik açıdan değerli kabul edilmektedir. Yaşanan gelişmeler, yabancı basında da geniş yer bulmuş ve Sivri Ada'daki olaylar "*köpeklerin kudurarak açlık ve susuzluktan kırılması*" şeklinde bir habere dönüştürülmüştür. Bu sayede İstanbul'daki köpek belasından kurtulduklarını açıkça dile getirmişlerdir. İstanbul'da öğretmenlik yapan P. Colomban, başlangıçta sokak hayvanlarının birbirini parçaladığını ve halkın buna karşı çıktığını ifade etmiş, ancak bu uygulamaların devam ettiğini belirtmiştir. Adada yapılan son ziyaretlerde ise, bazı tespitler doğrultusunda köpeklerin yaşam şartlarının ne kadar kötü olduğu kanıtlanmıştır (Cansız, 2021: s.196-197).

Amerikalı yazar Mark Twain sürgün edilen köpekleri gördükten sonra "*Gördüğüm köpekler; okuduğum köpekler olamaz*" diyerek söylenenin aksine, muhtaç durumda olduklarını dile getirmiştir. Bu süreçte, II. Mahmud dönemindeki

gibi, hayvanların şehre geri getirilmesi yönünde söylentiler çıkmış, ancak Yabancı basında Sivri Ada, “yaşayan ölü bir toplu mezar” olarak tanımlanırken, “Tanin” bu iddiaları çürütmek için çeşitli yayınlar yapmıştır (Kuzucu, 2022: s.157, 330, 331). 28 Ekim 1910 yılına ait bir haberde yazar “Biz de garip bir adet, bir tabiat vardır. Gözümüzün önünde senelerden beri duran bir şeyi kaldırdılar mı, mutlaka canımız sıkılır, kızarız hep ondan bahsederiz. Hatta o derecedeki yarın öbür gün bu memleketten fakirliği kaldırarak hepimizin cebine lira doldursunlar, belki içimizden birçokları kızacak, canım bize bu kadar para verdiniz, rahatımızı aldınız, şimdi bu kadar parayı hırsızdan nasıl saklayacağız diye düşünüyoruz? diyeceklerdir.” şeklinde yayılan asılsız söylemlerle yere karşı oluşan psikolojik tepkilere eleştirilerde bulunulmuştur (Tanin, 28 Ekim 1910: s.2). Dönemin raporlarında İstanbul’daki köpek nüfusunun altmış bin ile seksen bin arasında olduğu söylenmiştir. Claude Farrère,³² bu sayıyı seksen bin olarak öne sürmüştür (Schick, 2010: s.28).

İstanbul Şehremini olarak 21 Ağustos 1912 tarihinde göreve başlayan Cemil Paşa³³ göreve geldiğinde çevre temizliği ve kent düzeni için hemen çalışmalara başlamıştır. Bunlardan biri de sokaklardaki hayvanların temizlemesi üzerine yaptığı çalışmalardır (BOA, İ. DH. nr. 1494/55). Cemil Paşa, göreve başladığı gibi şehirde uzun süredir sorun olarak görülen köpek meselesini çözmek amacıyla 1912-1914 yılları arasında yaklaşık 30 bin köpeğin itlaf edildiğini anılarında aktarmaktadır. Bu anılarda, sokak köpeklerini öldürmek için ekmek parçasının arasına zehirli et koyarak hayvanların yemelerini sağladığını ve ekmek parçasını yiyen köpeklerin, halkın gözü önünde can çekişerek öldükleri bilinmektedir. Cemil Paşa, dönemin İstanbul’unda, köpeklerin neredeyse her sokakta bulunduğunu, nakliyat işlerinin at

³² Deniz Subayı olarak görev yapmış olup aynı zamanda Fransız roman ve hikayesidir. Görevi süresince birkaç kere Osmanlı’da bulunmuş burada kendine çeşitli dostlar edinmiştir. Bunlardan bahsettiği “Türklerin Manevi Gücü” adlı eserini yazmıştır. Eserin çevirisi Sezer Erdoğan tarafından yapılmıştır.

³³ Cemil Topuzlu Paşa, başarılı bir doktordur. Ancak Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın önerisiyle şehremini olarak görevlendirmiştir. Cemil Paşa’nın birinci şehreminliği dönemi 21 Ağustos 1912-7 Kasım 1914 tarihleri arasındadır. Cemil Paşa, görevde kaldığı süre içinde, Yürürlüğe koyduğu Zabıta-i Belediye Talimatnamesi ile İstanbul’u ve İstanbul’daki yaşamı modernleştirmeye çalışmıştır. Cemil Paşa, İstanbul’un fiziki çehresi ile de ilgilenmiş bir devlet adamıdır. İstanbul Şehremini Cemil Paşa, Sultanahmet Camii ile Ayasofya Camii’nin arasındaki alanın meydan haline gelmesini, günümüzde de hala bulunan Gülhane Parkı gibi alanları oluşmasını sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı süresince, yaşamını Avrupa’da sürdürmüştür. İkinci şehreminliği 24 Nisan 1919’da başlamıştır. İkinci şehreminliği dönemi, birinci dönem kadar aktif geçmemiştir. 28 Şubat 1920’de istifa etmiştir. İki döneminde de şehrin görüntüsünün düzenlenmesine sokak hayvanlarının ortadan kaldırılmasını sağlamasıyla başlamıştır. (Bkz. Cemil, Topuzlu, İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, İşaret Yayınları, İstanbul 2017.)

ve merkep gibi hayvanlarla yürütüldüğünü, bu hayvanların dışkılarının çevreyi kirlettiğini ve halkın çöplerini gelişigüzel sokağa attıklarını belirtmiş; köpeklerin bu çöpleri dağıtarak çevreyi daha da kirlettiğini savunarak zayıf ve sakat hayvanların itlaf edilmesini yerine ise daha güçlü katır ve beygirlerin kullanılmasını önermiştir (Topuzlu, 2017: s.128-129). Bu bağlamda üzerinde durulması gereken husus, 1910 yılında yapılan sürgün ile bu itlafların sıkça karıştırılmasıdır. Nitekim Cemil Topuzlu öncülüğünde yapılan itlafta yok olan otuz bin köpeğin, 1910'daki sürgünle birleştirilip köpek sayısının seksen bin olarak belirtilmesidir (Topuzlu, 2017: s.133). Oysa, 1910'daki sürgüne maruz kalan köpek sayısının en makul oranda kırk, elli bin civarında olduğu kabul edilmektedir. Olayların meydana geldiği süreçte olmamasına rağmen Şehremini Suphi Bey, gerekli belgelerdeki imzaların sahibi olmasından dolayı halkın nezdinde suçlu sayılan kişi olarak bilinmektedir. Ayrıca, 1913'teki yapılan itlaf ile de sürekli karıştırılmakta olup, tüm kabahat onun gibi algılanacaktır. Bu durum, kamuoyunun Suphi Bey'i sorumlu tutmasına ve yaşananları onun üzerine yıkmasına neden olmuştur (Kuzucu, 2022: s.319, 341).

Bu gelişmeler, tüm dünya basınının ilgisini çekmiş ve Osmanlı Devleti'ne art arda telgraflar gönderilerek protesto edilmiştir (Cansız, 2021: s.199). Alman İmparatoriçesi Auguste önderliğinde “*Münih Hayvan Koruma Derneği*”, Dahiliye Nezareti'ne protesto dilekçesi göndermiş ve köpeklerin daha insafli bir şekilde itlaf edilmesini talep etmiştir. Fransız Milletvekili Lucien Mi Leva, Avrupa Sağlık Örgütlerinin acilen müdahale etmesi gerektiğini savunmuş, St. Petersburg'daki “*Rus Hayvan Koruma Derneği*” ise kloroform zehri kullanılarak köpeklerin daha insafli bir şekilde öldürülmesini önermiştir (BOA. HR. TO. nr. 540/52; Kuzucu, 2022: s.342).

Yaşanan sürgünle ilgili halk arasında birçok farklı yorum ortaya çıkmıştır. Müslüman Türkler, köpeklerin sürgününü her zaman bir ceza olarak görmüşlerdir. Eski zamanlardan beri köpeklerin geceleri ulumalarının ölümün habercisi olduğu ve bir felaketin yakın olduğunu düşündükleri için, köpeklerin sürgününü kötü bir olay olarak algılamışlardır (Alp, 1964: s.3530). Ayrıca, halktan bazı kesimler, yapılan müdahalenin hayvanların doğal yaşam tarzına kabul edilemez bir müdahale olduğunu savunmuşlardır. Bu olayların sorumlusunun belediye olduğunu ve yapılanların izah edilemeyeceğini vurgulamışlardır. İsveç örneği verilerek,

hayvanlara yardım etmenin bir insanlık görevi olduğu ve cemiyetlerin bu görevi halka hatırlatması gerektiği ifade edilmiştir (Cansız, 2021: s.198).

Bir başka inanışa göre ise, Fetih ile köpekler İstanbul'a gelmişti ve eğer köpekler gönderilirse, Türklerin de gideceği düşünölmüştür. 1910'daki sürgünle halk bu söylentiden etkilenmiş ve Ağustos 1912'deki İstanbul depremi de bu sürgüne bağlanmıştır (Topçuoğlu, 2018: s.18). Hatta Trablusgarp, Balkan ve ardından gelen I. Dünya Savaşı da köpeklerin ah etmelerinden kaynaklandığına inanılmıştır. Meşrutiyet Dönemiyle birlikte, Avrupalı seyyahlar Osmanlı'daki en belirgin değişikliğin sokaklardaki hayvanlardan ve dilencilerden arındırılması olduğunu öne sürmüşlerdir (Kuzucu, 2022: s.347-348). Refik Halit, Meşrutiyet'in en haklı kararlarından birinin bu olduğunu ve köpeklerin gece güröltüsünün yok olup huzurla yatılabildiğini yazmıştır (Karay, 2010: s.157). Ancak, Farrère konuya farklı bir açıdan bakmış ve Jön Türk Hükümeti'nin İstanbul, Galata, Beyoğlu ve Boğaziçi'ndeki yaklaşık seksen bin köpeği katlettiğini, bunun II. Abdülhamid dönemiyle bile kıyaslanamayacak kadar zalimce olduğunu söylemiştir. Bu hareketin ardından, Farrère, aynı hükümetin Osmanlı Devleti'ni de yıkmış olduğunu dile getirmiştir (Farrère, 2019: s.154-155).

Nuri Ergin ise Meşrutiyet ile köpeklerin toplanmasını Batı özentiliği olarak görmüş ve doğru bulmamıştır. Ona göre, İslâm, din ve örf adetlerinin gereği olarak köpeklerin toplatılmasını istemektedir. Köpeklere olan yaklaşım İslâmiyet'te olduğu kadar hiçbir dinde mesafeli olmamıştır ve Batı, sokaklardan kalkan köpeği evine alırken, Müslümanlıkta bu kesinlikle yanlış kabul edilmiştir. Sürgünün ardından, sokaklarda hızla kedi nüfusunun arttığı gözlemlenmiştir. İkdâm gazetesi, bu artışın hızla devam etmesi halinde, sırada Yassıada'ya kedi sürgünü yapılabileceğini yazmıştır. Geveze gazetesi ise, köpeklerin toplanmasının ardından bekçilerin yapacak işi kalmadığı ve sürekli parklarda pinekledikleri üzerine yazılar yazmıştır. Sürgünün ardından, "*Kolera hastalığı*" da ciddi bir şekilde artış göstermiştir. Sokaklar çöplerle dolmuş, özellikle dar ve çöp arabalarının giremediği sokaklardan kötü kokular yayılmaya başlamıştır. Eylül ayında, sahillerden köpek leşleri gelmeye başlamıştır ve yetkililer, bu hayvan leşlerinin itina ile gömölmesi gerektiğini duyurmuştur. Kolera hastalığının yayılmaması için sokakların temizlenmesine özen gösterilmiştir. II. Meşrutiyet döneminde sokaklardaki başıboş köpeklerden kurtulmak için her şey yapılmış olsa da cins köpekler ilgi kazanmış ve her evde bulunmaya başlanmıştır (Kuzucu, 2022: s.353-362). Yapılan sürgün, aynı

zamanda “köpek toplayıcılığı” mesleği üzerinden birçok kişiye para kazandırmış olsa da dericilik sektörü, eldiven ve çanta imalatçıları büyük kayıplar yaşamıştır. Tüm bu girişimler geçici olmuş ve zamanla hayvanlar yeniden çoğalmıştır (Gündoğdu, 2003: s.117).

Bu bağlamda hem insan sağlığını koruma hem de hayvancılığı disipline etme amacıyla yeni düzenlemeler yapılmıştır (Topuzlu, 2017: s.144-145). Hayvanlardan insanlara bulaşabilecek hastalıkların önlenmesi ve hayvancılık sektörünün verimli kılınması için Osmanlı yönetimi, 1914 yılında “*Zabıta-i Sıhhiyye-i Hayvanniyye Talimatnamesi’ni*” hazırlamıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği zorluklar nedeniyle bu düzenleme 1918 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Toplamda 36 maddeden oluşan talimatname, Osmanlı’da hayvan sağlığına dair yapılan ilk kapsamlı düzenlemedir. Böylelikle yalnızca hayvanlardan bulaşabilecek salgın hastalıklarla mücadele edilmekle kalınmamış, aynı zamanda hayvan refahı da dolaylı olarak korunmuştur. Ayrıca baytarlık mesleği bu sayede kurumsal bir kimlik kazanmış, büyük ve küçükbaş hayvanların ve bunlardan elde edilen ürünlerin denetimi devlet kontrolüne alınmıştır. Sokak hayvanlarına ilişkin de önemli düzenlemeler getirilmiştir. Örneğin, salgın hastalığa yakalanmış hayvanların hemen izole edilip belediyeye bildirilmesi zorunlu tutulmuş³⁴, belediye sınırlarında başıboş hayvanların dolaşmasına izin verilmemiş, sahipli hayvanların kayıt altına alınması istenmiştir.³⁵ Köpeklerin aşılanması, gerektiğinde itlaf edilmesi gibi işlemler baytar hekim gözetiminde gerçekleştirilmelidir;³⁶ ve hayvan ölümlerinin belediyeye bildirilmesi, belirlenen alanlar dışında gömülmesinin yasaklanması da talimatnamede yer bulmuştur³⁷ Tüm bu yapılanma sayesinde hayvanlardan bulaşabilecek hastalıklar ve hayvan sağlığı kısmi olarak kontrol altında tutulabilmiştir. (Ak, 2016: s.336).

³⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 111 İçtimai: 1 Sayı: 20.

³⁵ Madde 9.

³⁶ Madde 19.

³⁷ Madde 27.

3. İKİNCİ BÖLÜM:

İSTANBUL HİMAYE-İ HAYVANAT CEMİYETİ'NİN KURULMASI VE FAALİYETLERİ

2.1. İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin Kurulması

Osmanlı Devleti'nde hayvan hakları fikrinin kurumsal bir yapıya kavuşması İttihat ve Terakki döneminde olmuştur. Whitman'a göre, Müslüman Türkler, yüzyıllar boyunca hayvanlara karşı gösterdikleri merhamet ve şefkat sayesinde özel kuruluşlara ihtiyaç duymamış; bu yaklaşım, gündelik yaşamın doğal bir parçası hâline gelmiştir. Ancak modern anlamda ilk dikkat çekici olay, 23 Mayıs 1910 tarihinde İkdam Gazetesi'nin İstanbul'da boğa güreşleri yapılacağını duyurmasıyla yaşanmıştır. İspanya'da bile tepkiyle karşılanan bu gösteri planı, İstanbul'un aydın çevrelerinde ve geniş halk kitlelerinde büyük bir huzursuzluğa yol açmıştır. Haberin duyulmasından kısa bir süre sonra, tepkiler meydana gelmiştir. Robert Koleji hocaları, Rum ve Ermeni cemaatlerinin önde gelenleri ile Şehitlik Dergâhı Şeyhi Abdünnafi Baba'nın da aralarında bulunduğu 147 kişi, güreşin iptaline yönelik bir dilekçeyi şehremanetine sunmuş, İkdam Gazetesi de bu tepkiyi desteklemiştir. Dönemin Dahiliye Nazırı, kamuoyundaki huzursuzluğu yatıştırmak amacıyla güreşin iptal edildiğini basına duyurmuş olsa da tazminat yükümlülüğünden kaçınmak adına gösteri yine de yapılmış; ancak beklentilerin aksine son derece sönük geçmiş ve izleyiciden beklenen ilgiyi görmemiştir. Bu olay, yalnızca bir hayvan hakları tartışması olmaktan öte, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinin ortak bir vicdan etrafında birleşebildiğini ve modern şehir yaşamında hayvanlara yönelik merhametin hâlâ güçlü bir toplumsal değer olarak varlığını koruduğunu göstermiştir. Böylece 1910 boğa güreşi girişimi hem basın hem de halk nezdinde hayvanlara karşı toplumsal duyarlılığın giderek yükseldiğini ve bu konuda kurumsal adımların atılmasına zemin hazırlayan bir dönüm noktası olduğunu açıkça ortaya koymuştur (Özen, 2020: s.140-143).

Bu gelişmelerin gölgesinde, Osmanlı'da hayvan haklarıyla ilgili ilk resmi girişim, 1910 yılında Selim Sırrı Bey'in bir makalesiyle başladığı bilinmektedir. Selim Sırrı Bey, yayınladığı “*Tekâmül-i İctimai: İnsanların Hayvanlara Karşı Vezaiifi*” isimli makalesinde açıkça İsveç'te bulunduğu dönemlerden bahsetmiştir. İsveç'teki kuş sevgisinden, kuşlar için özel yem yerlerinden ve kuşlara özel yapılan

yuvalardan bahsetmiştir. Ayrıca sadece kuşlarla kalınmadığını ve tüm hayvanlar üzerindeki devlet denetiminde kontrolü derneklerin varlığına değinmiştir. Açılan bu dernekler sayesinde herhangi bir arabacının hayvana gelişi güzel kayışla vuramayacağından, yasaların belirlediği yük miktarından fazlasının hayvana yüklenemeyeceğinde bahsetmiştir. Kurulan derneklerin üyeleri, yılın belli dönemlerinde çocukları bilgilendirmek üzere okullara giderek hayvanların beslenmesi, türlerinin iyileştirilmesi hakkında çeşitli konferanslar düzenlediğini de belirtmiş; bu programlar doğrultusunda çocukların gelişimlerine de katkı sağladığı vurgulanmıştır. Nitekim yazdığı makalesinde İsveçlilerin hayvanlara karşı olan merhamet ve vicdan duygularının ne kadar yüce olduğunu vurgulamadan geçmemiştir. Selim Sırrı Bey'in yazdığı bu makaleden yola çıkarak İsveç'te bulunan insan-hayvan ilişkine dair olan hayranlığını dile getirerek; Avrupa'da yaşanan bu değişim ve gelişimin, Osmanlı topraklarında da bulunması gerektiğini, hayvanların dışlanmaması ve insanların bir parçası olması gerektiğini vurgulamak istemiştir (Kuzucu, 2022: s.368). Yaptığı değerlendirme ile Osmanlı Devleti'nde hayvan hakları üzerine eleştirel bir sorgulama yaparak farkındalık yaratmak istediği için ilk resmi girişim kabul edilebilmektedir. Her ne kadar Selim Sırrı Bey, bir farkındalık oluşturmak istese bile “*Hayırsız Ada Sürgünü*” gibi olaylar sonrasında yapılan tartışmalar bir sonuca ulaşamamıştır (Cansız, 2021: s.200).

Somut olarak ilk çalışmalar 1902 yılında Robert Koleji'ne gelen fizik profesörü George L. Manning'in eşi Alice Washburn Manning'in öncülüğünde kurulan ve başlangıçta etkisiz kalan “*Army of Mercy*”³⁸ adlı öğrenci kulübü, öncülüğünde başlamıştır. Manning, ABD'nin kuzeydoğusunda bulunan Boston'da “*Armies of Mercy*” isimli hayvansever topluluktan esinlenerek oluşturduğu bilinmektedir. Kulübün temel amacı Osmanlı'da bulunan hayvanlara karşı şiddete ve ihmalkarlığa karşı bir farkındalık oluşmak, bunları öğrenci temelli yaparak onların duyarlılığını arttırmak istemişlerdir. Kulüp sivil ve gönüllülük esasına dayandığından dolayı yeterli desteği almamış ve etkin olamamıştır. Fakat çok geçmeden 1912 yılında yeniden örgütlenerek İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'ne dönüşmesi kaçınılmaz olmuştur (ATESE, BAL. HAR. 110-9-1-7 nr. 67/1/33; Gürler-Melikoğlu-Osmanağaoğlu, 2011: s.92-93). İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, İngiliz Sefiri'nin ³⁹ eşi Lady Alice Lowther'in desteğiyle Altıncı Daire-i

³⁸ Merhamet Ordusu

³⁹ Dönemin İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'dir.

Belediyesi⁴⁰ bünyesinde resmiyet kazanarak ilk toplantısı 3 Mayıs 1912 Cuma günü, İngiltere Sefaretnamesi'nde gerçekleştirilmiş ve aynı gün Beyoğlu mutasarrıflığında⁴¹ tescil edilmiştir (Yıldırım, 2024: s.884).

Cemiyet geniş bir üst düzey yöneticileri, asker, dini liderler ve gayrimüslim kesim üyelerinden oluşmaktadır. Eski Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkan olduğu idari heyette, Prens Sait Halim Paşa, İsmail Cenani Bey gibi önemli isimlerde yardımcı konumunda yer almaktadır. Ayrıca Veznedar Sir. H. Babington Smith gibi gayrimüslimlerin üye olması Cemiyet'in ekonomik olarak uluslararası desteklerinin kolaylığını sağlamaktadır. Bunun yanında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Hariciye Nazırı Asım Efendi gibi isimlerinin üyeliği de mevcuttur. Anlaşılan o ki dönemin gündeminde hayvan haklarını dahil edilmesi bu sayede bir nebze daha kolaylaşmıştır.

Cemiyetin çalışmalarına düzenli katılamayacak olanlar ise "*Aza-yı Fahriye*" yani onursal üye olarak destek vermeye devam etmişlerdir. Bu yapı sayesinde, hayvanların korunmasına yönelik hem kapsamlı hem de disiplinli bir örgütlenme modeli oluşturulmuştur. Üyeler arasında şehzadeler, şeyhülislam ve sadrazam gibi güçlü isimlerin yanı sıra Rum-Ermeni Patrikleri, ABD, İngiltere, Fransa, Rusya vb. ülkelerin elçilikleri bulunması ile hayvan refahı ile sınırlandırılmadığını, Osmanlı Devleti için diplomatik açıdan da önem arz ettiğini göstermektedir. Ayrıca elçiliklerin eşlerinin üye olması ile de kadınların da hayvan hakları konusunda son derece ön planda çalıştığı görülmüştür. Ancak yönetim kadrosunun meşguliyeti nedeniyle günlük işler, büyük ölçüde Lady Lowther başkanlığını, veznedarlığını Doktor F.G. Clemow ve sekreterliğini ise Alice Manning'in sorumluluğuna bırakılmıştır. Balkan Savaşları, kolera salgınları, depremler gibi toplumsal krizlerin ortasında doğan bu Cemiyet, Osmanlı'da hayvan haklarının ilk kurumsal sesi olmuş; hayvanların korunmasını bireysel vicdandan çıkarıp toplumsal farkındalığa ve örgütlü mücadeleye dönüştürmüştür. Ayrıca Cemiyet bünyesindeki üye çeşitliliği bir avantaj olarak görülmüş, toplumsal ve devletlerarası ilişkilerde de işlevsel olarak kullanılmıştır (Gündoğdu, 2003: s.117).

⁴⁰ Günümüz adı Beyoğlu Belediyesidir.

⁴¹ Tanzimat döneminde sonra livaların (sancak) yöneticisi.

Tablo 1. İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin İdare Meclisi, Üyeleri ve Aza-yı Fahriye Üyeleri (1912)⁴²

Başkan	Ayan Meclis Üyesi Hüseyin Hilmi Paşa
Başkan Yardımcısı	Şura-yı Devlet Reisi Prens Sait Halim Paşa ⁴³
Başkan Yardımcısı	Teşrifat-ı Umumiye Nazırı İsmail Cenani Bey
Veznedar	Türkiye Milli Bankası Heyet-i İdaresi Reisi Sir H. Babington Smith
Sekreter	Şura-yı Devlet Azasından Yusuf Razi Efendi
Sekreter	Ayan Meclis Üyesi Besarya Efendi
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Damat Ferit Paşa
Üye	Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa ⁴⁴
Üye	Müze-i Hümayun Müdürü Halil Efendi
Üye	Şehremini Tevfik Efendi
Üye	Beyoğlu Mutasarrıfı Muhiddin Bey
Üye	Mirliva Mahmud Muhtar Paşa
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Abraham Paşa
Üye	Adliye Nezareti Müşavir-i Sabıkı Kont Ostrogog
Üye	Hariciye Nazırı Asım Efendi
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Ekrem Efendi
Üye	Şehremaneti Meclisi Azası Üyesi İsmet Efendi
Üye	Maarif Nazırı Emrullah Efendi
Üye	İstanbul Valisi İbrahim Efendi
Üye	Ayan Meclisi Üyesi İsmail Hakkı Bey
Üye	Ankara Mebusu Nusret Sadullah Bey
Üye	Ayan Meclis Üyesi Şerif Ali Haydar Bey
Üye	Ferik İzzet Fuat Paşa
Üye	Ayan Meclisi Üyesi Mavrokordato Efendi

⁴² İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Nizamnamesi (1328-1912), Selanik Matbaası, Dersaadet.

⁴³ Cemiyetin Başkan Yardımcısı olup Mahmut Şevket Paşa kabinesinde Hariciye Nazırlığı görevinde de bulunmuştur. Şevket Paşa'nın ölümü sonrası sadrazamlığa getirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası 6 Aralık 1912'de suikast sonucu ölmüştür. Bknz. Gündoğdu, a.g.m., s.118.

⁴⁴ 23 Ocak 1913'te İttihatçıların gerçekleştirmiş olduğu Babıali Baskını sonrası Sadrazam ve Harbiye Nazırı olarak atanmıştır. Ancak altı ay sonra 11 Haziran 1913'te Beyazıt Meydanı'nda suikasta kurban gitmiştir. Bkz. Gündoğdu, a.g.m., s.118.

Fahri Üye	Şehzade Vahdettin Efendi
Fahri Üye	Şehzade Salahaddin Efendi
Fahri Üye	Şehzade Abdülmecid Efendi
Fahri Üye	Sadrazam Said Paşa
Fahri Üye	Şeyhülislâm Nesib Efendi
Fahri Üye	Ayan Meclis Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa
Fahri Üye	Millet Meclisi Başkanı Halil Efendi
Fahri Üye	Rum Ortodoks Cemaat Patriği Joachim Efendi
Fahri Üye	Ermeni Cemaat Patriği Hovhannes Arscharouni
Fahri Üye	Musevi Cemaat Hahambaşısı Haim Naim Efendi
Fahri Üye	Bulgar Cemaati Lideri Yusuf Efendi
Fahri Üye	Avusturya-Macaristan Elçisi Marquis Pallavicini ve Eşleri
Fahri Üye	İngiltere Elçisi Gerald Lowther ve Eşleri
Fahri Üye	Fransa Elçisi Mösyö Bompard ve Eşleri
Fahri Üye	Amerika Birleşik Milletler Elçisi Mösyö Rochill ve Eşleri
Fahri Üye	İran Elçisi Mirza Mahmud Han
Fahri Üye	Rusya Elçisi Mösyö Giers ve eşleri
Fahri Üye	Baron Marschall Von Bieberstein ve eşleri
Fahri Üye	Yunanistan Elçisi Mösyö Gryparis ve eşleri
Fahri Üye	İsveç Elçisi Mösyö Anckarsvard ve eşleri
Fahri Üye	Sırbistan Elçisi Mösyö Nenadovic ve eşleri
Fahri Üye	Hollanda Elçisi Mösyö Willebois ve eşleri
Fahri Üye	İspanya Elçisi Marquis de Prat ve eşleri
Fahri Üye	Belçika Elçisi Baron Moncheur ve eşleri
Fahri Üye	Romanya Elçisi Mösyö Misu Hazretleri ve eşleri
Fahri Üye	Karadağ Elçi Vekili Mösyö Plamenatz ve eşleri

Cemiyetin merkezi İstanbul'da bulunsa da ilerleyen dönemlerde farklı şehirlerde de şubeler açılması hedeflenmiştir. Dini ya da siyasi bir kimliğe bağlı kalmaksızın faaliyet göstermeyi ilke edinen Cemiyet, kuruluş tüzüğünde şunlar yazmaktadır (Cansız, 2021: s.201).

1. Hayvanlara yapılan zulüm ve haksızlıkları önlemeyi, onların yaşam koşullarını iyileştirmeyi temel amaç olarak belirlemiştir.

2. Bunun yanı sıra, halkta -özellikle de çocuklarda- hayvan sevgisini ve merhamet duygusunu artırarak, vicdan sahibi, adalet anlayışına sahip bireyler yetiştirme hedefi ön plana çıkarılmıştır.
3. Mevcut yasaların uygulanmasını sağlamak ve gerektiğinde yeni yasal düzenlemeler için çalışmalar yürütmek de cemiyetin faaliyet alanları arasındadır.
4. Üyeler, hayvanlara karşı yapılan kötü muameleleri tespit etmek, bu durumları kamuoyuyla ve yargı mercileriyle paylaşmakla yükümlü kılınmışlardır.
5. Gazete ve dergi yayınlarıyla toplumu bilinçlendirmek ve cemiyetin misyonuna katkı sağlayan bireyleri ödüllendirmek gibi adımlar da faaliyet planına dâhil edilmiştir (İstanbul Himaye-i Cemiyeti Nizamnamesi, 1912: s.2).

Yönetimsel açıdan bakıldığında, Cemiyetin 15 kişilik bir yönetim kurulu tarafından idare edildiği ve bu üyelerin üç yıl süreyle görev yaptığı görülmektedir. Her yıl bu kurulun üçte birinin değişmesi esas alınmış, yönetim kurulu toplantılarının yılda en az bir kez yapılması ve alınan kararların özel bir deftere kaydedilip başkan ve kâtip tarafından onaylanması zorunlu kılınmıştır (Gündoğdu, 2003: s.118). Genel Kurul toplantılarının, 15 gün önceden Türkçe ve Fransızca gazetelerde duyurularak yapılması kararlaştırılmış; olağanüstü toplantılar için ise yalnızca toplantı konusunun açıkça belirtilmesi yeterli görülmüştür. Cemiyetin finansal kaynakları üyelik aidatları, bağışlar, hediyeler ve düzenlenen etkinliklerden -balolar, spor karşılaşmaları gibi- elde edilen gelirlerle sağlanmıştır (Melikoğlu, 2009: s.40). Üyelik ya tek seferlik beş Osmanlı lirası ya da yıllık büyükler için on, küçükler için beş kuruş ödenerek gerçekleşmiştir (Gündoğdu, 2003: s.119). Üyelikte cinsiyet ya da mezhep ayrımı gözetilmemiş, yalnızca 18 yaş sınırı konulmuştur. Ancak aidatını üç ay içinde ödemeyen, yüz kızartıcı suç işlemiş ya da cinayetle suçlanan bireyler, yönetim kurulunun kararıyla üyelikten çıkarılmıştır. Cemiyete gelen yazışmaların okunması, cevaplanması ve imzalanması gibi görevler kâtime verilmiş olup, bu görevler idari yükün en ağır kısmını oluşturmuştur (İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Nizamnamesi, 1912: s.2).

Kuruluş dönemi olan 1912'de basında yeterince yer bulamasa da Cemiyet özellikle mizahi dergilerde konu edilmiştir. Yönetimin baskısıyla basında sokak hayvanlarına dair ya olumsuz haberler yayımlanmakta ya da hiç yer

verilmemekteydi. Bu durumu değiştirmek isteyen Cemiyet, resmi yayınlar aracılığıyla hayvan haklarını gündeme taşımaya çalışmış; örneğin Polis Mecmuası gibi dergilerde hayvanları korumaya yönelik yazılar yayımlamıştır. Mahmud Sadık, yazılarında “*Cemiyetin kurulmasını olumlu karşılamakla birlikte, kendine hayrı olmayanın hayvana nasıl hayrı olacağı*” konusunda şüpheleri olduğunu dile getirmiştir. Cihangiroğlu ise 1913 yılı itibariyle sokak hayvanlarının lehine gelişmeler yaşandığını belirtmiş ve bunu, Cemiyetin etkin isimlerinden Mahmud Şevket Paşa ve ardından sadrazamlığa getirilen Halefi Sait Halim Paşa'nın desteğine bağlamıştır (Gündoğdu, 2003: s.119)

2.2. Savaş Yıllarında Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin Faaliyetleri

İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin çalışmaları, özellikle Balkan Savaşları sırasında belirginleşmiştir. Balkan Savaşları süresince Osmanlı ordusunda bulunan, cepheye yapılan taşıma, lojistik destek sağlama, top çekme, erzak korunması birçok görevde çalıştırılan hayvanlar olarak at, katır, öküz gibi büyükbaş hayvanlar için çeşitli yardımları söz konusudur. Ancak cephedeki hava koşulları, salgın hastalıklar, düzgün beslenememeleri ve baytar eksikliği konularından dolayı savaş boyunca birçok hayvan telef olmuştur. Nitekim savaş sonrası ortalıkta kalan çoğu hayvandan da insanlara bulaşıcı hastalıkların geçtiği ve bu durum halkın sağlığını tehlikeye uğrattığı bilinmektedir (Kabasakal, 1979: s.18; Akşin, 2001: s.213).

Bu dönemde sığır vebası gibi salgınlar on binlerce hayvanın ölümüne neden olmuş; et, süt ve deri gibi temel ihtiyaçların temininde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Tarımsal üretim ve hasat işlerinde kullanılan büyükbaş hayvanların kaybı, kırsal kesimi ve Osmanlı ekonomisini derinden etkilemiştir (BOA, BEO. nr. 4149/311165). Mevcut durumda savaşta bulunan çiftçilerin korunması ve ülkeye para girişini sağlanması amacıyla savaş süreçlerinde ihraç edilen küçükbaş ve yük hayvanlara izin verilmesini yanı sıra yük hayvanları içinde cepheye 6.000 lira ayrılmıştır (Temel, 2010: s.4-5). Ayrıca Cemiyet, belediye ile iş birliği yaparak, sahipsiz hayvanların sokaklarda düzenli beslenmeleri ve şehir dışında toplanarak kontrol altına alınmaları için “*Hayvanat Müdafaa Ekibi*” oluşturmuştur. Bunun yanında savaşta hayvan sağlığını düzenli olarak kontrol edebilmek amacıyla “*Beygir Deposu*” oluşturulmasına karar kılınmıştır (Kabasakal, 1979: s.49; Karal, 1983: s.179).

Cemiyetin önde gelen isimlerinden Lady Lowther, bu süreçte yalnızca hayvanlar için değil, savaş mağdurları için de yardım faaliyetleri yürütmüştür. Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın kendisine bu çabalarından ötürü teşekkür ettiği bilinmektedir. Balkan Savaşı'nda savaş meydanlarında kullanılan hayvanların kötü koşullarda çalıştırılması dünya kamuoyunun ilgisini çekmiş, Lady Lowther'in girişimleriyle İngiltere'deki "*The Society for Prevention of Cruelty to Animals*" tarafından bağış toplanmıştır. Bu yardımlarla 135 atın tedavisi yapılmış, 38'i iyileşmiş, 55'i ise hayatını kaybetmiştir. Hayvanların tedavisi için Mülkiye Baytar Mektebi'nde 20 hayvan kapasiteli bir bina da tahsis edilmiştir (BOA, BEO. nr. 4149/311165). Savaş sonrası ise İstanbul'a getirilen yaralı ve yardıma muhtaç hayvanlar için Kasımpaşa ve Üsküdar semtlerinde geçici barınaklar oluşturulmuş; gönüllü gelen baytarlar tarafından tedavileri ve bakımları yapılmıştır (BOA, DH. MKT. nr. 1203/68). 1913 tarihli Himaye-i Hayvanat Cemiyeti raporunda "*Bir ulusun merhameti yalnızca yetim çocuklarına değil, sahipsiz hayvanlarına da gösterdiği şefkatle ölçülür.*" şeklinde vurgu yapmaktan geri kalmamış ve halkı bilinçlendirmek için çalışmalarına olabildiğince devam etmiştir (BOA, DH. EUM nr. 25/33).

1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla hayvanların durumu daha da kötüleşmiş, Sultan Mehmet Reşad döneminde, İstanbul Şehremini Cemil Paşa'nın yerine gelen İsmet Paşa⁴⁵ ile birlikte Boğaz'ın iki yakasında köpek itlafları sürmüştür. Savaş koşullarında süs köpeği ilanlarına yer verilirken, sokak hayvanlarından neredeyse hiç bahsedilmemesi, Batılı yaşam tarzına yönelişi gözler önüne sermiştir (BOA, İ. MMS. nr. 187/25). Aynı yıl, "*Cenevre Cemiyeti tarafından savaş mağdurlarına yardım etmek amacıyla tarafsız bir konferans düzenlenmesi önerilmektedir. Bu konferansa savaşan devletlerin delegeleri katılacaktır. Konferans, 4 Ocak 1915'te Cenevre'de yapılacaktır. Bu vesileyle Sayın Efendim, sizi en yüksek saygı ve derin takdirlerimi sunar, sadık ve itaatkâr hizmetkarınız olduğumu bildiririm.*" şeklinde bir mektup yazılmıştır. Buradan anlaşılan göre; Osmanlı Devleti davet edilmiş, ancak geç ulaşan bir mektup olması sebebiyle katılım gösteremediği Cenevre'de hayvanların korunmasına yönelik uluslararası bir konferans düzenlenmiştir (BOA, HR. SYS. nr. 2404/58; Kuzucu, 2022: s.372) 1915'te kurulan uluslararası "*Necm-i Ahmer*" teşkilatıyla hayvanlara yönelik

⁴⁵ Eski şehremini yardımcısı ve İstanbul mebusluk görevi yapmıştır.

yardımların genişletilmesi hedeflenmiş; fakat Ziraat Nazırı Mustafa Şerif Bey'in bildirdiği üzere, savaş yıllarında 55.000 fazla hayvan salgın hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmesi ile pek işe yaramamıştır. Alınan tüm tedbirlere rağmen savaş şartları etkin çözümler üretmeyi engellemiştir (Cansız, 2021: s.204-205).

Yine çalışmalarından dolayı “*La Protection des Animaux*” Cemiyeti Başkanı Bay Léa, tarafından da savaştaki hayvanların durumlarından kaynaklı “*Size teşekkür ediyoruz. Şunu da belirtmeden geçemeyeceğiz: Bizim amacımız, sadece hayvanlara acı çekertmek değil, aynı zamanda onlara insanca muamele edilmesini sağlamaktır. Bize, gönderilen Baytar'ın çalışmaları özellikle dini nedenlerle et kesimi konusunda yaptığı işleri ücretsiz ve resmi olarak yapmasına açıklamanızdır. Saygılarımızla.*” şeklinde hayvanlara karşı yapılan muameleye dikkat edilmesini vurgulamıştır. Buna karşılık Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, konuyu çözüme kavuşturmak amacıyla “*Halep yoluyla, Şam'a gönderilen bir eczacının, mezbahalarda hayvanlara yapılan muamelenin uygun bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmediğini gözlemlemek için baytar görevlendirdiği bilgilendirilmektedir. Yapılan incelemelerin ardından hazırlanan raporda, bir surette ilişikte sunulmuştur. Durumun uygunluğu halinde mezbahalarda hayvanlara daha az eziyet verilmesini sağlamak üzere gerekli düzenlemelerin yapılması ve konunun ilgili makamlara bildirilmesi gerektiği rica olunur.*” şeklinde hayvanların muharebede himaye edilmesi ve tesisi konusundaki hassasiyetleri dile getirerek sorunun halledilmesini sağlamıştır. Fakat Cemiyetin kapatılmadan hemen önce belgelerde İsviçre Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin isteği üzerine çeşitli çalışmalar yaptığı da görülmüştür. Hatta cephedeki savaş atları için İsviçre'de kurulmuş Cemiyet, uluslararası konferans düzenlenmek istemiş ve Osmanlı Devleti, bu konferansa davet edilmiştir (BOA, HR. SYS. nr. 2404/58). Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, savaşın ilerleyen yıllarında faaliyetlerine tamamen ara vermiş ve fiilen kapanmıştır. Kuruluşundan itibaren desteklenmiş olsa da Cemiyet yalnızca Balkan Savaşları döneminde etkin bir rol oynayabilmiş, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte varlığı son bulmuştur. 1919-1922 Mütareke döneminde cemiyetin çalışmaları sekteye uğramıştır. İstanbul'un itilaf devletlerinin denetimine girmesi ve 16 Mart 1920'de resmen İngiliz işgaline uğramasıyla birlikte İstanbul'da faaliyet gösteren pek çok cemiyet gibi İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti de bu süreçte etkinlik gösterememiştir. (Çankaya-Ekiz-Şahin, 2024: s.830).

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HAYVAN HAKLARI VE TÜRKİYE HAYVANLARI KORUMA CEMİYETİ

3.1. İzmir İktisat Kongresi ve Hayvan Hakları

Uzun süren Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti dağılmış, 19 Mayıs 1919'da başlayan Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmıştır. Mudanya Mütarekesi ve Lozan Barış Antlaşması ile sona eren savaşın, yeniden yapılanma sürecinde 17 Şubat 1923'te Mustafa Kemal Atatürk'ün isteğiyle İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanmış ve 4 Mart'ta tamamlanmıştır. Kongre esasen sanayi, tarım, ticaret, hayvancılık ve esnafın sorunlarını ele almak amacıyla toplanmıştır. Burada alınan kararlar, yeni kurulan devletin, ekonomik kalkınma hedeflerine hizmet etmek amacıyla çalışmaların temelini oluşturmaktadır (Tokgöz, 2021: s.2-4.). Kongrede oybirliğiyle alınan karar doğrultusunda hayvanların korunmasına yönelik çalışmaların resmiyet kazanması da sağlanmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında alınan bu kararlar hayvancılık açısından oluşacak tüm reformların başında yer almaktadır. Nitekim burada alınan kararların, hayvan refahı için bizzat bir çalışma olmadığı, daha çok hayvanlar, birer iktisadi kaynak olarak verimlilikleri esas alınarak çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Kongrede hayvanlarla ilgili alınan kararlar şu şekilde olmuştur (Yalçın, 2019: s.320-324).

1. İktisat Vekaleti tarafından her cins hayvanın ıslahı ve çoğaltılması.
2. Hayvanları öldüren hastalıkların tespiti ve çeşitli iğneler hazırlanıp hastalığın önüne geçebilmek amaçlı mücadele heyetlerinin toplanması ve hastalıkların önüne geçilmesi için çalışmaların yapılması.
3. Hayvan cinslerinin ıslahı için hayvanat uzmanlarından oluşan bir danışma heyeti tarafından kongre düzenlenmesi.
4. Damızlık hayvanların kesiminin yasaklanması, dışarıdan mümkünse ithali yapılması.
5. Köylü ve çiftçilere hayvan hastalıkları ve cinslerini ıslahı, çoğaltılması ve himaye edilmelerini anlatan broşürlerin verilmesi.
6. Mekteplerde verilen hayvanat eğitimleri “İktisadiyat-ı Hayvani” esasıyla öğretilmesi.

7. Çeşitli boyunduruk kağnlarının toplatılması.
8. Cins hayvanlarını yetiştirmeyi halka heveslendirmek amacıyla şehirlerde her sene “*Mahsulat-ı Hayvaniye*” ve “*Zirai Sergi ve Müsabaka Koşuları*” yapıllara ödül ve madalyalar verilmesi.
9. Hayvan sayımlarının Mart-Mayıs ayları arasında yapılması, hayvanları telef olan köylünün mağdur edilmemesi.
10. Kuyuların açılması, su bulunmayan yerlere ayır ve otlak çalışmalarının başlanması.
11. Eskişehir’de bulunan at iftliğinin yeniden yapılması, şehirlerde at çiftlikleri ve ağılların oluşturulması.
12. Tiftik keçilerinin korunmaya alınması damızlıklarının kesilmemesi, diğer küçükbaş hayvanlarının sayımın yapılması.
13. Hkmet tarafından köy, mahallelerde çiftlik sahiplerine maddi yardımların yapılması.
14. Tavukuluğun oğaltılması, kümes hayvancılığının yaygınlaştırılması, mekteplerde derslerinin verilmesi.
15. Tavuklardaki hastalıkların keşfi sonrası hayvanların hemen karantinaya alınması.
16. Himaye-i Hayvanat Cemiyetlerinin hükümet tarafından desteklerinin sağlanması.
17. Küçükbaş vergisinin taksitlendirilmesi.
18. Erkek damızlık hayvanlarının damızlığa elverişli olmayanların kesilmesi.

Misak-ı İktisadi kararlarının 8. ve 16. maddesi sokaktaki bulunan hayvanlar içinde büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, “*Türk milletinin temizliğe, sağlığa ve hayvanlarına verdiği öneme dikkat çekilmiş, hayvanların cinslerinin iyileştirilmesi ve sayılarının artırılması*” hedeflenmiştir. Nitekim sokak hayvanları bu dönemde de tehdit unsuru olmaktan kurtulamamıştır. Bizzat devlet tarafından bir girişimin olmamasıyla birlikte, özellikler halk sağlığı ve kamu düzeni açısından, köpekler tehlike arz ederek belediyelerin inisiyatifine bırakılmıştır. Dönem dönem sorun şeklinde görüldükleri için sokak hayvanlarının sürgün ya da itlaf edilmesine karar kılınmıştır. İzmir İktisat Kongresi, aslında bizzat sokak hayvanlarının sorununa çözüm bulamasa bile hayvanların toplumda bulunduğu yer hakkında daha adil politikaların oluşturulması, bunların yasalarla desteklenmesi ve Türkiye

Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin yeniden aktif edilip çalışmalarının desteklenmesi açısından büyük önem arz etmektedir (İnan, 2023: s.26-29).

3.2. Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin Kuruluşu

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda hayvanları koruma amacıyla açılan örgütler devlet tarafından desteklenmiş ve bu çabaların kurumsallaşması için adımlar atılmıştır. (İnan, 2023: s.26-29). 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararla, Emekli Orgeneral Zeki Baraz başkanlığında kurulan Cemiyet, 6 Mart 1924 tarihinde resmen faaliyetlerine başlamış ve “*Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti*” adıyla Cumhuriyet Dönemi'nde çalışmalarını sürdürmüştür. Merkezi İstanbul olmak üzere, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde şubeleri oluşturulan bu Cemiyet, hayvan hakları alanında önemli bir mirası günümüze taşımıştır. Yeni kurulan bu Cemiyet, 1912'de kurulmuş olan İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti ile aynı amaçla kurulmakla birlikte üye kadrosu neredeyse aynıdır. Cemiyet'in sadece isim değişikliğine gittiği ve tüzük dilinin değiştirildiği görülmüştür. (Yaşar-Yerlikaya, 2024: s.43). Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti, kuruluşundan itibaren hayvanların yaşam haklarını korumayı ve onların daha insanca koşullarda yaşamalarını sağlamayı temel hedef olarak benimsemiştir. Cemiyetin faaliyet alanı oldukça geniş bir şekilde karşımıza çıkmıştır:

1. Hizmet göremez durumda olan veya acı içindeki yük hayvanlarının satın alınıp eziyetlerinin sona erdirilmesi, gerektiğinde hayvanların acısız bir şekilde uyutulması
2. Toplu taşımalarda hayvanların uygun koşullarda taşınmasının sağlanması
3. Canlı hayvanlar üzerinde yapılan deneylerin sınırlandırılması
4. Yoksul bireylerin hayvanlarının ücretsiz tedavi edilmesi
5. Diplomasız kişilerin veterinerlik yapmalarının engellenmesi
6. Okullarda hayvan haklarına dair eğitici programların düzenlenmesi
7. Çocukların iyi davranışlarının ödüllendirilmesi
8. Kuşların korunmasına yönelik denetimlerin arttırılması da Cemiyetin dikkatle üzerinde durduğu konular arasında yer almıştır.⁴⁶

Tablo 2. Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti Yönetim Kurulu (1924)

Alice Washburn Manning

⁴⁶ Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Mesai, Gaye ve Talepleri, Express Matbaası, 1931, s.4-5.

Ali Galip Taş
Alfred Isaac
Ata Sayar
Ata Sayar
A.W. Sellar
Artin Zeki
Ekrem Akömer
Hazım Atıf Kuyucak
Hikmet Baykal
Hüseyin Pektaş
Melahat Akgerman
Muhittin Omay
Mustafa Hakkı Nalçacı
Muhip Kuran
Nazım Kıbrızlı
Naci Lütfü
Nilüfer Baha Pars
Orhan Tahsin Yayla
Refika Ethem Dirivana
Sedat Aziz Erim
Seniye Cenani
Sırrı Celal Atamer
Vahran Ekmekçi

Bununla beraber 6 Mart 1924'te kurulan bu Cemiyet'in nizamnamesine baktığımızda sistematik şekilde hayvanların korunması üzerine çalışmaların yürütüleceğine dair bilgiler mevcuttur. Nitekim ikinci maddesinde bunu açıkça belli etmekte olup hayvanlara karşı kötü muamelenin önüne geçip onlara şefkatli davranışlar sergilemeyi hedeflemiştir. Bu kadarla kalmayarak aynı madde de çocukların adaletli ve merhametli büyütölmeleri için önem arz ettiğini söylerken, sokak hayvanlarının korunması üzerine yasal hüküm ve mevzuatların tamamlanması için girişimlere başvurulmasını görev olarak bildirmiştir. Yine diğer maddelerde de açıkça hiçbir siyasi veya dini kuruluşa bağlı olmadığını bildirmiştir.

Yönetim kurulu 1912’de kurulmuş olan Cemiyet’in seçimleri ile aynı olmaktadır. Heyet 12 kişiden oluşmakta ve her üç yılda bir değişmektedir. Üyeler, Başkan yardımcısı ve sekreter üyeler içinden seçilmektedir (İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Nizamnamesi, 1340).

3.3. Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti’nin Faaliyetleri

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Osmanlı’dan devralınan hayvanları koruma anlayışı, modernleşme süreciyle birlikte yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Devlet, hayvanların korunmasını yalnızca bireysel merhametle sınırlı bırakmamış, yasal düzenlemelerle destekleyerek bu alanda kurumsal adımlar da atmıştır. 1926 yılında yürürlüğe giren "*Islah-ı Hayvanat Kanunu*", Osmanlı döneminden devralınan düzenlemelerin yeniden yapılandırılmasıyla hazırlanmıştır (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 979, İçtima: 904, Sayı: 407). Aynı yıl, Türk Ceza Kanunu’nun 521 ve 577. maddeleri⁴⁷ ile hayvanlara kötü muameleye karşı cezai yaptırımlar getirilmiştir. Ayrıca Belediyeler tarafından "*Zabıta Talimatnamelerine*" de hayvan haklarını koruyucu hükümler eklenmiştir (Melikoğlu, 2009: s.41). Ferik Zeki Paşa’nın, belediye başkanlığı yaptığı 1926 senesi raporunda, hükümetin belediyelerle iş birliği içinde çalışarak Cemiyet’e destek verdiği bizzat belirtilmiştir. Bu dönemde yük hayvanlarının yokuşlarda eşya taşımalarının önüne geçilmek istenmiş; yokuşlu sokaklarda Cemiyet’in talebiyle belediye tarafından arabalar tahsis edilmiştir. Aynı zamanda hava gazı odaları inşa edilmiş ve hasta köpeklerin belediyelerce bu odalarda itlaf edildiği yazılmıştır. Kediler içinse mümkün olmayan tedavi durumlarında Cemiyet tarafından itlaf kararı alınmıştır (CA, 01013190: s.1, T. 1926-1927).

Cemiyet’in yürüttüğü çalışmaların en dikkat çekici yönlerinden biri de halkı bilinçlendirme ve eğitim faaliyetlerine verdiği önemdir. Her hafta düzenli olarak gazete makaleleri yayımlayan Cemiyet üyeleri, hayvan sevgisinin toplumsal bilinçte yer edinmesi için çaba sarf etmiştir. Amerika’daki benzer bir Cemiyet’le birlikte yürütülen yarışmalarda öğrencilerin hayvanlar üzerine yazılar yazmaları teşvik edilmiştir (CA, 01013190: s.4, T. 1926-1927). Bu süreci takip eden yıllarda Cemiyet’in faaliyetleri hız kesmeden devam etmiştir. 1927 yılında Şişli’de,

⁴⁷ Madde 521: Her kim başkasına ait olan bir hayvana öldürür veya işe yaramayacak hale getirirse sahibinin şikâyeti üzerine dört aya kadar hapis ve 18.000 TL’ye kadar ağır para cezasına mahkûm olur.

Madde 577: Bir kimse hayvanlara karşı insafsızca hareket eder veya lüzumsuz yere yaralar ya da haddinden fazla yorulacak derecede zorlarsa 1800 TL’ye kadar hafif cezaya mahkûm olur.

Cemiyet'in gönüllü üyesi Alice Washburn Manning'in desteğiyle büyük bir hayvan barınağı kurulmuştur. Bu barınakta hasta ve sahipsiz hayvanlar için muayene odaları, itlaf odaları ve ayrı barınaklar oluşturulmuştur (Çankaya-Ekiz-Şahin, 2024: s.833). 1927 yılı aynı zamanda Cemiyet için ekonomik desteklerin arttığı bir dönem olmuş, Cemiyet adına maddi destek sağlanması için düzenlenen balodan 753 lira gelir elde edilmiştir. Ayrıca 1927'de Brüksel'de düzenlenen Uluslararası Himaye-i Hayvanat Cemiyetleri toplantısına Baroni Barkers, İstanbul'u temsilen katılmıştır (CA, 01013190: s.2-3, T. 1926-1927).

1928 yılına gelindiğinde, Cemiyet'in bilinçlendirme faaliyetleri öne çıkmaya başlamıştır. Bu yıl içinde polis okullarında hayvan hakları üzerine düzenlenen konferanslarla kamu bilinci artırılmaya çalışılmıştır. Aynı yıl Silahhane tarafından gönderilen özel tabancalar, hayvanların öldürülmesinde daha insani yöntemlerin uygulanmasına dair olanaklar oluşturmuştur. Bu tabancalar, önce bayıltma sonra kan akışı yoluyla ölmelerini sağlayarak İngiltere'deki yöntemlere benzer bir uygulamayı temsil etmiştir. Ancak Cemiyet'in faaliyetleri, daha çok ekonomik değeri olan büyük ve küçükbaş hayvanlara odaklanmış; sokak hayvanları gönüllülerin inisiyatifine bırakılmıştır (Melikoğlu, 2009: s.41).

Ayrıca 1928 yılında hayvan sağlığına ilişkin daha kapsamlı ve sistemli bir düzenleme ihtiyacı duyulmuş ve “*Zabıta-i Sıhhiyye-i Hayvannıyye Talimatnamesi*” yeniden ele alınıp genişletilmiştir. Beş ana bölüm ve 68 maddeden oluşan bu yeni düzenlemede genel hükümler, hayvan barınakları, mezbahalar, hayvansal ürünlerin denetimi ve hastalıklarla mücadele gibi konular ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. İlk bölümde, insan ve hayvan sağlığını tehdit eden unsurların ortadan kaldırılması ve kamu düzeninin sağlanması talimatnamenin temel amacı olarak belirlenmiştir.⁴⁸ Veteriner hekimler, belediye zabıtalı ve karantina memurları hayvan zabıtası oluşturmuştur.⁴⁹ Özellikle sahipsiz sokak hayvanlarının toplanarak geçici bakım merkezlerine götürülmesi ve kuduz riski taşıyanların derhal tecrit edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁵⁰ 51 ila 68. maddeler arası ise salgın hayvan hastalıkları ve bunlara karşı alınacak önlemleri düzenlemektedir. Sığır vebası, şap, ruam, verem ve kuduz gibi bulaşıcı hastalıklar için müdahale planları oluşturulmuş,⁵¹ kuduz vakalarında

⁴⁸ Madde 1.

⁴⁹ Madde 3.

⁵⁰ Madde 13.

⁵¹ Madde 51.

hayvanların itlaf edilmesi ve temasta bulunan insanların derhal aşılması gerektiği ifade edilmiştir.⁵² Öldürülen hayvanları, belediyenin belirlediği özel çukurlara gömülmesi ve açıkta bırakmanın cezalandırılması da hükme bağlanmıştır.⁵³ Kuduzlu bölgelerde ise sahipsiz hayvanların zehirlenerek ya da kurşunla itlaf edilmesine karar verilmiştir.⁵⁴ Bu dönemde hayvanların toplatılması ve itlafı gibi uygulamalar yaygınlaşsa da tüm bu müdahalelere rağmen sokak hayvanlarının sayısında beklenen azalma sağlanamamış; şikayetler ve sorunlar zamanla yeniden baş göstermiştir (T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 111 İçtimai: 1 Sayı: 20).

1930'lu yıllarda Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin faaliyetleri daha da çeşitlenmiş, yalnızca hayvanların korunması değil, aynı zamanda toplumun bilinçlendirilmesi hedeflenmiştir. 1932 yılında Cemiyet tarafından yayımlanan "*Hayvanları Nasıl Koruyabiliriz?*" isimli kitapta, Avrupa'daki hayvan koruma anlayışı, düşünürlerin görüşleri ve özellikle İstanbul'daki toplu sürgünler eleştirilmiştir. Kitapta, hayvan sevgisinin milli bir karakter göstergesi olduğu ve çocuklara bu sevginin kazandırılması gerektiği vurgulanmıştır (Anonim, 1932: s.6-11). 1933 yılına gelindiğinde Cemiyet, büyük hayvanların tedavi edilebileceği altyapıya kavuşmuştur (Haber (Akşam Postası), 23 Nisan 1935, s.8). Cemiyet'in çabaları bununla da sınırlı kalmamış; Ankara'da Felemenk Sefiri Madam Harixma'nın öncülüğünde yeni bir "*Hayvanat Koruma Cemiyeti*" kurulması sağlanmıştır. Bununla birlikte İstanbul Belediyesi'nin Taksim Stadyumu'nda gerçekleştirdiği deve güreşlerinin kaldırılması için ise Beyoğlu Kaymakamı Sedat Bey, harekete geçmiş ve bu tür etkinliklerin kamuoyu önünde meşrulaştırılmasının önüne geçilmiştir. Devamında horoz dövüşleri polis desteğiyle durdurulmuş, bu yasakların uygulanabilirliği devlet gücüyle sağlanmıştır. (İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1934 Senesi Raporu, 1934: s.1).

Cemiyet tarafından yapılan yardımlar yalnızca mali olarak kalmamış, aynı zamanda barınma ve bakım alanlarının oluşturulması da hedeflenmiştir. Bakıma muhtaç hayvanlar için Cemiyet'e bağlı özel barınaklar kurulmuş; özellikle gümrükte sahipleri tarafından alınması geciken hayvanların, geçici bakımını üstlenmek amacıyla sığınaklar inşa edilmiştir. Bu hayvanlar için sahiplendirme yerine bakım önceliği benimsenmiş, satış kesinlikle yasaklanmıştır (İstanbul

⁵² Madde 55.

⁵³ Madde 60.

⁵⁴ Madde 66.

Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1934 Senesi Raporu, 1934, s.6-7). Üsküdar ve çevresinde düzenli olarak yavru kedilerin toplanması, jandarma tarafından kuş avcılarının engellenmesi gibi faaliyetler, doğrudan uygulamaya yönelik adımlar arasında yer almıştır. Beyoğlu Kaymakamı Sedat Bey'in kuş ticaretini yasaklaması da bu kapsamda değerlendirilebilir.

İngiliz hayvansever Miss Catherine Oheary'nin katkıları, gönüllü sistemin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Oheary, sahiplenilmek istenmeyen ya da tedavi masrafı nedeniyle Cemiyet'e getirilmeyen hayvanların tüm bakım ve yol masraflarını karşılamış, böylece hayvanlara yönelik ihmalkârlığın önüne geçilmesinde örnek bir destekçi olmuştur. Polis eşliğinde alınan kedi ve köpeklerin Cemiyet bünyesinde insanî yöntemlerle itlaf edildiği de kamuoyuna duyurulmuştur (İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1934 Senesi Raporu, 1934: s.7). Bununla birlikte Nilüfer Baha tarafından ilkokullarda sekiz konferans verilmiş; Hazım Atıf Bey önderliğinde polis okullarında seminerler düzenlenmiştir. Robert Koleji'nde yapılan konferanslar, "*Angel Hitabet Müsabakası Mükafatı*" gibi yarışmalar ve Üsküdar Kız Amerikan Akademisi'nin "*Hayvanlara Şefkat Haftası*" etkinlikleri bu çabaların somut örneklerindendir. Radyolarda Hikmet Cemil Bey'in Himaye-i Hayvanat Cemiyeti hakkında, yaptığı konuşmalar da kitlesel bilinç oluşturma çabasının bir parçası olmuştur. 1934 yılı içerisinde toplamda 52 konferans düzenlenmiş, özellikle İstanbul'daki okullara "*Şefkat Kolları Nasıl Teşekkül Eder?*" ve "*Hayvanları Nasıl Koruyalım?*" başlıklı risaleler dağıtılmıştır. Yıl sonuna kadar dört bini aşkın risale ulaştırıldığı belgelenmiştir. Uluslararası desteğin de olduğu bu süreçte "*Amerikan Humane Association Cemiyeti*" renkli levhalar göndermiş, "*Londra Himaye-i Hayvanat Cemiyeti*", "*Jokson Trust Fund Cemiyeti*" ve "*Our Dumb Friends League Cemiyeti*" çeşitli broşürler yayımlamıştır (İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1934 Senesi Raporu, 1934, s.7-8).

1935 yılına gelindiğinde Edwar adlı köpek terbiyecisi ile yapılan bir röportajda, Cemiyet'in hayvanlara karşı duyarlılığı vurgulanmış, kurtarılan hayvanların yaşadığı zorluklar kamuoyuyla paylaşılmıştır (Haber (Akşam Postası), 23 Nisan 1935, s.8). Aynı dönemde Amerika'dan gelen yardımlar, Alice Manning'in bağlantılarıyla gerçekleşmiş; Robert Koleji'nin desteği bu yardımların ulaşmasını kolaylaştırmıştır (Gürler, Melikoğlu, Osmanağaoğlu, 2011: s.904). Taksim'de "*Özel Hayvan Hastanesi*" işleten Baytar Bay Sarango, "*hayvanların sağlıklı oldukları sürece sevildiklerini, ancak hastalandıklarında sorumluluğun hayvanlara*

yüklendiğini ve kurtulma yollarının arandığını” belirtmiştir. Bu yaklaşım, yalnızca bireysel tutumları değil, aynı zamanda dönemin toplumsal zihniyetini de yansıtmaktadır. Himaye-i Hayvanat Cemiyeti içinde çalışan Bay Sarango, özellikle yük hayvanlarına dair yapılan düzenlemeleri yerinde bulduğunu ifade etmiş ve Avrupa’da yaşlı, hasta hayvanlar için darülacezeler kurulduğuna dikkat çekerek; Türkiye’deki çabaların hâlâ yetersiz kaldığını belirtmiştir. Bu bağlamda, Cemiyet yalnızca İstanbul’da değil, ülke genelinde hayvanların korunmasına yönelik yasal ve idari adımların atılması için Ankara’ya taleplerini iletmış, bu doğrultuda kapsamlı bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Cemiyet üyelerinden biri olan Alice W. Manning, Nusret Safa Coşkun Bey’e Cemiyet binasında hayvanlara eziyet eden çeşitli aletleri -tasmalar, ağızlıklar, gemler- göstermiş, bu tür gereçlerin toplanarak imha edilmesi yönünde belediyelere çağrıda bulunduklarını bildirmiştir. Bu çaba, yalnızca fiziksel şiddetin değil, araçsal şiddetin de önlenmesine yönelik bir bilinç oluşturma girişimidir (Son Posta, 16 Haziran 1939, s.9).

1940’lı yıllara gelindiğinde ise Prof. Dr. Hazım Atıf Kuyucak’ın önderliğinde yürütülen girişimlerle Cemiyet’in kurumsallaşması hız kazanmış ve 28 Nisan 1950 tarihinde “*Kamu Yararına Çalışan Kurum*” statüsü kazanılmıştır. 1952 yılı faaliyet raporunda, ulusal radyolarda bilgilendirme yayınları yapıldığı, çeşitli illerde afişler asıldığı, gebe koyunların kesiminin engellenmesi için belediyelere yazılar gönderildiği, yük hayvanlarının aşırı çalıştırılmasının önlenmeye çalışıldığı gibi detaylar yer almıştır. Aynı zamanda yaralı hayvanların ilgili kurumlara yönlendirilmesi için zabıta ile iş birliği yapılmış; sirk hayvanlarına yönelik zulümle mücadele edilmiştir. Özellikle hayvanların acısız şekilde öldürülmesi amacıyla insani yöntemlerin benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu faaliyetlerin etkisiyle zamanla başka şehirlerde de benzer dernekler kurulmuş; 1956 yılında Ankara’da “*Avrupa Hayvanları Koruma Örgütleri Federasyonu*” adıyla uluslararası bir yardım kuruluşu oluşturulmuştur. 15 Ekim 1978’de Paris’te UNESCO tarafından yayımlanan “*Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi*” Türkiye tarafından da kabul edilmiş; bu gelişme hayvan hakları mücadelesine uluslararası bir boyut kazandırmıştır (Yaşar-Yerlikaya, 2024: s.43).

1980’li yıllarda ise örgütlenme daha da yaygınlaşmış, Türkiye Hayvanları Koruma Derneği günümüzde hâlâ aktif olarak hayvan haklarını savunmaya devam etmektedir (Melikoğlu, 2009: s.42). Alice Washburn Manning’in vefatından sonra, Amerikan Hastanesi Başhekimisi Dr. Sperhart’ın girişimiyle Cemiyet, bir vakıf

himayesi altına alınmıştır. Manning'in de mirasçılarında biri olduğu "*American Home Society*" isimli kuruluştan, 1990 yılına kadar her yıl düzenli olarak on bin Amerikan doları gönderilmiştir. Ancak hayvanların öldürülmesine karşı çıkan bir yönetim başa geçince bu mali destekler kesilmiştir (Topçuoğlu, 2010: s.79). Türkiye'de hayvan haklarına dair geliştirilen politikalar zamanla Avrupa sözleşmeleri, TBMM araştırma komisyonu raporları, siyasi partilerin programları ve sivil toplum kuruluşlarının hazırladığı belgeler ile sistematik hale getirilmiştir (Çankaya-Ekiz-Şahin, 2024: s.835).

3.4. Belediye ve Cemiyet'in Ortak Çalışmalarının Basına Yansımaları

1930'lardan 1980'lere kadar olan süreçte, belediyeler sokak hayvanlarıyla ilgili sorunları çözmeye çalışırken, aynı zamanda bu konuda toplumsal tartışmalar da devam etmiştir. Bu dönemde, belediyeler tarafından sokak hayvanlarının toplanıp hızla imha edilmesi uygulaması yaygınlaşmıştır. Bunu halka kabul ettirebilmek içinde konuya dahil edilmelerinin daha doğru olacağını düşünmüş olacaklar ki köpek kuyruğu getirenlere 10 kuruş ödeneceği şeklinde haberler çıkmıştır. Fakat halk verilen teşvike bir çözüm bulmuş, bir süre sonra köpekleri öldürüp kuyruklarını götürmek yerine, sadece kuyruklarını kesip köpekleri serbest bırakmaya başlamıştır. Belediyeler bunu fark edince konuya yeni bir çözüm aranmış ve köpekleri canlı getirilmeleri dahilinde 20 kuruş verileceği basına yansımıştır. Götürülen hayvanların Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nde ya da Fatih Hayvanat Hastanesi bünyesinde imha edilecekleri söylenmiştir (Akşam, 13 Eylül 1936, s.2). Bir başka haberde; öldürülen köpek başına 25 kuruş verileceği yönünde bir bilgiye ulaşılmıştır (Cumhuriyet, 30 Eylül 1932, s.1). Hayvanların imhası dolayısıyla, karşıt tepkiler görülmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Vakıf Gazetesi köşe yazarı, hayvanların 10 kuruş karşılığında toplanmasına karşı belediyelerin halktan yardım istemesini eleştirmiş ve zamanında camii, medrese, kervansaray gibi yerlerde kuşların tüneyebilmesi için özel alanlar yaptırılırken, şimdilerde tünememeleri için o bölgelere çiviler çakıldığını yazmıştır. Ayrıca Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'ni de eleştirmiştir. Çünkü, Türklerin geleneklerinden dolayı her zaman hayvanlara iyi davranan kişiler olduklarını ve bir Cemiyete ihtiyaç olmadığını vurgulamıştır. Bunun yanında karikatürler dönemin şartlarını ortaya koymakta oldukça tercih edilen bir araç olmuş ve halkı bilinçlendirmenin yanı sıra olaylar hakkında bilgilendirme içinde kullanılmak üzere birçok karikatür çalışması gündemden düşmemiştir (Göken, 2025: s.48-49). Örnek vermek gerekirse Akşam

Gazetesi'nin 30 Temmuz 1936'da yayınlanmış karikatür haberinde iki kişinin sohbeti sırasında sokaklardan köpeklerin temizlenmesi gerektiğini geçmiş dönemi ve yaşadıkları dönemin arasındaki farkın Himalaya dağları kadar olduğunu söyleyerek Avrupa'ya benzemek için sokakları köpeklerden temizleyip evlerde beslenmesine dair bir eleştiride bulunulmuştur (Göken, 2025: s.53-54).

Avrupa'ya benzemeye çalışmanın yanında hijyen ve sağlık konusu da sıklıkla gündeme getirilip sokakların hayvanlardan temizlenmesi halinde bulaşıcı hastalıklardan kurtulma ihtimalinin daha yüksek olabileceği vurgulanmıştır (Göken, 2025: s.51). Nitekim Belediyeler hayvanların hastalık yaydıklarını Tifo ve kolera hastalıklarına karşı kümes hayvanlarının belediyeler ve baytarlar aracılığıyla aşılandıklarını, ancak sokak hayvanlarına bunu uygulanmasının zor olacağından dolayı itlaf edilmeleri gerektiğini vurgulanmıştır (Akşam, 16 Haziran 1934, s.3).

Hafız Cemal isimli yazar ise yapılanları gerekli bulup kuduz dolayısıyla şehirde dolaşan köpeklerle karşı önlemlerin çoğaltılmasını, evde beslenen köpeklerin bakımına dikkat edilmesi gerektiğini yazmış ve kuduz hastalığına karşı maddeler halinde yapılabilecekler hakkında bilgilendirme yapmıştır. Bunlara baktığımızda;

1. *Serseri köpek ve kedileri mutlaka telef etmeli.*
2. *Sahipli olan ev köpekleri ile kediler şehirde, belediyeler, köylerde ihtiyar heyetleri tarafından kaydedilmeli, boyunlarına asılmak üzere damgalı sıra numarası verilmelidir.*
3. *Hususi köpeklere tasma ve ağızlık takmak mecburiyeti ihdas etmeli.*
4. *Ağızlıksız, tasmasız, numarasız gezen köpekler derhal tutulup 24 saat sarfında aranmazsa öldürülmeli, sahibi tarafından alınırsa para cezası verilmeli.*
5. *Hususi köpekler herhangi bir insanı ısırırlarsa sahiplerinden para cezası alınmalı.*
6. *Belediyede kayıtlı olan köpek ve kedilerden hangisi ölürse derhal belediye idaresine haber verilmeli. Ölen hayvan belediye baytarı tarafından muayene edildikten sonra görülebilmeli ve şüpheli görülen ölüm hadiseleri tetkik edilmek üzere Kuduz müessesine gönderilmeli.*
7. *Döl almak için evlerde kurt, sincap ve gelincik beslemeyi yasak etmeli.*

8. Herhangi bir mahallede veya kasabada kuduz hayvan görülürse bütün serseri köpek ve kedileri derhal toplayıp hiç olmazsa 60 gün nezaret altında bulundurmali.

9. Mezkûr mahalle ve kasabada en aşağı 6 ay zarfında sokaklarda köpek ve kedilerin dolaşmaları menedilmeli ve kuduz alametleri gösteren olursa derhal kuduz hastanesine gönderilmeli.

10. Gıdayı maddelerimizi kemiren, bizi zehirleyen, ellerimizi, elbisemizi, kitaplarımızı parçalayan, evlerimizin tavanlarını harap eden, insanları ısırarak kuduz yapan farelere ve hatta fındık sıçanlarına karşı pek şiddetli mücadele açılmalı.

11. Köylerde ve ormanlarda yabani domuzlara ve sair hayvanlara yapılan sürek avları sırasında kurt, çakal, sırtlan, tilki gibi kuduz olabilen hayvanlara karşı her yerde mücadele açmalı. Çünkü kuduran bu vahşi hayvanlar köylerin ökü, inek ve köpeklerini ısırtıyorlar. Bunlar da kuduz olarak insanlara aşıyorlar.

12. Mıntıkadan diğer mintıkaya götürülen köpek, kedi, kurt, sincap, gelincik gibi hayvanlar baytarlar tarafından müşahede altına alınmalı. (Cumhuriyet, 5 Ağustos 1936, s.7). Kuduz hastalığının bu denli yayılmasından dolayı suçlu görülen sokak hayvanları, civar bölgelerdeki artışlarında yaşanmasının ardından Belediyeler daha sıkı bir operasyon yapmaya karar vermiştir. Belediye çalışanları tarafından günde en az yüz köpek itlaf edildiği yazılmıştır. Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin isteği üzerine ise köpekler sandıklarla toplanıp teslimleri yapıldıktan sonra enjeksiyonla ya da hava gazı ile ölümleri gerçekleştirilmeye başlamıştır (Akşam, 9 Ağustos 1947, s.3).

Sokak hayvanlarının çeşitli yöntemlerle imha edildiği bu dönemde çeşitli fikirler sunularak çoğalmalarının önüne geçilmek istendiği görülmüştür. Örneğin; Bir belediye Müfettişi zehirle öldürülen köpeklerin acı çekmelerinin önüne geçebilmek için giyotinle öldürülmeleri fikrini sunmuştur. Bununla birlikte sokaktaki tüm yavru köpeklerin toplanması gerektiğini böylece üremelerin önüne geçilebileceğini dile getirmiştir (Akşam, 7 Mart 1935, s.3). Bir başka öneri ise sürekli çoğalan hayvanların ürememelerinin önüne geçilemediğinden dolayı bir Hayvanat Bahçesi'nin yapılmasını ve etçil hayvanlara sokak hayvanlarının birer yem olarak atılmasını böylece etçil hayvanların yemek sorununa çözüm getirilirken, sokak hayvanlarının da imhasını gerçekleştirilebileceği öne sürülmüştür (Son Posta,

19 Eylül 1934, s.1). Konu ile ilgili Ercüment Ekrem Talu, *“Bayıldım! çareye. Hayvanları himaye bu kadar olur, doğrusu. Birinin ötekine yedirmek suretiyle hem Şam’dan temizlenmiş hem de pilav yağlanmış olacak.”* şeklinde eleştiri de bulunmaktan geri kalmamıştır. (Cumhuriyet, 20 Eylül 1934, s.3). Alice W. Manning ise Himaye-i Hayvanat Cemiyeti’ni önemli azalarından biri olarak *“Ben onları gözleri dönerek, saatlerce çeneleri titreyerek, kol ve bacaklarını çırparak, kuyruklarını acı ile dikerek öldürmeyi düşünmüyorum. Onlara daha adil olan bir sandığın içinde hava gaza vererek hızlıca bir ölüm sağlamış olacağım.”* demiştir (Topçuoğlu, 2010: s.78-79).

Sorun olarak görülen köpek konusuna bir vakit sonra kediler de eklenmiştir. Ercüment Ekrem Talu, Cumhuriyet Gazetesi’nin haberinde, konu ile ilgili Avrupa’dan gelen seyyahların ara sokaklara girmemesinden oldukça mutlu olduğunu, aksi takdirde buralarda yaşayan kedilerin de köpekler gibi dikkat çekip hükümetin hedefi olmasından dolayı endişelendiğini dile getirmiştir (Göken, 2025: s.55). Çok geçmeden sağlığı tehdit etmesinden kaynaklı olarak kedilerin imhalarına başlanmıştır. Bu süreçte halk tarafından getirilen kedilere 5 kuruş ödül verilmesi kararlaştırılmıştır. Hızla toplanmaya başlayan kediler Himaye-i Hayvanat Cemiyetine teslim edilmiştir. Fakat sahipsiz kedilerle birlikte sahipli birçok kedi de gönderildiği için çeşitli şikâyetlerde bulunulmuştur. Cemiyet ise buna karşılık *“Hastalıklı kedilerin olduğunu, bu kedilerin hasta olmayanlarla da temas ettiklerini bu yüzden hiçbir kedinin geri verilemeyeceği”* şeklinde açıklamada bulunmuştur. Daha sonra tüm kediler cemiyet tarafında imha edilmiştir (Akşam, 23 Temmuz 1937, s.6). Bunun sonucunda halk kedilerin sahipli olduğunu belli etmek amacıyla kedilerin boyunlarına boncuk ve kurdele takmayı düşünmüşlerdir (Akşam, 25 Ağustos 1938, s.4). Halk bu duruma tepki göstermiş ve Sıhhiye Müdürü konu ile ilgili şu açıklama yapmak zorunda kalmıştır. *“Sizde bilirsiniz ki kedi olmayan yerde fare çoğalır. Veba ise farelerden geçen bir hastalıktır. İstanbul’da mevcut kedilerin sonu getirilinceye kadar toplatılması bu bakımdan muvafık değildir. Ancak sahipsiz kedilerle hastalıklı ve kuduz kediler toplatılmalıdır. Her kediye toplar ve ortadan kaldırırsak tifodan sakınalım derken veba ile karşı karşıya kalırız.”* (Son Posta, 23 Temmuz 1937, s.8). Nitekim Beyoğlu’nda oturan kadınlar durum karşısında sessiz kalmak istemiş olacak ki imza toplayarak Belediye’ye vermişlerdir. Bununla birlikte akşam gazetesinde kedilerin ağzından kısa bir mektup

yayınlanmıştır. *“Bizi himaye etmekten vazgeçmeniz sizi hararetle rica ederiz efendim, biz kendi kendimize de ölebiliriz.”* şeklinde konuya dair bir eleştiride bulunulmuştur (Akşam, 16 Temmuz 1934, s.6). Yapılanlar kısa bir süreliğine olsa da işe yaramış ve köpekler gibi kedilerin de toplanması sonucu farelerin artışından korkulduğundan dolayı bir süreliğine kedi toplatılmasından vazgeçilmiştir (Haber (Akşam Postası), 27 Şubat 1935, s.3). Bunun yanında çeşitli köşe yazarları ise sokak hayvanlarına yapılanlarını doğru olmadığını eleştiren yazılar yazmıştır. Akşamcı isimli yazar *“Kedilerin 5 kuruş karşılığında öldürülmesi teşvikinin karikatürlere konu olmanın ötesine gidemeyeceğini, halkı buna dahil etmenin yanlış olduğunu, eğer gerçekten gerekli görünüyorsa Cemiyet’in kendi tarafından yapılmasını, hatta öldürmek yerine hayvanların çoğalmalarını önlemenin daha mantıklı olduğunu”* yazmıştır (Akşam, 25 Temmuz 1937, s.3). Bir başka yazar E. Ekrem Talu, Belediyeler ve Cemiyet’i eleştirip kediler ve köpeklerin yok edilmesinden hoşlanmadığını dile getirmiştir (Cumhuriyet, 11 Birinci Kanun 1935, s.5). Hatta aynı yazar bir başka yazısında sokaktaki hayvanların sokaklardan alınıp evlerde beslenmeye başlanmasını da eleştirmiştir. *“Evde beslenen köpeklerin tasmasız, zincirsiz dolaşmaması gerektiğini, kurt ve köpek karışımı olan bu hayvanın eve uygun olmadığını, savaşlar için üretilen bu köpeklerin evde beslenmemesi”* üzerine yazmıştır (Cumhuriyet, 30 Eylül 1934, s.3). Tüm bunlara rağmen zaman geçtikten sonra sokak hayvanlarının imhası yeniden başlamıştır.

Başka bir köşe yazarı şahit olduklarını şöyle anlatmıştır. *“Yan sokağın içinden gürültüler, telaşlı bağırışlar duyuluyordu. Sebebini anlamak için köşeden başımı uzatırken kocaman bir taş vızıltı ile burnumun ucundan geçti. Adımımı bir saniye evvel atsaydım, suratımın paramparça olacağı muhakkaktır. Geriye çekildiğim esnada ikinci bir taş da önündeki kaldırıma çarparak bütün hızıyla karşı dükkânın kepengini gümlledi. Meğer burası sokak değil, bir av meydanıymış. Yaya kaldırımın üzerinde birkaç uyuz kedi duvardaki ciğerlere bakarak mırıldanana mırıldana yalanyorlardı. Ceketsiz, kolları sıvalı birkaç delikanlı da ilerideki köşeyi tutmuşlar. Hepsinin ellerinde, kucaklarında taşlar telaşlı telaşlı konuşuyorlar.*

-Ortakini nişan alalım, hep birden atalım.

-Hadi be aptal! Ona dokunmayalım, görmüyor musun gebe...

-Desene kedi değil, banka. Yarın 5 yavru yaparsa birer çeyrekten 25 hazır demektir.

Bankaya nişan almaktan vazgeçtiler. El birliği ile beri taraftaki uyuz boylu sarı kediye nişan aldılar. Şiddetli bir şangırtı koptu. Kaldırımlara, dükkân kepenklerine çarpan taşlar caddeye doğru yuvarlandı. Uyuz kedi acı acı bağırarak olduğu yerde birkaç defa döndükten sonra yere yıkıldı ve çırpınmaya başladı. Avcı delikanlılar sevinç naraları ile koştular. Çırpınan kediye kuyruğundan yakaladılar. Uyuz kediye sallaya sallaya gittiler. O zaman işin farkına vardım. Belediye temizlik tedbirleri için sokaktaki kedilerin de öldürülmesine karar verdi ve her ölü kedi için bir çeyrek verileceğini ilan etti. Sokaklarda kedi de bol, taştta bol. Velakin tedbir iyi ama tatbik şekli hele de görüp de yazdığım şu manzara biraz çirkince geliyor bana.” (Akşam, 27 Temmuz 1937, s.3).

Aslında, söz konusu itlaf uygulamaları, kuduzla mücadele kapsamında, İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ’ın başkanlığında, 1928-1938 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Özellikle 1930 yılının mayıs ayında Bakırköy civarındaki tüm sokak köpekleri itlaf edilmiştir. Başlangıçta hayvanlar zehirlenerek öldürülmüşse de daha sonraları halkın bu uygulamaya karşı çıkması sonucu, itlaf işlemleri gece saatlerinde tüfekte gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu yönetime yönelik şikayetlerin artması üzerine, Himaye-i Hayvanat Cemiyeti’nin denetiminde, yurt dışından temin edilen özel kapanlar kullanılıp sokak hayvanlarını hava gazı ile öldürülmesine karar kılınmıştır (Süleyman Tekir, 2018, s. 325). Tüm bu yapılanların sonucu elde edilen verilere göre pek çok sahipsiz köpek ve kedi; Belediye, Himaye-i Hayvanat Cemiyeti ve yapılan teşvikler ile halkın yardımını alarak öldürülmüştür. Elde edilen verilerde 1931’de 1303 hayvana bedava bakım yapılırken 1.506 köpek, 1.544 kedi, 28 at imha edilmiştir. 1932 yılında öldürülen hayvan verisi bulunmazken, 1.368 hayvana bakım yapıldığı, ameliyatlar dahil cemiyetin bir yıl içinde 5.500 lira hayvanlar için harcandığı yazılmıştır (Son Posta, 8 Temmuz 1932, s.8). 1933 yılında Himaye-i Hayvanat Cemiyeti’nin, Cemiyet Baytarı ile yapılan röportajda Baytar Santos Bey’e “*Peki ama siz adınızla sanınızla Himaye-i Hayvanat Cemiyeti’siniz. Hayvanları öldürmeyi değil de yaşatmaya çalışmanız lazım. Şu hâlde biçare köpekleri öldürmenizdeki manayı anlayamadım.*” şeklinde soru yöneltince Baytar Bey, “*Tuhaftır. Rast geldiğim insanların %99’u bana bu suali sorarlar. Halbuki mesele gayet basittir. İstanbul’da namütenahi serseri sokak köpeği, sokak kedisi vardır. Bu sahipsiz ve gündün güne üreyen mahlukların peşlerini bıraksanız memlekette yakın bir zamanda insanlara yer kalmazdı. Şehir*

bir kelmistana d6nerdi. Bu cihetten insanlari kurtariyoruz demektir. Bunun haricinde bu k6pekler birlaklsalar teşkil edecekleri s6releri sekiz mezbahanin eti ile kemiği ile sekiz Terkos kumpanyasinin suyu ile besleyebilmek imk6nı yoktur. Yetişilemez. Binaenaleyh bunlarin h6k6met ifna etmese virane k6şelerinde ağlıktan susuzluktan mideleri sızlaya sızlaya, damarları yana yana 6lecekler. şu h6lde faydaları olmayan bu hayvanları 6ld6rmek için bu sebepler kafidir. Onları yok etmeye karar verdikten sonra yapılacak olan en iyi hareket, fenalıkların en iyisini seçmektir. Fenalık onları 6ld6rmektir. Fakat mademki onları 6ld6rmemek imk6nı da yoktur. Hiç olmazsa rahat 6lmelerini temin etmek çaresini bulmak lazımdır. İşte biz bunu yapıyoruz. Zavallı k6pekler eskiden zehirlenerek, ıstırap çekerek 6l6yorlardı. şimdi Cemiyetimizin sayesinde en yeni usullerle zehirli gaz şıringaları vasıtası ile eziyetsizce hayata veda imkanını bulabildiler.” cevabını verirken r6portajda kendisi tarafından 5.000 k6pek 4.000 kedi itlafı gerçekleştirildiğini de bildirmiştir (Son Posta, 26 Eyl6l 1933, s.8).

1937 verilerine bakıldığında ise 25 bine yakın kedinin ortak çalışmalar sonucu imha edildiği açıklanmıştır (Son Posta, 3 Temmuz 1938, s.11). 1938’de, Ocak ayından Temmuz ayı sonuna kadar 11.220 k6pek ve 572 kedi 6ld6r6lm6řt6r. 6l6mlerin daha acısız olması için Himaye-i Hayvanat Cemiyeti b6nyesinde gerçekleştirilmeye devam edileceği yazılmıştır (Akşam, 30 Ağustos 1938, s.3). 1939 yılında belediyeler, temizlik faaliyetlerinin bir parçası olarak toplamda 17.082 hayvanın itlaf edildiğini duyurmuştur (Obuz, 2022: s.146). 1940 yılında, belediyeler ve Cemiyetin ortak çabalarıyla, 13.380 k6pek, 3.405 kedi zehirli ekmeklerle ve yarısının da Cemiyet tarafından 6ld6r6ld6ę6 bilinmektedir (Akşam, 31 K6nunosani 1941, s.3). 1942 yılında da 2.238 Belediye, 2.322 ise Cemiyet tarafından toplam 4.562 kedinin itlafının kayıtları mevcuttur (T6rkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti 1942 Senesi Raporu, 1943; Obuz, 2022: s.155). 1943 yılına gelindiğinde ise, belediyeler 12.125, Cemiyet ise 3.716 sokak hayvanını 6ld6rd6ę6n6 açıklamıştır (Akşam, 16 K6nunosani 1944, s.3). T6rkiye’de sokak hayvanlarının en çok katledildiği yıl ise 1948 olmuştur. 15 Mayıs’a kadar Ankara’da 3.479 k6pek olmak 6zere, T6rkiye genelinde toplamda 34.716 k6pek katledilmiştir (Ulus, 15 Mayıs 1948, s. 2). Ancak, sokak hayvanlarına y6nelik barınaklar kurma fikri, ilk kez 1976’da İstanbul Samandıra’daki Hayvan Hakları Derneği tarafından g6ndeme getirilmiştir. Fakat, bu durum belediyelere ek mali y6k

getirdiği için XX. yüzyılın sonuna kadar uygulanmamıştır. İlk barınak inşası ise 1994 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılmıştır (Gürler, Melikoğlu, Osmanağaoğlu, 2024: s.905).

Hayvan haklarıyla ilgili yasal düzenlemeler ise dünya çapında zamanla gelişmiştir. 1950 yılında Fransa'da kabul edilen “*Grammont Yasası*” ile evcil hayvanlara kötü muamele yapılması yasaklanmış, bu yasa dünya genelinde etkisini göstererek hayvan hakları savunucularının çalışmalarına hız kazandırmıştır (Aşkın-Yerlikaya, 2024: s.42). Türkiye'de ise 2004 yılında yürürlüğe giren 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, “*sahipsiz hayvan*” tanımını getirmiştir. Bu kanuna göre, sahipsiz hayvanlar, sahibi ve koruyucusu olmayan, barınacak yeri olmayan hayvanlar olarak tanımlanmıştır. Yerel yönetimlere sokakta yaşayan hayvanların refahı için sorumluluk verilmiş, bu hayvanların kısırlaştırılıp, tedavi edilip, yaşam alanlarına geri bırakılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, hayvan sağlığı personeli bulundurulması gerektiği ve zor kullanıldığında ise uyuşturucu ilaçların ölçülerine dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu yasal düzenlemeler, Türkiye'de sokak hayvanlarının korunmasına yönelik önemli bir adım olmuştur (5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, Resmî Gazete, S.25509,01.07.2004).

3.5. Atatürk ve Hayvan Sevgisi

Mustafa Kemal Atatürk'ün hayvanlara duyduğu sevgi ve onlara gösterdiği hassasiyet, yalnızca bireysel bir vicdan meselesi olarak değil, aynı zamanda Cumhuriyet ideolojisinin bir gerekliliği olarak çağdaş, ahlaklı ve vicdanlı bireylerin yetiştirilmesi için önem taşımıştır. Onun “*Medeniyetin ölçüsü, insanın hayvana ve doğaya gösterdiği saygıyla belli olur.*” sözü, bu yaklaşımın ne denli toplumsal ve yapısal bir zemine dayandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ifade, hayvanlara yönelik sevginin kişisel bir tercih ya da duygu olmadığını, aksine medeni bir toplumun inşasında temel bir ahlaki değer olduğunu vurgular (Ortaylı, 2023: s.119). Atatürk'ün hayvanlara olan ilgisinin kökeni, hiç kuşkusuz çocukluk yıllarına ve aile ortamına kadar uzanır. Özellikle annesi Zübeyde Hanım'ın sokak hayvanlarına karşı duyduğu ilgi ve şefkat, onun karakter oluşumunda derin etkiler bırakmıştır. Zübeyde Hanım'ın sokaktaki hayvanları beslemesi ve özellikle kedilere karşı özel bir sevgi beslemesi, küçük Mustafa'nın hayvanlara dair duyarlılığının ilk tohumlarını atan etkindir. Çevresindekilerin aktardığına göre, Mustafa Kemal küçük yaşlardan itibaren sokak hayvanlarına su ve yemek vermeyi alışkanlık haline

getirmiştir. Bu alışkanlık, zamanla bir sevgiye, daha sonra ise toplumsal sorumluluğa dönüşmüştür. Hayvanlara yönelik bu duyarlılık, yalnızca kişisel bir özellik olarak kalmamış; çevresi tarafından da desteklenmiş, hatta öne çıkarılmıştır. Falih Rıfkı Atay, Atatürk'ün bu yönünü *“Hayvanlara eziyet eden insanlara da eder. Merhamet sadece insanlara değil bütün canlılara gösterilmelidir.”* diyerek desteklemiş ve onun hayvan sevgisini ahlaki bir ilke olarak benimsediğini vurgulamıştır (Atay, 2009: s.347).

Atatürk'ün yaşadığı mekânlarda hayvanların her zaman varlık gösterdiği, onların bakımı için özel talimatlar verdiği çevresindekiler tarafından sık sık dile getirilmiştir (İnan, 2015: s.55). Özellikle Florya Köşkü'nde kaldığı dönemde köşkün çevresinde birçok kedi bulunmakta, bu kedilerin bakımı titizlikle sağlanmaktadır. Ali Çavuş'un anılarında, Atatürk'ün sabah yürüyüşlerini kimi zaman bir kedi eşliğinde yaptığı, hatta toplantılar öncesi kedilerle oynadığı aktarılmaktadır. Bu ilgisi yalnızca rastlantısal bir sevgi değil, günlük yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Bu ilgiyi yansıtan örneklerden biri, evinde sürekli olarak beslediği *“Sarman”* adlı kedidir. Sarı-turuncu tüyleriyle tanınan bu kedinin son derece uysal ve zeki oluşu, Atatürk'ün onu sık sık kucağında uyutmasıyla anlatılır. Bu sevgi sadece çevresine değil, ziyaretçilerine de yansımaktadır. Paris Journal muhabiri Paul Erio, bir röportaj için Çankaya Köşkü'ne geldiğinde Atatürk'ü beklerken masanın üstünde yatmakta olan beyaz bir Ankara kedisinin neşeli halleriyle dikkat çektiğini belirtmiştir. Bu durum, Atatürk'ün yalnızca hayvanlara kapılarını değil, gönlünü de açtığını gösterir (Yaşar, 2018: s.33). Sokakta bir çocuğun kediye taş atmasına tanık olduğunda ise doğrudan müdahale etmiş, çocuğu nazikçe uyarmış ve hayvanlara şefkatle yaklaşmanın önemini anlatmıştır. Bu yaklaşım, onun hayvan sevgisini bireysel bir eğilim olmaktan çıkarıp toplumsal bir eğitim ve ahlaki değer kazandırma çabasına dönüştürdüğüne göstergesidir (Atay, 2009: s.354). Atatürk'ün sevdiği hayvanlar arasında köpekler de önemli bir yer tutar. Hatta bazı anlatımlara göre, köpekler onun en sık ilgilendiği ve sahiplendiği hayvanlardandır. Kararlı bir lider ve devlet adamı olan Atatürk, aynı zamanda sokakta yaralı bir hayvan gördüğünde onu tedavi ettirip sahiplenebilecek kadar vicdanlı ve merhametli bir insandır. Kendisine çeşitli hayvanlar hediye edilmiştir. Ancak o, en çok sahiplendiği sokak hayvanlarıyla kurduğu dostluklarla hatırlanır. Bunlardan ilki, Sofya Ateşemiliterliği sırasında sahiplendiği Seter cinsi köpek olan

“Alp”tir. Alp, onunla birlikte uyuyup kalkan, yaşam alanını paylaşan bir sadık dosttu. Anlatılanlara göre, Atatürk sabahları geç uyandığında Alp onun hâlâ yaşayıp yaşamadığını anlamak için nefesini kontrol edecek kadar derin bir bağıllık hissettiğini ifade edilmiştir. Ancak bu dostluk, I. Dünya Savaşı sırasında Diyarbakır’da yaşanan bir bombardıman sırasında Alp’in kaybolmasıyla son bulmuştur. Atatürk’ün köpekleri arasında en bilinen ve en çok sevdiği ise hiç şüphesiz Fox’tur. Terrier cinsi bu köpek, yalnızca bir hayvan değil, Atatürk için gerçek bir dost ve yoldaş olmuştur. Onunla birlikte çok sayıda fotoğraf karesinde yer alan Fox için “*Beni herkesten iyi anlıyor.*” demesi, bu bağın duygusal boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Falih Rıfkı Atay, Atatürk’ün Fox’un gözlerine uzun uzun bakıp gülümsediğini ve bir gün “*Birçok insandan daha akıllı.*” dediğini aktarmıştır (Atay, 2009: s.361). Taner Timur ise bu bağı “*Atatürk’ün Fox’a olan sevgisi yalnızca duygusal değil, bilinçli bir tercihti. Sadakat ve güven onun için yalnızca insani değil, evrensel bir duyguydu.*” şeklinde özetlemiştir (Timur, 2021: s.104). Fox’un ölümünden sonra Atatürk günlerce büyük bir üzüntü yaşamış, Dolmabahçe Sarayı’nda ona özel bir mezar yeri ayırtarak “*Sadık dostum Fox*” yazılmasını emretmiştir (İnan, 1965: s.229). Fox’un dışında da birçok köpeğe ev sahipliği yapan Atatürk’ün “*Alev*” ve “*Can*” adında sokaktan sahiplendiği köpekleri; Nuri Conker’in kızı Kıymet Hanım’ın aktardığına göre Latife Hanım’ın kışkandığı, “*ölümünde yasını tutacak kadar sevdiği*” Joli adlı köpeği de bulunmaktadır (Yaşar, 2018: s.32). Ayrıca Mümtaz Aytaç ve eşi Hatice Hanım tarafından hediye edilen köpek, onun hayvanlara duyduğu sevginin çevresi tarafından da takdirle karşılandığını göstermektedir (CA, Mümtaz ve Hatice Aytaç’ın Atatürk’e köpek hediye etmesi, Belge No: 01020017/122).

Ancak ne yazık ki aynı dönemde Türkiye genelinde hayvanların durumu oldukça içler acısıdır. Yabancı gözlemciler bu durumu açıkça dile getirmiştir. J.R. Colville, “*Balkanlarda Tatil*” adlı yazısında, sokakların kedi ve köpeklerden geçilmediğini, hayvanların insanların ilgisizliği nedeniyle vahşileştiğini ve özellikle yavru kedilerin yayalar tarafından ezildiğini üzümlerle belirtmiştir (CA, “Holidays in the Balkans” haber kesiti- İstanbul’daki kötü muamele, Belge No: 01019678/535). Bununla birlikte çok sayıda cemiyetten de özellikle yazılar gelmiştir. Örneğin; 8 Haziran 1937 tarihinde, Amerika Birleşik Devletleri’nde faaliyet gösteren bir hayvan hakları Cemiyeti, Türkiye’de sokak kedilerine yönelik

uygulamalara dair şikâyetler aldıklarını belirterek Cumhurbaşkanlığı makamına resmi bir bilgilendirme bildirisi göndermiştir. Bildiride, hayvanların sürgün edilmesi yerine daha insancıl yöntemlerin tercih edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bildiriye takiben, Harbiye Vekâleti tarafından imzasız bir mektupla yanıt verilmiş ve meselenin gereği doğrultusunda işlem yapılacağı ifade edilmiştir. Benzer bir girişim, aynı dönemde Londra Himaye-i Hayvanat Cemiyeti tarafından da gerçekleştirilmiş, ona da aynı ilgi ve alaka ile yaklaşmıştır (CA, Londra Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin Atatürk'e mektubu, Belge No: 01014570; Amerika Hayır Cemiyeti'nin İstanbul'da sokak kedilerinin toplanması ile ilgili mektubu, Belge No: 01016381).

Bir diğer yabancı gözlemci W. Hall, Atatürk'e yazdığı şahsi mektubunda, hayvanların itlaf edilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek Atatürk'ün aydın kişiliğine güven duyduğunu ve bu konuda tedbir alıp alamayacağını sormuştur. Bu tür gözlemler ve iç karartıcı tabloya rağmen, Atatürk her zaman hayvanlara karşı son derece duyarlı davranmış, merhameti ve şefkati sadece bireysel düzeyde değil kamusal düzeyde de sergilemiştir (CA, W.Hall'un kedi yavruları hakkında yazdığı mektup, Belge No: 01019678/533; CA, W.Hall'un çözüm önerili ikinci mektubu, Belge No: 01019678/534). Bunun çarpıcı bir örneği, Halide Edip Adıvar ile birlikte Ankara Garı'nda çekilen ünlü fotoğrafın perde arkasında saklıdır. Fotoğraf çekimi sırasında bir vatandaş, yakınlarında dolaşan bir sokak köpeğini tekmeleyerek kovar. Bu duruma büyük tepki gösteren Atatürk, fotoğraf subayı Esat Bey aracılığıyla o kişiyi uyarır. Bu olay, Atatürk'ün hayvanlara yaklaşımının sıradan bir sevgi değil, bilinçli bir ahlaki duruş olduğunu gözler önüne serer (Yaşar, 2018: s.34).

Atatürk'ün hayvan sevgisi yalnızca evcil hayvanlarla sınırlı değildir. Özellikle atlara karşı özel bir ilgisi olduğu bilinmektedir. En sevdiği atlarından biri "*Sakarya*" adlı attır. Bir gün Çankaya Köşkü'nde misafirleriyle otururken yeni doğan bir tayın haberi gelir. Atatürk, bu doğumu kutlamak amacıyla tayı annesiyle birlikte köşke getirir ve misafirleriyle tanıştır. Ne yazık ki bu tay, bir süre sonra ruam hastalığına yakalanır ve uyutulmasına karar verilir. Atatürk'ün saatlerce başını okşayarak onunla vedalaştığı ve bu süreçte gözyaşlarını tutamadığı anlatılmaktadır (Yaşar, 2018: s.36).

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında hayvanlara karşı toplumsal duyarlılığın artırılması adına çeşitli adımlar da atılmıştır. 1930’lu yıllarda Atatürk’ün talimatıyla belediyelerde sokak hayvanlarının korunması için barınaklar kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Aynı dönemde eğitim sistemine “*ahlak bilgisi*” ve “*tabiat bilgisi*” gibi dersler eklenmiş, bu dersler aracılığıyla çocuklara hayvanlara merhametli davranmanın yurttaşlık görevi olduğu öğretilmiştir. 1934 yılında Millî Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, “*Çocuklarımıza hayvanlara nasıl davranmaları gerektiğini öğretmek bir yurttaşlık görevidir. Bu yalnızca doğayı değil, toplumu da güzelleştirir.*” diyerek bu anlayışı açıkça dile getirmiştir. Atatürk ayrıca, sahihsiz köpeklerin öldürülmesi yerine huzurevlerine götürülerek yaşlı insanlara arkadaşlık etmelerinin, toplumsal yarar açısından çok daha faydalı olacağı görüşünü savunmuştur. Bu öneri, onun hayvanlara yönelik yaklaşımının salt bir korumacılıkla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda toplumsal faydayı önceleyen bilinçli bir anlayışa dayandığını göstermektedir. Tüm bu örneklerden hareketle açıkça söylenebilir ki, Atatürk hayvanlara olan ilgisini yalnızca bireysel bir merhamet duygusu çerçevesinde değerlendirmemiş, bu ilgiyi çağdaş toplumun ahlaki ve vicdani gelişiminin temel bir parçası olarak görmüştür. Onun hayvanlara duyduğu sevgi, Cumhuriyet’in insani ve medeni değerleriyle bütünleşmiş, böylece hem bireysel hem toplumsal bir erdem olarak kurumsallaşmıştır (MEB genelgeleri, 1934/17, ahlak bilgisi ve tabiat bilgisi öğretimi).

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Hayvanlarla kurulan ilişki, insanlık tarihinin en kadim ve en temel sosyal ilişkilerinden biridir. Bu ilişkinin biçimi, her toplumun dini inançlarına, kültürel kodlarına, siyasi yönelimlerine ve şehirleşme dinamiklerine göre değişkenlik göstermiştir. Türk toplumlarında, Orta Asya'dan Osmanlı'ya ve nihayet Cumhuriyet'e kadar uzanan süreçte hayvanlar yalnızca birer ihtiyaç unsuru değil, aynı zamanda kutsallık atfedilen, birlikte yaşanılan ve toplumun vicdanını temsil eden varlıklar olarak görülmüştür. Özellikle Osmanlı'da hayvanlara yönelik duyarlılık; bireysel merhametin ötesinde, vakıflar, mimari eserler, meslek grupları ve toplumsal geleneklerle kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Ancak modernleşme ile birlikte, özellikle II. Mahmud ve sonrasında gelişen Batıcılık anlayışı, bu yapıyı sarsmaya başlamış; sokak hayvanlarının şehirden uzaklaştırılması, daha temiz ve Avrupalı bir kent anlayışının gereği olarak görülmüştür. İttihat ve Terakki döneminde bu anlayış ciddi bir boyuta taşınmış, özellikle köpekler hedef alınarak Hayırsız Ada sürgünü gibi uygulamalar hayata geçirilmiştir. Bu dönemde halk sağlığı, hijyen ve şehir estetiği gibi argümanlar hayvan refahının önüne geçmiş; merhamet ve şefkat duygularının yerini şehir düzeni ve disiplin almıştır.

1912 yılında Osmanlı Devleti'nde kurulan Himaye-i Hayvanat Cemiyeti ise bu yaşananlara karşı olarak hayvanları korumak için çalışırken, aynı zamanda toplumun vicdani ve ahlaki duyarlılığını kurumsal bir çerçevede yaşatma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. Savaş yıllarının ekonomik ve sosyal zorluklarına rağmen, Cemiyetin kısa sürede örgütlenerek özellikle çocuklara yönelik bilinçlendirme faaliyetlerinde çalışmıştır. Ancak kuruluşunun hemen ardından patlak veren Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı gibi büyük krizler, Cemiyetin faaliyetlerini sekteye uğratmış ve 1914'te kapanmasına neden olmuştur. Erken kapatılmasına rağmen, Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin ortaya koyduğu duyarlılık, Osmanlı toplumunun modernleşme süreci içinde, hızla dışlanan hayvan haklarına dair alternatif bir ses olmasıdır.

Yeni kurulan devletin modernleşme vizyonu içerisinde, hayvan hakları meselesi ilk kez İzmir İktisat Kongresi'nde dolaylı olarak gündeme gelmiş; Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte ise hayvanlara yönelik politikalar farklı bir evreye geçmiştir. Bu zemin, 1924'te Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin yeniden

kurulmasına imkân tanımıştır. Cemiyet, yalnızca hayvanların korunmasıyla kalmamış, aynı zamanda bu konuda halkı bilinçlendirme ve çocuklara merhamet duygusunu kazandırma amacıyla seminerler, yarışmalar ve yayınlar düzenlemiştir. Barınakların kurulması, hukuki düzenlemelerin yapılması ve belediyelerle iş birlikleri, Cumhuriyet döneminde hayvan haklarının kurumsallaşması yönünde atılmış adımlara örnek verilebilir. Ne var ki, özellikle 1930'lu ve 1950'li yıllarda şehir planlaması ve salgın hastalıklarla mücadele gibi gerekçelerle hayvanlar yine bir kamu düzeni problemi olarak değerlendirilmiş, kimi zaman merhametten çok işlevsellik ön plana çıkarılmıştır. Günümüzde ise bu tarihsel sürecin bir devamı niteliğinde, hayvanlara yönelik yasal düzenlemeler yapılmış olsa da uygulamadaki aksaklıklar ve ihlaller, geçmişle benzerlik gösterecek düzeyde süreklilik taşımaktadır. Nitekim Avrupa ve Türkiye’de 2000’li yıllarda hayvan yaşam haklarının korunması ve refahının sağlanması için kapsamlı ve etkin politikalar geliştirildiği görülmektedir. Ancak kamuoyu tarafından bazı konularda çokça eleştiriye maruz kalmaktan kaçamamıştır. Aslında burada asıl sorun hayvan refahı üzerinde durup hayvan haklarına dair bir yapılanmanın oluşmamasıdır. Bundaki en temel sebep ise hayvancılık politikası üzerine şekillenen yasalardır. Ekonomik kalkınma hamleleri hayvancılığın geliştirilmesine de bağlı olarak başarıya ulaşır. Dolayısıyla devletin bu yönde aldığı kararlar almaktadır. Ancak ele alınan konu hayvan hakları olduğu için sadece bu yönde yeterli bir düzenleme yapılamadığı veya politikalar geliştirilemediği söylenebilir. Bu süreçte hayvan haklarından çok, hayvanların yaşam koşullarının iyi olup olmaması asıl problem olarak görülmektedir. Bu yüzdendir ki yapılanmaları çoğunlukla hayvan verimliliği ve sağlığının ötesine geçememiştir. UNESCO’nun yayınladığı hayvan haklarının en temel bildirgesi olarak görülen 1978’de Türkiye tarafından da kabul edilen “*Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi*” bile hukuki sonuçlardan çok vicdan ve merhamet odaklı şekillenmiştir. Bu bağlamda toplumun vicdanını temsil etmek üzere doğan bir kurum, zamanla aynı toplumun düzen ihtiyacı karşısında kendi anlamını yitirmeye başlamıştır. Yaşanılan durum, yalnızca hayvan haklarına değil, bir toplumun zamanla kendi değerleriyle kurduğu ilişkinin dönüşümüne dair de önemli ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışma; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzana süreçte hayvan haklarına yönelik anlayışın tarihsel dönüşümünü ortaya koymaktadır. Himaye Hayvanat

Cemiyeti'nden Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti'ne Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de hayvan hakları konusunda kurumsallaşmada devamlılığın izini sürmektedir. Hayvanlara yönelik geliştirilen politikaların yalnızca hayvan refahı değil, aynı zamanda toplumun vicdanı, ahlaki ve modernleşme süreciyle olan ilişkisini de yansıtmaktadır. Hayvan hakları konusundaki tartışmaların yüzeydeki görüntülerle sınırlı kalmaması, geçmişten süzülerek gelen bu tarihsel birikimin ışığında çok boyutlu bir perspektifle ele alınması gerektiği, ulaşılan temel sonuçlar arasındadır.



6. KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim, Araf Suresi, 7/176.

Kur'an-ı Kerim, El-Maide suresi 5/4.

Kur'an-ı Kerim, Kehf suresi 18/18-21.

Kur'an-ı Kerim, Yasin Suresi 36/75.

1. ARŞİV BELGELERİ

ATASE, BAL. HAR. 110-9-1-7 nr. 67/1/33.

BOA, DH. MUİ. nr. 132/62.

BOA. A. MKT. MHM. nr. 318/22.

BOA. BEO. nr. 4149/311165.

BOA. DH. EUM. 2.şb. nr. 25/33.

BOA. DH. İ. UM. nr. 19/14-1.

BOA. DH. MKT. nr. 1203/68.

BOA. DH. MKT. nr. 1538/70.

BOA. DH. MKT. nr. 2375/51/0.

BOA. DH. MKT. nr. 2768/84.

BOA. DH. MUİ. nr. 92/2.

BOA. DH. MUİ. nr. 97, 2/8.

BOA. HAT. nr. 119/4849.

BOA. HR. SFR.3 nr. 130/72.

BOA. HR. SYS. nr. 2404/58.

BOA. HR. TO. nr. 540/52.

BOA. İ. DH. nr. 1494/55.

BOA. İ. MMS. nr. 187/25.

BOA. Y. PRK. UM. nr. 8/27.

CA, *Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1926-1927 senelerine ait rapor* [Arşiv belgesi, Belge No: 01013190]. Ankara.

CA, *Londra Hayvanları Koruma Cemiyeti'nin Atatürk'e mektubu* [Arşiv belgesi, Belge No: 01014570]. Ankara.

CA, *Amerika Hayır Cemiyeti'nin İstanbul'da sokak kedilerinin toplanması ile ilgili mektubu* [Arşiv belgesi, Belge No: 01016381]. Ankara.

CA, W. Hall'un, *İstanbul sokaklarında kedi yavrularına zarar verildiğini bildiren mektubu* [Arşiv belgesi, Belge No: 01019678/533]. Ankara.

CA, W. Hall'un, *sokaklardaki kedi yavrularının zarar gördüğünü belirttiği mektup ve çözüm talebi* [Arşiv belgesi, Belge No: 01019678/534]. Ankara.

CA, *"Holiday in the Balkans" haber kesiti – İstanbul'daki hayvanlara kötü muamele* [Arşiv belgesi, Belge No: 01019678/535]. Ankara.

CA, *Mümtaz ve Hatice Aytaç'ın Atatürk'e köpek hediye etmek istemeleri* [Arşiv belgesi, Belge No: 01020017/122]. Ankara.

2. RESMÎ VE SÜRELİ YAYINLAR

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, Resmî Gazete, S.25509. (01.07.2004).

7527 sayılı Hayvanları Koruma Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmî Gazete, S.32620. (02.08.2024).

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 979 İçtimai: 904 Sayı: 407.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 111 İçtimai: 1 Sayı: 20.

MEB Genelgeleri, 1934/17, Ahlak Bilgisi ve Tabiat Bilgisi Öğretimi.

Akşam. (1934, 16 Temmuz). *Kediler*, s. 6.

Akşam. (1935, 7 Mart). *Serseri köpekler kiyotine mi gönderilecekler*, s. 3.

Akşam. (1936, 30 Temmuz). s. 3.

Akşam. (1936, 13 Eylül). *Köpekleri diri teslim edenlere 20-25 kuruş verilecek*, s. 2.

Akşam. (1937, 9 Ağustos). *Serseri köpekler imha ediliyor*, s. 3.

Akşam. (1937, 23 Temmuz). *Serseri kedilerin imhasına başlandı*, s. 6.

Akşam. (1937, 27 Temmuz). *Kedi Değil Banka*, s. 3.

Akşam. (1937, 25 Temmuz). *Kediler kalkına fareler olacak*, s. 3.

Akşam. (1938, 25 Ağustos). *Kediler ve Köpeklerin İmhası*, s. 4.

Akşam. (1938, 30 Ağustos). *Kedi ve köpek itlafları*, s. 3.

Akşam. (1944, 16 Kânunusani). *Bir senede öldürülen kedi ve köpekler*, s. 3.

Cumhuriyet. (1932, 30 Eylül). *Köpek kuyruğu ticareti*, s. 1.

Cumhuriyet. (1934, 20 Eylül). *Kedi istilasları*, s. 3.

Cumhuriyet. (1934, 15 Teşrinisani). *Kurt köpeği denilen nesne*, s. 3.

Cumhuriyet. (1935, 11 Birinci Kanun). *Kediler cenneti İstanbul*, s. 5.

Cumhuriyet. (1936, 5 Ağustos). *İstanbul'u tehdit eden büyük tehlike: Kuduz*, s. 7.

Haber (Akşam Postası). (1935, 23 Nisan). *Hayvanları himaye edenlerle baş başa bir saat*, s. 8.

- Haber (Akşam Postası). (1935, 27 Şubat). *Kedileri himaye*, s. 3.
- Son Posta. (1939, 16 Haziran). *Hayvanları himaye için hazırlanan Layiha*, s. 3.
- Son Posta. (1932, 8 Temmuz). *İstanbul'un hayvanları şüphesiz ki Bahtiyardır*, s. 8.
- Son Posta. (1933, 26 Eylül). *En tatlı ölüm nedir?* s. 8.
- Son Posta. (1934, 19 Eylül). *İstanbul'a hayvanat bahçesi lazımmış*, s. 1.
- Son Posta. (1937, 23 Temmuz). *İstanbul'da 651 kedi toplanıp öldürüldü*, s. 8.
- Son Posta. (1938, 3 Temmuz). *Şehirde gittikçe kızişan münakaşa*, s. 11.
- Tanin, (1910, 28 Ekim). *Köpeklere Afv-ı Umumi İlan Edildi mi?*, s. 2.
- Ulus. (1948, 15 Mayıs). *Öldürülen Köpekler*, s. 2.

3. KİTAP VE MAKALELER

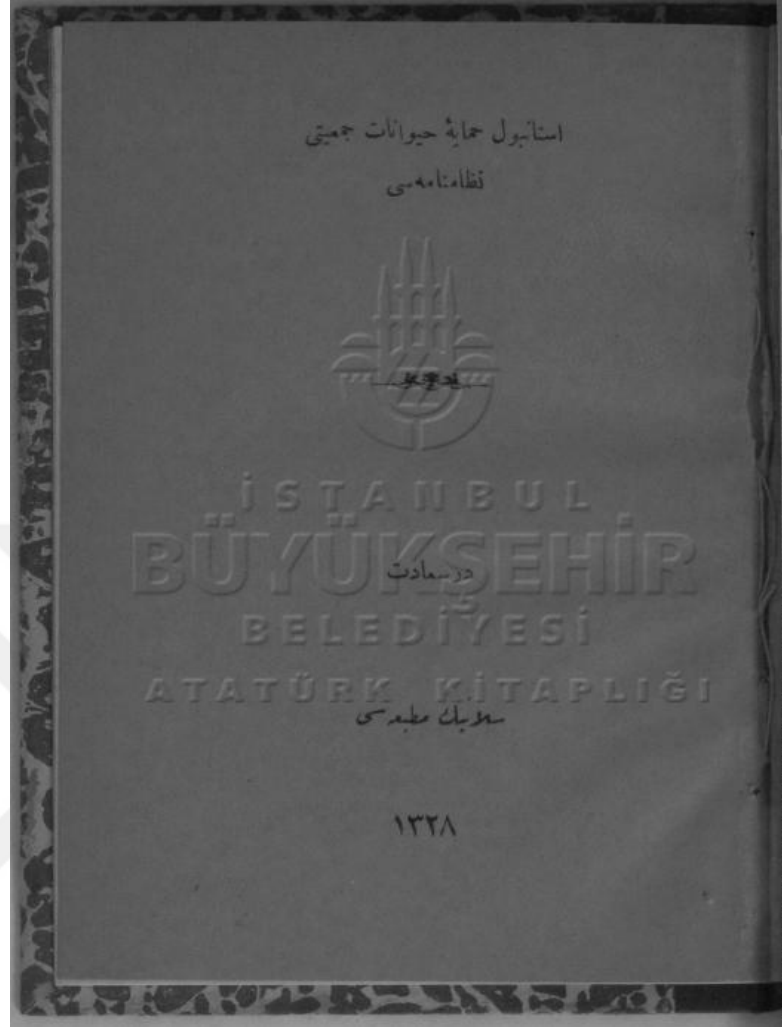
- Ak, M. (2016). Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakari Sığır Vebası. OTAM ANKARA(39), s. 215-240.
- Akben, D. (2023). Alman Hukukunda ve Türk Hukukunda Hayvanlarını Korunmasının Karşılaştırılması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(2), s. 1047-1102.
- Akşin, S. (2001). *Jön Türkler ve Balkan Savaşları*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Alp, M. (1964). İstanbul Folkloru: Eski İstanbul'da Sokak Köpekleri. *Türk Folklor Araştırmaları*, 9(182), s. 3530-3531.
- Anonim. (1932). *Hayvanları Nasıl Koruyabiliriz?* İstanbul: Arkadaş Matbaası.
- Anonim. (1935). *Çocuklara Hayvanları Nasıl Sevdirelim*. Maarif Matbaası.
- Armutak, A. (2008). Yahudi ve Hristiyan Dini Kutsal Kitaplarında Hayvan Hakları. *İ.Ü. Veteriner Fakültesi Dergisi*, 34(1), s. 39-55.
- Aşçı, A. (2009). *İstanbul'un Sokak Köpekleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Atay, F. R. (2009). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Aykanat, M. (2024). Osmanlı Hukukunda ve Uygulamasında Sokak Köpekleri. *OMBUDSMAN Akademik*, 10(20), s. 47-80.
- Bardakoğlu, A. (2002). Köpek. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 26, s. 251-252.
- Bozkurt, Z., & Koçak, S. (2017). Gıdalarda Hayvan Refahı Etiketlemesi. *Kocatepe Veterinary Journal*, 10(4), s. 337-349.
- Caferoğlu, A. (1962). Türk Onosmatliğinde Köpek Kültü. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 9(1), s. 1-11.

- Çakılcı, D. (2018). Sultan II.Abdülhamid'in Hayvan Merakı: Yıldız Sarayı'nda Kuşluk-ı Hümayun Teşkilatı. *Tarih Dergisi*(68), s. 57-100.
- Çankaya, H., Ekiz, C., & Şahin, N. (2024). Türkiye'de Hayvanların Korunması Politikası. *Fiscaoeconomia International Journal of Social Sciences*, 8(2), s. 825-861.
- Çavuş, R. (2017). II. Abdülhamid Döneminde Daükelp(Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2(1), s. 46-61.
- Darnton, R. (2020). *Büyük Kedi Katliamı*. (M. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Duymuş Florioti, H. H. (2014, Mayıs). Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı Eski Mezopotamya Örneği. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(55), s. 45-70.
- Eliaçık, M. (2016). Ebusuud Efendi'nin Farsça Bir Manzum Fetvası. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(4), s. 1765-1772.
- Farrere, C. (2020). *Türklerin Manevi Gücü*. (S. Erdoğan, Çev.) İstanbul.
- Göken, E. N. (2025). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gazetelerde Sokak Hayvanları Konulu Karikatürler Üzerinden Bir Değerlendirme. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 10(19), s. 47-59.
- Gündoğdu, C. (2003). İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, Doksan Yıl Önce İstanbullu Hayırseverler. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 19(116), s. 114-120.
- Gürler, A. M., Melikoğlu, B., & Osmanağaoğlu, Ş. (2011). A Historical Evaluation of Animal Protection Efforts of Non-governmental Organizations in Turkey. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 17(6), s. 901-908.
- Hanioğlu, M. (1992). Batılılaşma. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5, s. 148-152.
- Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Mesai, Gaye ve Talepleri. (1931). Express Matbaası.
- Hülagü, M. (2021). *İttihatçı İdare ve İstanbul Sokak Köpekleri*. İstanbul: Ayasofya Yayınları.
- İnan, A. (1965). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. Ankara: TTK Yayınları.
- İnan, A. (2023). *İzmir İktisat Kongresi*. Ankara: TTK Yayınları.
- İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1934 Senesi Raporu. (1934). L. Murkides Matbaası.
- İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti 1942 Senesi Raporu. (1943). L. Murkides Matbaası.

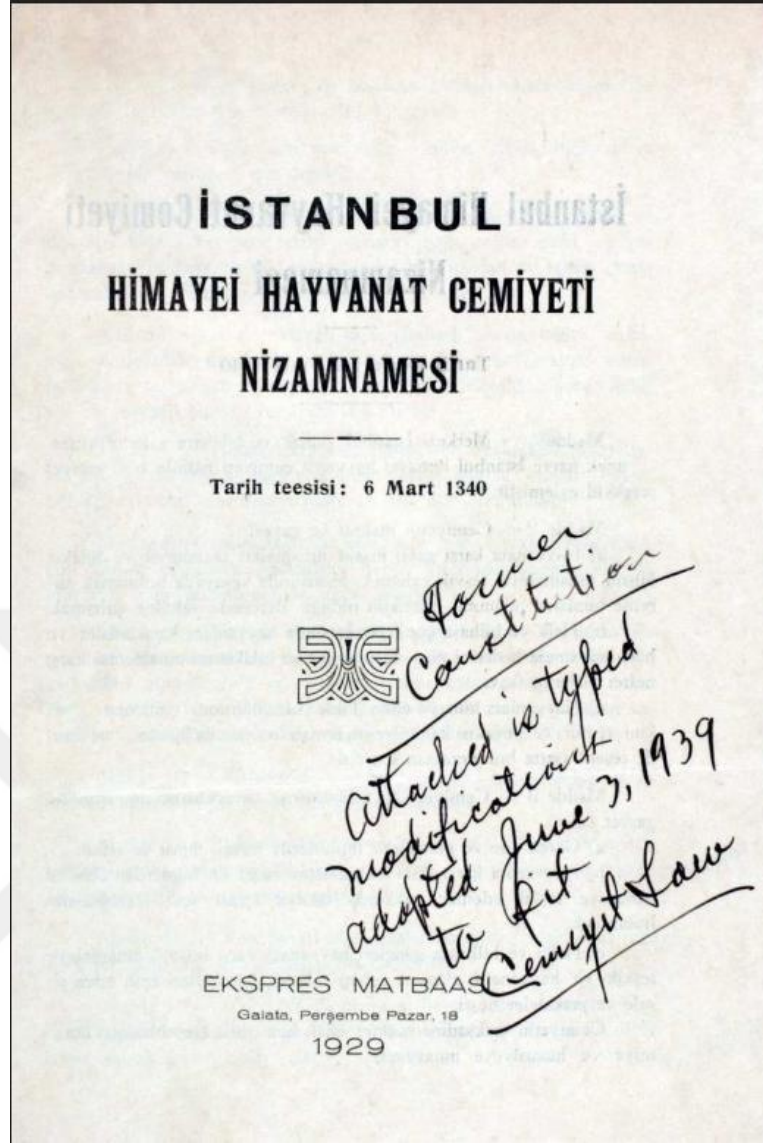
- İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Nizamnamesi (1328-1912), Selanik Matbaası, Dersaadet.
- İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Nizamnamesi 6 Mart 1340. (1929). İstanbul, Galata: Expres Matbaası.
- Kabasakal, H. (1979). *Balkan Harbi (1912-1913)*. Ankara: GNKUR Basımevi.
- Karal, E. Z. (1983). *Osmanlı Devleti'nin Son Yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karay, R. H. (2010). *Kirpinin Dedikleri*. İnkılap Yayınları.
- Kesik, M. (2008). Sadeddin Köpek. *Diyanet İşleri Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 392-393.
- Koçhisarlı, C., & Erişgin, Ö. S. (2013). Hayvanın Hukuki Konumu. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 8(Özel), s. 1691-1724.
- Kuzucu, K. (2022). *İstanbul'un Sokak Köpekleri (Muhafazakarlık ve Modernlik Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e)*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Melikoğlu, B. (2009). Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi. *Veteriner Hekimliği Derneği Dergisi*, 80(1), s. 37-44.
- Menekşe, M. (2018). Batılı Seyyahların Gözünden Osmanlı İstanbul'unda "Köpekler". *International Social SciEnces Studies Journal*, 4(28), s. 6321-6334.
- Obuz, Ö. (2022). *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye (Kediler, Köpekler, Kargalar)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oral, K. (2021) Konya Nalbant Okulunda Gazi Mustafa Kemal'in Katıldığı Diploma Töreni, *Z Dergisi* (25), s.307-309.
- Ortaylı, İ. (2023). *Cumhuriyet'in İlk Yüzyıl*. Kronik Kitap.
- Osmanoğlu, Ş. (1961). *Saray ve Sürgün Yılları*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özen, S. (2020). Boğa Güreşleri İstanbul'da. *İST*, s. 140-143.
- Schick, İ. C. (2010). İstanbul'da 1910'da Gerçekleşen Büyük Köpek İtlafı: Bir Mekan Üzerinde Çekişme Vakası. *Toplumsal Tarih Dergisi, Osmanlı Tarihi*(200), s. 22-33.
- Sever, D. D. (2024). Hayvan Tarihi: Osmanlı-Türkiye Geçmişini Türlerarası Perspektifle Bakmak. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), s. 241-260.
- Sunar, M. M. (2015). Hayvanlar. *Osmanlı İmparatorluğunda Çevre ve Şehir* (s. 191-231). içinde İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi.

- Sümer, M. (2021). Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), s. 5-8.
- Tekir, S. Türkiye Cumhuriyeti'nde Kuduz İle Mücadele Çalışmaları (1923-1950). Ç. Büke, Ş. Köse, F. Çakmak, & E. Akçiçek içinde, *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Kuduz* (s. 307-331.). Gece Kitaplığı.
- Temel, M. (2010). Atatürk Dönemi Hayvancılık Politikası. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları*(24), s. 1-33.
- Timur, T. (2021). *Liderlik ve Karizma: Atatürk Örneği*. İmge Kitapevi.
- Tokgöz, E. (2021). İzmir İktisat Kongresi. *Atatürk Ansiklopedisi*, s. 1-4.
- Topçuoğlu, Ü. S. (2010). *İstanbul ve Sokak Köpekleri*. İstanbul: Sepya Yayıncılık.
- Topuzlu, C. (2017). *İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1992). *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*. İstanbul: TTK Yayınları.
- Yalçın, D. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Yaşar, A., & Yerlikaya, H. (2004). Dünya'da ve Türkiye'de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi. *Veteriner Bilimleri Dergisi*, 20(4), s. 39-46.
- Yaşar, S. (2018). Atatürk'te Hayvan Sevgisi. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), s. 31-55.
- Yazır, E. M. (2006). *Hak Dini Kur'an Dili Meali*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Yıldırım, M. (2024). Sürgünden İtlafa, "Mahallinde Öldürmeden" Ötanaziye: Hayırsızada Vâkâsının Ardından İstanbul'da Sokak Köpekleri. *Reflektif Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), s. 879-919.

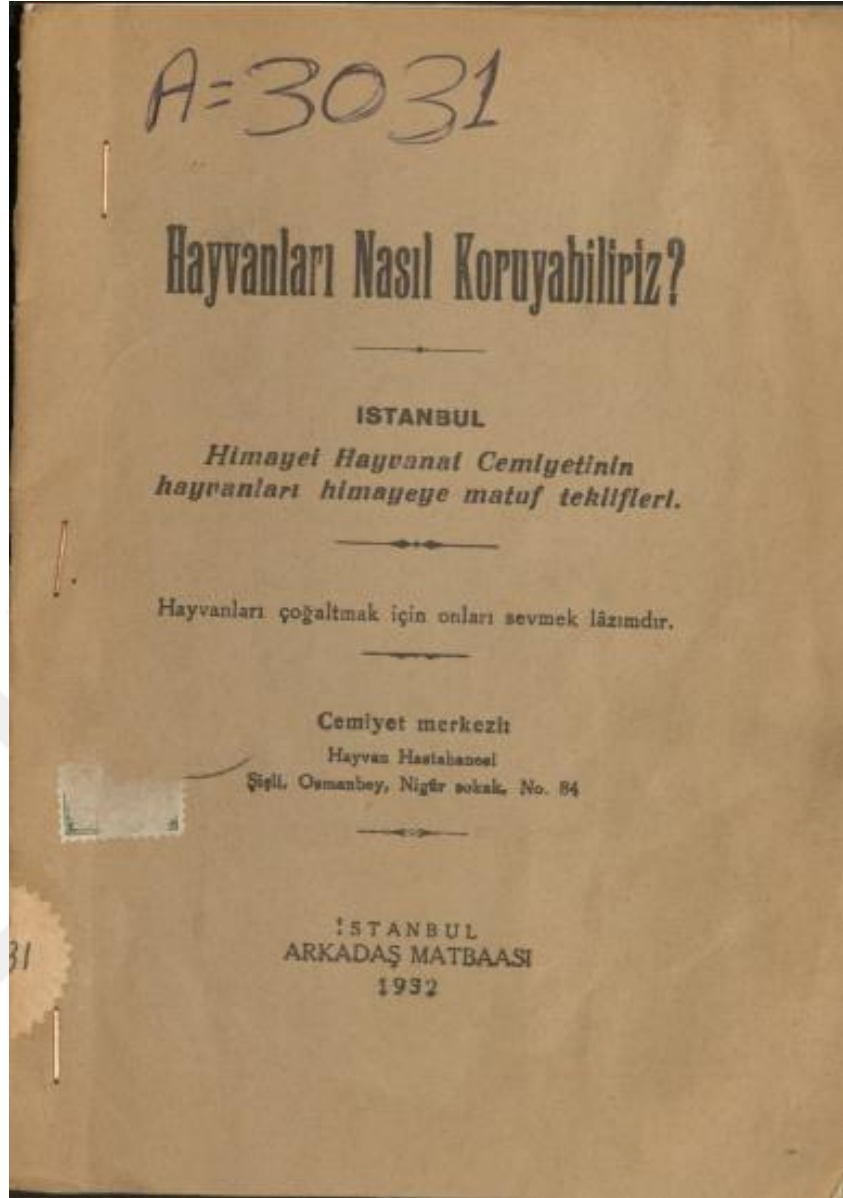
7. EKLER



EK 1: *İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Nizamnamesi (1328-1912)*



EK 2: İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti (1340-1929)



EK 3: *Himaye-i Hayvanat Cemiyeti tarafından yazılan anonim kitap*



EK 4: *Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti 1927*



EK 5: *İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Kurulu Başkanı Hüseyin Hilmi Paşa*



EK 6: *Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Yönetim Kurulu Gönüllü Üyelerinden Alice Wasburn Manning*



EK 7: *Himaye-i Hayvanat Cemiyeti Yönetim Kurulu Üyelerinden Lady Alice Lowther*



EK 8: *Türkiye Hayvanları Koruma Cemiyeti Yönetim Kurulu Başkanı Eski Orgeneral Zeki Baraz*



EK 9: *Samsun “Onur Anıtı”*



EK 10: *Akşam*, 2 Şubat 1924, s.1.



EK 11: *Son Telgraf*, 6 Mart 1941, s.5.